

Farklı Disiplinlerde
DEĞER KAVRAMI

EDİTÖR

DR. SEMRA TÜFENKÇİ
DR. FATMA BALCI ARVAS

PAE
YAYINLARI

Farklı Disiplinlerde
DEĞER KAVRAMI

EDİTÖR

DR. SEMRA TÜFENKÇİ
DR. FATMA BALCI ARVAS

Farklı Disiplinlerde Değer Kavramı
(e- Kitap)

Editör

Dr. Semra TÜFENKÇİ
Dr. Fatma BALCI ARVAS

Dizgi, Mizanpaj ve Kapak Tasarımı

Dr. Asem ABDELGHANY

E- ISBN

978-625-6775-17-6

Basım Tarihi

Ekim 2023

İletişim Adresi

Palet Yayınları

Mimar Muzaffer Cad. Rampalı Çarşısı No: 42 Meram / Konya, Tel.
0332 353 62 27

T.C. Kültür Bakanlığı Yayıncı Sertifikası: 44040

Web:www.paletyayinlari.com.tr

Web

<https://ilahiyyatarastirmalari.balikesir.edu.tr/>

Bu eserde, 'Kitap Bölümü' olarak yer alan metinlerin tüm sorumluluğu, yazarlarına aittir.

Bu eser, yazılı izin olmaksızın hangi dil ve ortamda olursa olsun materyalin tamamının veya bir bölümünün çoğaltılması ve elektronik ortamlarda yayımlanması yasaktır. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir.

Farklı Disiplinlerde **DEĞER KAVRAMI**

EDİTÖR

DR. SEMRA TÜFENKÇİ

DR. FATMA BALCI ARVAS

Bölüm Yazarları

Semra Tüfenkci, Lisans eğitimini 2005'te Sakarya Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2016'da Ondokuz Mayıs Üniversitesi'nde "Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. Halen Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*

Fatma Balcı Arvas, Lisans eğitimini 2008 yılında Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2017 yılında Uludağ Üniversitesinde "Evlilik Doyumu ile Dindarlık Arasındaki İlişki ve Değerlerin Evlilik Doyumu ve Dindarlık İlişkisindeki Arabulucu Rolü" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. 2021 yılından beri Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Psikolojisi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*

Şennur Erkoca Şentürk, Lisans eğitimini 2013'te Artvin Çoruh Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi İnsan ve Toplum Fakültesi Sosyoloji alanında doktora eğitimi devam etmektedir. 2019 yılından itibaren Giresun Üniversitesi Alucra Turan Bulutçu Meslek Yüksekokulu Sosyal Hizmetler Bölümü'nde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

*

Kübra Yıldızlar, Lisans eğitimini 2013'te Kırıkkale Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyoloji Bölümü'nde tamamladı. 2022'de Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Sosyoloji bölümünde "İletişim ve Kültür Aktarımı Olarak Yemek: Trabzon örneği" başlıklı teziyle doktorasını tamamladı. 2019 yılından itibaren Avrasya Üniversitesi Sağlık Bilimleri Fakültesi Sosyal Hizmet bölümünde öğretim görevlisi olarak çalışmaktadır.

*

Ahmet Ali Çanakcı, Lisans eğitimini 2002'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2014 yılında Necmettin Erbakan Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı Din Eğitimi Bilim Dalı'nda doktorasını tamamladı. 2021 yılında doçentlik unvanını aldı. Halen Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Eğitimi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*

Esmâ Sayın, Lisans eğitimini 2001'de Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2010 yılında Uludağ Üniversitesi Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda "Tasavvuf Kültüründe İbadetler: Hac Örneği" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. 2019 yılında doçentlik unvanını aldı. Halen Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Temel İslam Bilimleri Tasavvuf Ana Bilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*

Hatice Arslan, Lisans eğitimini 2006'da Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde tamamladı. 2009 yılında Universit t Tübingen'de alanında araştırmalar yaptı. 2015'de İstanbul Üniversitesi'nde "Nusayri Geleneğinde İnkarnasyon Öğretisi" başlıklı tezi ile doktorasını tamamladı. Arslan, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dinler Tarihi Anabilim Dalı'nda öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

*

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	10
Felsefede Değer Kavramı	13
Semra TUFENKCI	
Psikolojide Değerler	49
Fatma BALCI ARVAS	
Sosyolojik Açıdan Değerler	83
Şennur ERKOCA ŞENTÜRK	
Kübra YILDIZLAR	
Değerler Eğitimi Yaklaşımları	106
Ahmet Ali ÇANAKCI	
Ahlâkî Gelişimde İslâmî Değerler	131
Esmâ SAYIN	
Kitâb-ı Mukaddes'te Kutsal Değerler	147
Hatice ARSLAN	

ÖNSÖZ

Değer kavramı, düşünce tarihinin başından beri ele alınan önemli konulardan biri olmuştur. Modern bilimin pozitivist bakış açısı ile değer konusuna olan ilgi azalmış olsa da günümüzde bu alanda yapılan çalışmalarda önemli bir artış olduğu görülmektedir.

Değerle ilgili her soru insanın ilişkili olduğu farklı alanlara tekabül ettiği için değer kavramına yönelik birçok farklı tanım ve yaklaşım bulunmaktadır. Bu sebeple biz de bu kitapta değerın farklı alanlarda neye karşılık geldiğı sorusundan hareketle yola çıktık. Amacımız ilk dört bölümde felsefe, psikoloji, sosyoloji ve eğitimde değeri kuramsal düzeyde ele almak, son iki bölümde ise değerin pratik alandaki karşılığını dinî açıdan ele almayı hedefledik.

İlk olarak Dr. Öğr. Üyesi Semra Tüfenkci tarafından kaleme alınan “Felsefede Değer Kavramı” bölümü, değer kavramının felsefe tarihindeki seyri, değerin mahiyeti problemi, değerlerin özneliliğı ve nesneliliğı, olgu-değer ilişkisi ve din-değer ilişkisi alt başlıklarından oluşmaktadır. İkinci olarak Dr. Öğr. Üyesi Fatma Balcı Arvas tarafından kaleme alınan “Psikolojide Değerler” bölümü, psikolojide değer kavramı, pozitif psikoloji ve değerler, psikolojide değerlerin sınıflandırılması, psikolojide din-değer ilişkisi alt başlıklarından oluşmaktadır. Üçüncü olarak Öğr. Gör. Şennur Erkoca Şentürk ve Öğr. Gör. Dr. Kübra Yıldızlar tarafından kaleme alınan “Sosyolojik Açıdan Değerler” bölümü, sosyolojide değer kavramı, sosyolojik açıdan değerler, sosyalizasyon (toplumsallaşma) ve değerler, kontrol mekanizması olarak değerler, toplumsal değişim ve değerler, sosyolojide değerlerin sınıflandırılması alt başlıklarından oluşmaktadır. Dördüncü olarak Doç. Dr. Ahmet Ali Çanakçı tarafından kaleme alınan “Değerler Eğitimi Yaklaşımları” bölümü, değer ve değerler eğitimi, değerler eğitimi yaklaşımları alt başlıklarından oluşmaktadır. Beşinci olarak Doç. Dr. Esmâ Sayın tarafından kaleme alınan “Ahlâkî Gelişimde İslâmî Değerler” bölümü, değer ve ahlâk arasındaki ilişki, ahlâkî

kavramlar açısından değerler (istikamet, ihlâs, tevbe, tevâzu, takvâ, ibnû'l-vakt, murâkabe, muhâsebe) alt başlıklarından oluşmaktadır. Son olarak Dr. Öğr. Üyesi Hatice Arslan tarafından kaleme alınan “Kitâb-ı Mukaddes'te Kutsal Değerler” bölümü, Tanrı'ya iman, sevgi ve saygı, merhamet ve bağışlama, doğruluk, adalet, yardımlaşma, evlilik ve aile alt başlıklarından oluşmaktadır.

Bu kitabın ortaya çıkmasına katkı sağlayan yazarlara, mizanpaj ve tasarım aşamasındaki katkıları için Dr. Öğr. Üyesi Dr. Asem Abdelghany'ye, kitabın yayım aşamasındaki destekleri için Palet Yayınlarına teşekkür ediyor ve bu çalışmanın değer alanındaki çalışmalara katkı sağlamasını temenni ediyoruz.

Dr. Öğr. Üyesi Semra TÜFENKÇİ

Dr. Öğr. Üyesi Fatma BALCI ARVAS

Felsefede Değer Kavramı

Semra TÜFENKÇİ*

Giriş

Felsefenin yönünü insana çevirmesiyle birlikte, felsefî düşüncenin en temel sorularından biri, insanın nasıl bir hayat yaşaması gerektiği olmuştur. Bu soru temelde ahlâkın ilgi alanına girmekle birlikte bir kimsenin varlık ve bilgi anlayışının ahlâk anlayışı üzerinde doğrudan etkili olduğu söylenebilir. Dolayısıyla değer problemine bakış, felsefenin üç temel alanından bağımsız düşünülemez. Bunu felsefî düşüncedeki değişim ve dönüşümün değer kavramına yaklaşımı doğrudan ya da dolaylı biçimde etkilemesinde görmekteyiz. Günümüzün değer anlayışının da büyük oranda postmodern düşünce etkisinde gelişmesi bu sebeptir.

Rönesans dönemi ve hümanizmin ortaya çıkışıyla birlikte insanın bağlı olduğu din temelli ahlâkî değer sistemine olan inanç ve güvenin yerini insan aklına dayalı ahlâkî değer sistemlerinin aldığı görülmektedir. Ancak günümüzde postmodernizmin etkisiyle gerek din gerekse insan aklı üzerine temellenen değerler anlamını yitirmiş ve içi boşaltılmış kavramlara dönüşmüştür.¹

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Cafer Sadık Yaran, *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*, (İstanbul: Dem Yayınları, 2012), 223-224.

Günümüzde değerle ve özellikle değerlerle ilgili yapılan çalışmalardaki artış bile aslında, değer alanındaki boşluğu doldurmaya yönelik çözüm arayışlarının bir sonucudur.

Bu çalışmalara katkı sağlamayı amaçlayan bu bölümde ilk olarak “değer” kavramının felsefe tarihindeki değişim ve dönüşümü ele alınacaktır. İkinci olarak değer ne olduğu, değer kavramını tanımlamanın güçlüğü göz önüne alınarak incelenecektir. Üçüncü olarak değerlerin öznel mi nesnel mi olduğu problemi ile değer ve değer yargısı ayrımının bu probleme getirdiği açılım; dördüncü olarak olgu-değer ilişkisi ve son olarak da din-değer ilişkisi ele alınacaktır.

1. Değer Kavramının Felsefe Tarihindeki Seyri

Modern döneme kadar değer, felsefede müstakil bir disiplin olarak ortaya çıkmamış daha çok filozofların varlık ve ahlâkla ilgili görüşlerinden değer konusundaki görüşlerine varılmıştır.² Bununla birlikte değer kavramı felsefe tarihinin en köklü ve temel meselelerinden biridir. Özellikle etik alanında, Platon’dan Aristoteles’e ve A. Macintyre’a kadar birçok filozof, değerleri ve erdemleri felsefi bağlamda ele alırlar.³ Felsefede değer probleminin Sofistler ve Sokrates’ten itibaren tartışılmaya başlandığı genel olarak kabul edilir. Sokrates’i referans alarak değer felsefesini oluşturan Platon’un diyaloglarında çeşitli değerlere yer verdiği görülmektedir. Platon aşk ve güzelliği *Şölen*’de, dostluğu *Lysis*’te cesareti *Lakhes*’te, estetiği *Büyük Hippias*’ta ele alır. *Timaios* ve *Parmenides* gibi diyaloglarda ise değerlerin metafizik temellerine değinir. Hakikat, gerçek ve değer kavramlarını birlikte ele alan Platon, bütün ideaları güzel, doğru ve iyi ideasına,

² Nurten Gökalp (ed.), *Değer Çalışmaları* (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021), 8.

³ Harun Tepe, “Değerler ve Değer Bilgisi”, *Bilgi ve Değer*, ed. Şahabattin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 342.

iyi ideasını ise “Bir” ideasına dayandırır.⁴ Platon’un öğrencisi Aristoteles de farklı eserlerini farklı değerlere tahsis eder. Hakikati *Organon*’da, ahlâkı *Nikomakhos’a Etik*’te, iktisadı *Ekonomi*’de, estetik değerleri *Politika* ve *Retorik*’te ele alır. Aristoteles’in Platon’dan farklı olarak değerleri hakikat kavramından bağımsız bir şekilde incelediği görülmektedir.⁵

Aristoteles’ten sonra Yeni Platoncu düşüncenin felsefeye hâkim olmasıyla değer probleminin ele alınış biçimi köklü bir şekilde değişir. Yeni Platonculuğun kurucusu Plotinus sudur teorisiyle bütün mevcudatın Tanrı’dan taşıdığı bir evren tasavvuru geliştirir. Varlıkların Tanrı’dan taşmasının doğal sonucu ise âlemin hiyerarşik bir düzene sahip olmasıdır. Varlıkların bu hiyerarşideki konumu değer belirlenir.⁶

Orta Çağ felsefesi bazı açılardan Platon, Aristoteles ve Yeni Platonculuğun devamı olmakla birlikte metafizik, fizik, ahlâk, siyaset ve değerle ilgili her türlü soruna din merkezli çözüm üretmesiyle kendinden önceki felsefi anlayıştan ve asıl olarak Rönesans ile başlayan Aydınlanma düşüncesinden ayrışır. Mesela Augustinus Yeni Platonculukta olduğu gibi Tanrı’nın varlığın, bilginin ve iyiliğin kaynağı olduğunu⁷ ve var olan her şeyin bir hiyerarşi içinde düzenlendiği kabul eder. Bu hiyerarşide varlıkların değeri hiyerarşideki yerine göre belirlenir ve bu düzen gerçekliğe işaret eder. Tanrı en yetkin ve en yüksek değere sahip bir varlık olarak hem hiyerarşinin en tepesinde bulunur hem de değere kaynaklık eder.⁸ Augustinus’a göre değer kaynağı Tanrı olduğu için insan yaşamını Tanrı buyruğuna göre düzenlemelidir.⁹

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 190-191.

⁵ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 191.

⁶ Plotinus, *Enneadlar*, çev. Zeki Özcan (Bursa: Asa Kitabevi, 1996), 39.

⁷ Saint Augustine, *The City of God*, trans. Marcus Dods (Moscow: Roman Roads Media, 2015), 105.

⁸ Ahmet Cevizci, *Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 202.

⁹ Augustine, *The City of God*, 348.

Orta Çağ felsefesi ile Yeni Çağ arasında geçiş dönemi olan Rönesans felsefesinin en önemli özelliği hümanizm düşüncesinin etkin olmaya başlamasıdır. Hümanizmle birlikte Tanrı merkezli yaklaşımın yerini insan merkezli yaklaşımın aldığı görülür. İnsanın merkeze alınmasının metafizik, epistemoloji, ahlâk ve siyasetle ilgili soruların cevabının dinlerde değil, insan aklında aranması gibi sonuçları olmuştur.¹⁰ Bu durumun, değer konusunun nasıl ele alınması gerektiğiyle ilgili sorular ve bu sorulara verilen cevapların üzerinde de belirleyici bir etkisi vardır. Tanrı merkezli inşa edilen değer anlayışı, yerini insan merkezli değer anlayışına bırakır. Aydınlanma döneminin en önemli filozoflarından biri olan Descartes insan merkezli anlayışı şu cümle ile özetler: “*Cogito ergo sum*” Descartes, genel anlamda varlığı ve hatta Tanrı’nın varlığını düşünen özneyle temellendirir.¹¹ Düşünen özne merkezli bu anlayışın, kendisinden sonraki felsefi geleneğin yönünü geri dönülemez bir biçimde belirlediği görülmektedir.

Analitik ve pozitivist bakış açılarının felsefede ağırlık kazanmasıyla birlikte ise, değerlerin tartışılması metafizik bir uğraş olarak görülür ve neredeyse felsefenin dışına itilir. Böylece değer sorunu, bir bakıma felsefe dışı bir konu olarak kabul edilir. Günümüzde etiğe ilginin artması ve en çok tartışılan felsefe disiplinlerinden biri olmasının bile bu durumu pek fazla değiştiremediği iddia edilmektedir.¹²

Etik ve değer tartışmalarının metafizik bir uğraş olarak görülmesi, bu alanlara yönelik bilginin mümkün olup olmadığını tartışmaya açmakta, sonuçta pozitivist gelenek etik ve değere ilişkin bilginin mümkün olmadığı sonucuna varmaktadır. Mantıksal pozitivist gelenek olgu

¹⁰ Ahmet Cevizci, *Kısa Felsefe Tarihi* (İstanbul: Say Yayınları, 2023), 226-227.

¹¹ Rene Descartes, *Metot Üzerine Konuşma*, çev. K. Sahir Sel (İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1984), 33-35.

¹² Harun Tepe, “Değerler ve Değer Bilgisi”, *Bilgi ve Değer*, ed. Şahabattin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 342.

ile değerın arasını kesin bir şekilde ayırır. Wittgenstein *Tractatus*'ta dünyada her şeyin olması gerektiği gibi olduğunu, bu olup biten şeylere herhangi bir değeri olmadığını, aksi mümkün olsa bile olup bitene değer yüklemenin bir anlamı olmadığını ifade eder. Filozofa göre dil olanı, etik aşkın olanı tasvir ettiği için etikle ilgili cümleler herhangi bir şey söylemezler. Bu görüşe göre olgudan yola çıkılarak değer türetilemez.¹³ 20. yüzyılın felsefesine etki eden bu yaklaşım filozofların ahlak ve değer meselelerine karşı takındığı negatif tavrın sebeplerinden biridir.¹⁴

Değerler konusunun felsefeden ve özellikle etikle ilgili çalışmalardan dışlanması bir diğer nedeni, bilimden sadece doğabilimin anlaşılması ve daha sonrasında Auguste Comte'un sosyoloji alanında yaptığı gibi sosyal bilimleri doğabilim modeline göre dizayn etme denemeleridir. Bu tür yaklaşımlar 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren eleştirilmeye başlanmış ve yeni bir felsefe dalı olarak "değer felsefesi"nin doğuşuna zemin hazırlamıştır. Felsefe tarihinin erken dönemlerinden itibaren sürekli olarak gündem olmasına rağmen değer probleminin geniş bir inceleme ve temellendirme konusu olarak kabul edilip yeni bir felsefe disiplini haline gelmesi, ancak 19. yüzyılın ikinci yarısından sonra mümkün hale gelir.¹⁵

R. H. Lotze, modern değer felsefesinin kurucusu, geliştiricisi ve bu yeni felsefe disiplini "değerler felsefesi" olarak adlandıran kişi olarak kabul edilir.¹⁶ Lotze'ye göre, evrenin neden-sonuç ilişkilerini ve mekanik yönünü inceleyen doğabilimlere ek olarak, evreni değerler perspektifinden de anlamlandırmak gerekmektedir.

¹³ Ludwig Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, çev. Oruç Aruoba (İstanbul: Metis Yayınları, 2011), 6.41-6.421.

¹⁴ Tepe, "Değerler ve Değer Bilgisi", 345.

¹⁵ Doğan Özlem, *Etik Ahlak Felsefesi* (İstanbul: Say Yayınları, 2010), 179.

¹⁶ George N. Pierson, "Lotze's Concept of Value", *The Journal of Value Inquiry* 22 (1988), 116.

Başka bir deyişle, doğanın nesnel gerçekleri ve olgularının yanı sıra, Lotze'ye göre, duygusal deneyimler ve değerler de evreni anlamada önemli bir role sahiptir. Doğayı sadece algı yoluyla veya zihinsel olarak anlamak yetersizdir. Aslında doğa duygusal deneyimler ve değerler tarafından daha iyi anlaşılabilir. Lotze, pozitivizmin deneyimi bilginin tek kaynağı olarak kabul ettiği yaklaşımları reddeder ve doğabilimler ile metafizik arasında bir bağ kurmaya çalışır. Lotze'ye göre, nesneler arasındaki karşılıklı etkileşimin nedeni, gözlemlenebilir olmayan bir ilkedir ve bu ilke hem zihinsel hem de fiziksel varlıkların temelidir. Doğada kesin mekanik yasalar geçerlidir, ancak bu mekanik belirlenim altındaki doğa bile sonuçta yüce bir amaca hizmet eder. Ayrıca dünyanın mekanik yönden incelenmesi, doğadaki içsel amacı anlamamıza engel değildir.¹⁷ Buraya kadar değer kavramının felsefi düşüncedeki gelişimini inceledik. Şimdi kavram olarak kullanılmaya başlanmasından itibaren “değer”in içerdiği anlamları ele alacağız.

2. Değerin Mahiyeti Problemi

Değer (*value*), bazı çalışmalarda erdem (*virtue*) ile eş anlamlı olarak kullanılmış olsa bile köken olarak Latince “*valor*” kelimesinden geldiği bilinmektedir. Zengin ve güçlü anlamına gelen *valor*, İngilizce'ye “*value*”, Almanca'ya “*wert*” olarak geçmiştir. Neredeyse bütün dillerde hem bir şeyin ederi, kıymeti anlamında hem de insan hayatına yön veren, davranışlarını şekillendiren bir temel bir unsur olarak kullanılan¹⁸ değer kavramı, “... değerli/kıymetli bulduğumuz, üstün tuttuğumuz, öneminden dolayı üzerine titrediğimiz soyut ya da somut her şeydir.”¹⁹ Kabaca bu şekilde tanımlayabileceğimiz değer kavramıyla ilgili sorulara farklı yanıtlar verilmiştir. Bu farklılık, bu minvaldeki sorulara tek bir cevap

¹⁷ Özlem, *Etik*, 180.

¹⁸ Mehmet Önal, “Değer”, *Felsefe Ansiklopedisi*, c. 4. ed. Ahmet Cevizci (Ankara: Ebabil Yayınları, 2006), 51.

¹⁹ Cafer Sadık Yaran, *Ahlak ve Etik* (İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010), 309.

sunmanın pratikte imkânsız olmasından kaynaklanır. Örneğin, kimileri değerlerin nesnel ya da öznel, mutlak ya da görelî olduğunu iddia ederken kimileri de mutlak bir varlığı, kimileri toplumu, kimileri de bireyi değer kaynağı olarak kabul eder. Bununla birlikte, değerlerle ilgili soruların birbirine karmaşık bir şekilde bağlı olduğu ve bir soruya verilen yanıtın diğerine önemli ölçüde etki edebileceği kabul edilmelidir. Örneğin, "Değerler bilimsel bir inceleme sürecinden geçebilir mi?" sorusuna verilen cevap, "Değerler nesnel mi, öznel mi?" sorusuyla yakından ilişkilidir.²⁰ Değerle ilgili sorulara ontoloji, epistemoloji, teoloji ve antropolojiden hareketle çözüm bulmaya çalışanlar olmuş ancak bu çözümler değer sorularına cevap vermenin güçlüğüne de göstermiştir.²¹

Değer kavramının birçok problem alanıyla ilişkili olması tanımlama güçlüğüne beraberinde getirmektedir. Bu tanımlama güçlüğüne azaltmak için öncelikle değer ve değerler arasındaki farka dikkat çekmek gerekmektedir. İoanna Kuçuradi değer ve değerlerin farklı kavramlar olduğunu dolayısıyla değer kavramıyla ilgili problemleri ele alırken değer ve değerlerin birbirinden ayrı ele alınması gerektiğini ifade eder. Ona göre:

'Değer' ile 'değerler' ayrı ayrı şeylerdir. 'Değerler' var olan şeylerdir, 'var olan' imkânlardır; 'Değer'se bir şeyin değeridir; bir şeyin bir çeşit özelliğidir. Bu bakımdan değerlendirme, değerlerin gerçekleşmesi oluyor ve bir eylem veya bir eserdir; değerlendirme ise insanın ve insanla ilgili var olan herşeyin değerinin gösterilmesidir. Değerlerin değerlendirilmesi felsefenin işi; değerlere değer biçmekse morallerin, estetiklerin işi oluyor insanların akan yaşamında.²²

²⁰ Ali Osman Gündoğan, "Ahlâki Hayatımızın Kaynağında Toplumculuk-Bireycilik Tartışması" *Bilgi ve Değer*, ed. Şahabattin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 255.

²¹ Hasan Hüseyin Bircan, "Felsefede Değerler Problemi", *Değerler Bilançosu: Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim*, ed. Hasan Hüseyin Bircan, Bülent Dilmaç (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 12.

²² İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 1998), 40.

Yukarıdaki metne göre değer bir şeyin değeri iken değerler ise o şeyin sahip olduğu imkânlardır. Örneğin insanın değeri, insanın insan olması bakımından ve insan olmayan diğer varlıklar içindeki özel konumu ve bu konumdan dolayı diğer insanlarla ilişkisinde sahip olduğu haklar anlamına gelir. İnsanın varlıktaki özel yeri nedeniyle temel insan hakları, temelini insanın değerinde bulur. İnsanın değerleri ise bilgi, bilim, sanat, felsefe, teknik, ahlâk ve kültür gibi ürünlerdir. Bütün bunlar insanın kendisini gerçekleştirmesi neticesinde ortaya koyduğu başarılarıdır.²³

Felsefede değer kavramının farklı biçimlerde anlaşılmasında genel ve soyut bir kavram olmasının da etkisi vardır. Çünkü genel ve soyut olan kavramların açık ve seçik bir şekilde bilinmesi her zaman mümkün olmadığı için bu kavramlar zaman zaman farklı bağlamlarda ve anlamlarda kullanılır. Bu durum kişinin farkında olmadan aynı kelimeyi farklı anlamlara gelecek şekilde kullanmasına neden olur. Felsefi açıdan önemli olan nokta, bu tür soyut kavramları tanımlarken, farklı olguları aynı kavrama bağlamamaktır. Eğer bu yapılmazsa, farklı olgular birbirine karışır ve sunulan bilginin doğruluğu kuşkulu hale gelir.²⁴

Değer kavramını tanımlama güçlüğü, değer ve değerle ilgili terimlerin birden çok kullanım alanı olmasıyla da ilgilidir. Urban bu kullanımlardan üç tanesine değinmekte ve her kullanımın değer farklı tanımları için temel oluşturduğunu vurgulamaktadır. Birinci kullanım değerın sıfat olarak alınmasıdır. Burada “A değerlidir ya da iyidir.” önermesinde olduğu gibi duygu ya da arzuya yapılan öznel referans ön plana çıkar. Değerin sıfat olarak kullanımı daha dar anlamda (ilişikisel) değer kavramına zemin oluşturur. İkinci kullanım “A’nın bir değeri vardır.” önermesinde olduğu gibi bir nitelik olarak değer kavramına götürür.

²³ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 40.

²⁴ İoanna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 8-9.

Üçüncüsü “A bir değerdir.” yargısında olduğu gibi değer in tözsel kullanımıdır. Tözsel kullanımdan hareketle değer, bir varlık ya da bir nesnellik biçimi olarak kavranabilmektedir.²⁵

Yukarıda bahsedilen üç kullanım değer in dar ve geniş kullanımları açısından ikili tasnife indirgenebilir. “Daha dar” kullanımıyla değer kavramı değer yargısının ilk biçimiyle, sıfat olarak kullanımıyla bağlantılıdır. Buna göre nesnelerin bir niteliği olan değer, nesnenin bir şeyle ilişkisine göre belirlenir. Çünkü değer belirli bir nesne sınıfıyla sınırlı olmadığı gibi belirli koşullar altında değere sahip olamayacak hemen hemen hiçbir nesne de yoktur. Nesneye yüklenen değer nesne tarafından değil, ilişkisel olarak belirlenir.²⁶ Kuçuradi etik değerlerin ilişkilerde aranması gerektiği üzerinde özellikle durur. Ona göre değere, “...insanın belli başlı varlık ilişkileri açısından bakmak, soruyu [Değer nedir? sorusunu] yanıtlamada yürünecek yol için bir ipucu olarak görünüyor: kişi, birey ve tür olarak insanın içinde bulunduğu ilişkiler açısından.”²⁷ Buna göre karı-koca, yöneten-yönetilen diye bir varlık alanından değil, ilişki alanından bahsedilebilir.²⁸

“Daha geniş” anlamda değer kavramı ise değerleri nesnenin özneyle ilişkisinden bağımsız olarak ele alır ve değerleri öznenen bağımsız, nesnelerin nitelikleri olarak kabul eder. Değer in tözsel kullanımı, kavrama daha geniş kullanım alanı sağlar. Değeri nesnenin özne ile ilişkisi olarak ya da nesnelerin bir niteliği olarak kabul eder daha dar görüşün aksine, daha geniş görüş varoluş ve hakikatten değer olarak söz etmek anlamına gelir. Değer in geniş kullanımının bir sonucu olarak, değer in bir varlık biçimi olup olmadığı ya da aslında varlığın kendisinin bir değer olup olmadığı ve varlıktaki tüm

²⁵ Wilbur M. Urban, “Value and Existence”, *Psychology and Scientific Methods* 13/17 (1916), 450.

²⁶ Urban, “Value and Existence” 451.

²⁷ İoanna Kuçuradi, *Etik* (Ankara: Türkiye Felsefe Kurumu, 2006), 169.

²⁸ Kuçuradi, *Etik*, 7.

ayrımların değer ayrımları olup olmadığı sorusu gündeme gelir. Dar kullanım da nesnelerin değeri olduğu görüşünü ilke olarak reddetmese bile, mantıksal geçerliliğin bir değer biçimine indirgenmesinden ya da nihai olarak tek değer hakikat olduğunu söyleyen tözsel kullanımdan oldukça farklıdır.²⁹

Değerle ilgili çalışmalarda kullanılan “değer felsefesi” kavramının da farklı kullanım alanları olduğu görülmektedir. Değer felsefesi, felsefe alanında en az üç farklı şekilde kullanılmaktadır. En geniş anlamıyla değer felsefesi etiğin, toplum ve siyaset felsefesinin, estetiğin, bazen de feminist felsefenin ve din felsefesinin “değerlendirici” yönünün tüm dallarını kuşatmak için kullanılan kapsayıcı bir terimdir. En dar anlamıyla, değer felsefesi yalnızca teleolojik etikle sınırlı olmayan normatif etik teorisinin nispeten dar bir alanı için kullanılır, Bu dar anlamda değer felsefesi, "aksiyoloji" ile eşanlamlıdır.³⁰ Aksiyoloji, Yunanca axios ve logos kavramlarının birleşmesinden meydana gelmekte olup değer anlamı, sınıflandırılması, değerlendirmenin doğası ve değer yargılarının yapısı gibi değer ve değerlendirmeye ilgili genel çalışmaların adıdır.³¹ Aksiyoloji, öncelikle neyin iyi olduğunu ve ne kadar iyi olduklarını sınıflandırmakla ilgili olarak düşünülebilir. Örneğin, geleneksel bir aksiyoloji sorusu, değer nesnelere yüklenen öznel psikolojik durumlar mı yoksa varlığın nesnel durumları mı olduğuyla ilgilenir. Ancak daha kullanışlı bir anlamda değer felsefesi, etiğin şeylerin değeri ve iyiliği hakkındaki teorik sorularla ilgilenen alanına karşılık gelir. Bu şekilde yorumlanan değer felsefesi, aksiyolojiyi kapsar, aynı zamanda değer doğası ve onun diğer ahlâki kategorilerle ilişkisi hakkında birçok başka soruyu da

²⁹ Urban, “Value and Existence” 451.

³⁰ Mark Schroeder, “Value Theory”, *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* Edward N. Zalta (ed.), (2021), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/+fall2021/entries/value-theory/>>.

³¹ Nicholas Bunnin, Jiyuan Yu, “Axiology”, *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy* (Oxford: Blackwell Publishing, 2004), 65.

içerir. Değer hakkındaki teorik sorular, felsefesinin temel ilgi alanlarından biridir.³² Değer hakkındaki pratik sorular ise ahlâkın temel ilgi alanlarındandır.

Ahlâkın kapsamına giren her davranışın değerle bir ilişkisi vardır.³³ Bazı etik teoriler değer ve etik arasına sınır koymaya çalışmaktadır. Oysa değerli olanla-değerli olmayan arasında ayrıma gitmeyen bir etik düşüncesi aslında ahlâki olanla-olmayanı, ahlâken doğru olan bir davranışla-olmayanı birbirinden ayırmıyor demektir. Bu tür bir yaklaşım, etiği ahlâki önermeleri çözümlemeye indirgemektedir. Felsefenin bir alanı olarak etiğin, kişilerin yaşamları boyunca karşılaştığı doğru eylemin ne olduğu sorusuna cevap verebilmesi için değerden bağımsız olmaması gerekir.³⁴

Değerlerin, insan eylemlerini şekillendiren unsur olması ve hiçbir eylemin değer dışı olmaması değerleri etiğin merkezine koyar. Bir felsefe dalı olarak etik varlığını sürdürmek için etiğin alanına giren olguların kaynağını göz ardı etmemelidir. Değerlerin insan eylemlerinin yapıcı unsurları olduğu ve hiçbir eylemin değerlerden yoksun olamayacağı gerçeği, etiği bu konuya odaklanmaya zorlar. Başka bir ifadeyle etik, ahlâki olguları ele alan, tartışan ve bu olgularda ortaya çıkan sorunları ele alan felsefenin bir dalı olarak, bu olguların temel unsuru olan değeri göz ardı etmemelidir. Her eylemin ya değerleri koruyarak ya da ihlal ederek veya her ikisini birden yaparak değerlerle ilişkilendirildiği görülmektedir. Eylemek, bir değerlendirme yapmak anlamına gelir ve değerlendirmek, farklı eylem seçenekleri arasından birini seçmektir. Her bir eylemde, eylemi gerçekleştiren kişi olarak bir özne bulunur ve ek olarak eylemin yönlendirildiği özne veya özneler, özne ile

³² Schroeder, "Value Theory".

³³ Muhammet Caner Ilgaroğlu, *Değer Duygusundan Duygunun Değerine Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi* (İstanbul: Hiperyayın, 2019), 43.

³⁴ Harun Tepe, "Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?", *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* 7 (2009), 6.

ilgili durumlar bulunur. Bu nedenle her eylemde, eylemci kendi değerini veya diğerlerinin değerini koruyacak şekilde veya insan olarak değerlerine zarar verecek şekilde hareket eder. İşte bu nedenle her eylem, değerle ve bireyin değeri ile ilişkilidir.³⁵

Değer insanla ilgili olmakta birlikte, değerlerin insandan bağımsız ontolojik bir statüsü olup olmadığı değer felsefesinde önemli tartışma konularından biridir. Ahlâkın değerden bağımsız düşünülemediğini ve değer de aşkın bir kaynağı olduğunu kabul eden Heidegger'e göre içsel olarak değere sahip olmayan hiçbir şey değer taşımaz. Bu görüşün karşısında yer alan yaklaşıma göre nesneler içsel bir değere sahip olmadığı için nesnelere değer yükleyen insandır.³⁶ Değerin nesnelerin özsel bir niteliği olduğunu savunanlar değerlerin nesnel olduğunu, değerın nesneye yüklenen nitelikler olduğunu savunanlar ise değerlerin öznel olduğunu benimserler.

3. Değerlerin Özneliği ve Nesneliği

Değeri bir şeye yüklenen anlam olarak kabul ettiğimiz zaman birisi tarafından anlam yüklenmeyen bir şeyin değerli olmayacağı sonucu çıkar ve bu şeyin kendi başına bir değeri olmadığı anlamına gelir. Başka bir ifadeyle bir şeye değer katanın ve o şeye anlam yükleyenin insan olduğu kabul edildiğinde bir şeyin değerini belirleyen unsurun da insan olduğu kabul edilmiş olur. Değer yükleyenin insan olması durumunda teorik olarak her bir insan farklı şeylere değer yüklediğine göre öznenin bağımsız değer düşünülemez. Değerin özneye bağımlı olduğu düşüncesini savunanlar, değerlerin kişiden kişiye değiştiği ve değerlerin göreceli olduğu sonucuna varırlar. Bu yaklaşım da değeri kişisel tercihlere ve çıkarlara indirger. Böylece bir eylemin ya da

³⁵ Tepe, "Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?" 6-7.

³⁶ Ilgaroğlu, *Değer Duygusundan Duygunun Değerine*, 66-67.

durumun kendi başına, içsel bir değeri olduğundan bahsetmek imkânsız hale gelir.³⁷

“İçsel değer” terimi, bir şeyin kendi başına bir değere sahip olduğunu ifade etmek için kullanılır, yani bu şey başka bir amaç veya hedef için bir araç olarak değil, sadece özü gereği değerli görülür. Örneğin estetik, zevk ve güzellik bu anlamda içsel bir değere sahiptir. İçsel değer, bağımsız bir şekilde var olan, başka bir amaç için kullanılamayan veya değiştirilemeyen bir değerdir. Bu, belirli şeylerin kendinde bir değere sahip olduğu ve bu şeylerin birer amaç olarak değerli olduğu veya en azından böyle kabul edildiği anlamına gelir. Ancak bir şeyin içsel değere sahip olması, aynı zamanda araçsal bir değere sahip olmasına engel değildir. Örneğin, masanın sertliği, içsel bir özellik olabilir, ancak aynı masa yazmak için yüzey olarak da kullanılabilir. Yani bir şeyin içsel değeri, onun başka amaçlar için kullanılamayacağı anlamına gelmez. İçsel olarak değeri kabul etmek, diğer her şeyden bağımsız olarak nesnenin özünde değer yüklü olduğunu kabul etmektir. İçsel değer, bir şeyin kendi doğasından kaynaklanan ve bağımsız bir değerdir. Ancak, içsel olarak iyi olduğu söylenen şeyler, genellikle dışsal bir bağlama ihtiyaç duyarlar. Örneğin, haz veya bir şeyi beğenme deneyimi içsel olarak değerli olabilir, ancak bu deneyim, duysal bir varlık olmadan düşünülemez.³⁸

Değerlerin nesnellik ve özneliği problemi, değerlerin kaynağıyla ilgili görüşlerden doğrudan etkilenmektedir. Değerlerin kaynağıyla ilgili görüşlerden ilki, değerlerin nesnel, objektif, evrensel olduğunu savunan görüş; ikincisi değerlerin öznel, sübjektif veya yerel olduğunu savunan görüş; üçüncüsü ise değerlerin bir yönüyle nesnel bir yönüyle de öznel olduğunu savunan görüştür. İlişkisel değer felsefesi denilen üçüncü görüş, değerlerin tamamen nesnel ya da tamamen öznel olmadığını,

³⁷ Tepe, “Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?” 7.

³⁸ Sabri Büyükdüvenci, “Değer’in Değeri Üzerine”, *Bilgi ve Değer*, ed. Şahabattin Yalçın (Ankara: Vadi Yayınları, 2002), 250.

değerlerin öznenin ve nesnenin yani insanın ve değerinin konusu olan şeyin etkileşiminden doğduğunu ileri sürer. Bu teoriye göre bir şeyin değerli olup olmadığını belirleyen, nesnenin sahip olduğu niteliklerle bireyin ya da topluluğun o niteliklere verdiği tepkidir.³⁹

Sofistlerin en ünlü temsilcisi Protagoras "Her şeyin ölçüsü insandır." önermesiyle, öznelci ve insan-merkezli bir değer anlayışının ilk ifadelerinden birini sunar. Sofistler, değerlerin çoğunlukla insanın değerlendirmeleri ve öznel yargılamalar olduğunu ve değerlerin insan tarafından yüklenen anlamlar ve öznenin nesnel olmayan nitelendirmeleri olduğunu kabul ederler. Bu düşüncenin temsilcileri, değerlerin öznel ve göreceli olduğu fikrini öne sürerek, felsefe tarihinde öznelci ve göreceli değer anlayışının ilk temsilcileri olarak ortaya çıkarlar. Sofistler ilk defa doğa ve uzlaşım ayrımı yaparak eşitlik ve adalet gibi değerlerin doğa yasalarına dayanmayıp insan eliyle sonradan oluşturulduğunu ve uzlaşım dayalı olduğunu belirtirler. Değerler, herkes için her zaman geçerli olmadığından, göreceli yapıdadır. Değerleri psikoloji ile açıklayan sofist filozoflar da vardır. Bunlardan ilki olan Prodikos, inançların ve değerlerin insanların düşünme ve duygusal tepkilerinin bir sonucu olduğunu ileri sürer. Bu psikolojik bakış açısı, değerler sorununu ele alırken insanın iç dünyasını merkeze alarak özgün bir perspektif sunar.⁴⁰

Sokrates, Platon ve Aristoteles, Sofistlerin göreceli ve öznelci değer anlayışlarına karşı, mutlak, evrensel ve rasyonalist bir yaklaşımı temsil ederler. Sofistlerin epistemolojik ve ahlâkî göreceliğine tepki olarak, Sokrates, değerleri tümel ve rasyonalist bir perspektifle ele alır ve değer göreceliğini aşmaya çalışır. Ona göre, tüm değerlerin kaynağı olan tümel kavramlar ve doğru bilgi (*episteme*), ahlâkî değerlerin temelini oluşturur. Bu nedenle, ahlâkî doğruluk ile bilgiyi özdeşleştirir ve böylece doğru bilgi,

³⁹ Arslan, *Felsefeye Giriş* (Ankara: Adres Yayınları, 2010), 123-124.

⁴⁰ Doğan Özlem, *Etik*, 174.

evrensel değerleri mümkün kılar.⁴¹ Sokrates, özellikle ahlâkî değerler konusunda insanlar arasında bir görüş birliği olduğunu kabul eder. Buna göre, insanlar belirli bir değer hakkında ilk başta farklı görüşlere sahip olsalar bile daha derin bir düşünce ve soruşturma ile aslında aynı sonuca varırlar.⁴² Örneğin, adalet herkes tarafından benzer şekillerde anlaşılır.⁴³ Bu nedenle Sokrates, değerlerin öznel olmadığını, aksine nesnel bir varlığa sahip olduğunu ileri sürer.

Platon, Sokrates'in felsefi mirasını devralarak değerlerin nesnelliği konusunu idealar öğretisiyle temellendirir. Platon da Sokrates gibi, değerlerin öznel olmadığına inanır. Ona göre değerler, insanların öznel tercihlerinden bağımsız olarak var olan nesnel gerçekliklerdir. Platon, bir değer hiyerarşisi kurar ve bu hiyerarşide en üstte Tanrı, en altta maddi varlık düzeyleri sıralanır. Bu düzen, değerlerin nesnel bir hiyerarşi içinde var olduğu fikrini destekler.⁴⁴ Platon'un, değerlerin nesnel olduğunu savunan bu görüşü daha da derinleştirdiği görülmektedir. Ona göre, değerler (özellikle ahlâkî değerler) kesin ve mutlak bir doğrulukla nesneldir. Platon'a göre, "Öldürmek kötüdür." yargısı, matematiksel bir gerçek kadar nesnel ve kesindir.⁴⁵ Çünkü iyi Tanrı'dan bağımsız olarak bir değere sahiptir ve Tanrı özünde iyi olanı onaylar.⁴⁶ Aristoteles, Yunan felsefesinin bu nesnelci yaklaşımını devam ettirir. O da değerleri doğanın teleolojik düzeninin bir parçası olarak görür ve değerlerin varlığının içkin ve nesnel olduğuna inanır. Aristoteles için en yüksek değer "en yüksek iyi"dir." ve bu

⁴¹ Özlem, *Etik*, 174-175.

⁴² Arslan, *Felsefeye Giriş*, 120-121.

⁴³ Platon, *Devlet*, çev. Sabahattin Eyuboğlu – M. Ali Cımcöz (İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001), 434d-e.

⁴⁴ Özlem, *Etik*, 175.

⁴⁵ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 121.

⁴⁶ Platon, *Euthyphron-Küçük Hippias*, çev. Pertev Naili Boratav (İstanbul: Sosyal Yayınları, 2000), 4c-d.

en yüksek iyiye ulaşmak erdemlerin kazanılmasından geçer.⁴⁷

Orta Çağ boyunca, Hıristiyan ve İslâm felsefesi büyük ölçüde Antik Yunan felsefesinin etkisi altında kalmış ve özellikle Platon ve Aristoteles'in düşüncelerini takip etmişlerdir. Bu dönemde değerler konusunda belirleyici olan düşünce, "Varlık değerle doğmuştur." prensibidir. Bu prensip olgunun değerden, değer de olgudan çıktığı anlamına gelir. Augustinus, Platon'un etkisi altında bir varlık hiyerarşisi geliştirirken, varlıkların temel değerlere sahip olduğunu vurgular. Ona göre, değer varlığın içkin bir özelliğidir ve değer hiyerarşisi varlıklardaki hiyerarşinin bir yansımasıdır. En yüksek varlık olan Tanrı, bu hiyerarşinin en tepesindedir. Onun altında melekler, ardından ruh ve en altta ise fiziksel nesneler gelir. Augustinus, değerlerin varlığın ayrılmaz bir parçası olduğunu savunur. Thomas Aquinas da benzer bir yaklaşımı benimser. O, varlıkta mükemmellik derecelerinin bulunduğu inanır ve her dereceye karşılık gelen değerler olduğunu öne sürer. Aquinas, ontolojiyi aksiyolojiye ve aksiyolojiyi ontolojiye dayandırma konusunda önemli çalışmalar yapar. Bu nedenle Aquinas'ın değer konusundaki görüşleri, Katolik Kilisesi'nin resmi görüşü olarak kabul edilir.⁴⁸ Değer nesnelciliğinin bu türü mutlakçılık olarak adlandırılır. Ancak nesnelciliği savunan her görüş mutlakçı değildir.

Değerlerin nesnel olduğunu savunanların bazıları, farklı kültürler ve zamanlarda farklı değerlerin öne çıktığını kabul eder. Ancak bu değerlerin değiştiği anlamına gelmez. Onlara göre, değişen değerler değil, değerleri algılayan insanlar ve koşullarıdır. Nasıl ki renk körlüğü olan bir kişi maviyi göremediği zaman, bu mavi diye bir rengin gerçekte var olmadığı anlamına

⁴⁷ Özlem, *Etik*, 175-176.

⁴⁸ Özlem, *Etik*, 176.

gelmiyorsa,⁴⁹ değerlerin kişiler tarafından farklı algılanması da değerlerin öznel olduğu anlamına gelmez.

Nesnel bir varlık olarak değerler, bireylerin veya toplulukların öznel yorumlarına veya duygularına bağlı olmaksızın var olan, evrensel ve değişmez gerçekler olarak kabul edilirler. Öznel yaklaşımsa değerlerin bireylerin veya toplulukların deneyimlerine, kültürlerine veya duygularına bağlı olarak değişebileceğini savunur.⁵⁰

Toplumların kendine özgü gelenekleri, sosyal imkanları ve yaşam koşulları vardır. Bireylerin eğitimleri, yaşam deneyimleri ve dünya görüşleri arasında da önemli farklar bulunmaktadır. Tüm bu farklılıklar, ahlâkî değerlendirme şekillerini de etkileyerek çeşitlenmesine sebep olmaktadır. İnsanın zihinsel yapısı ve toplumsal farklılıklar bir araya geldiğinde, evrensel olarak kabul edilen ahlâkî değerlerin algılanma ve uygulanma şekillerinde çeşitliliğe sebep olmaktadır. Örnek vermek gerekirse; doğruluk, yardımseverlik, sözüne sadık kalma ve iyilik gibi evrensel ahlâkî değerler bile bireyler tarafından farklı yorumlanabilir. Bireyler bu değerleri kendi dünya görüşlerine ve bilgi birikimlerine göre algılar ve yaşamlarına uygularlar.⁵¹ Değerlerin nesnellliğini savunan görüşe göre çağdan çağa, toplumdan topluma, kişiden kişiye değişen değer değil, insanların değer kavramına yükledikleri farklı anlamlar yani insanların değerlendirmeleridir.⁵² Buradan yola çıkarak görünüşteki değer çeşitliliğin arkasında değişmez değerler olduğu ifade edilebilir.

⁴⁹ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 122-123.

⁵⁰ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 122-123.

⁵¹ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslâmî Erdemler”, *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 12/1 (2003), 60.

⁵² Recep Batu Günor, “Etik Değerler ve Değer’in Etik Boyutu”, *Değer Çalışmaları*, ed. Nurten Gökalp (Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021), 89.

Değer ve Değer Yargısı Ayrımı

Kuçuradi değer ve değer yargısı arasında ayrım yaparak değerlerin nesnellik ve öznelliği problemine farklı bir çözüm sunmuştur. Nietzsche'nin değer anlayışını hariç tutulursa, değer kavramıyla ilgili bugüne kadar dile getirilmiş iki temel yaklaşım vardır. Bu yaklaşımların ortak bir yönü bir değere sahip olmayı diğer bir ifadeyle değerleri, “değer” ile bir tutmalarındır. Bu nedenle, iki ayrı sorunu tek bir sorun olarak ele alırlar, bu bakış açısına göre sonuçlar üretirler ve argümanlarını bu temelde kurarlar.⁵³ Bu ayrımın yapılmadığı için değerlerin görece olduğu yargısına varılmıştır.

Değerlerin toplumdan topluma, çağdan çağa, bireyden bireye değiştiği düşüncesi, değerlerin görelî ve öznel olduğu yargısına dayanak gösterilmiştir. Oysa değişen değer değil, toplumun, çağın ve bireylerin değer yargılarıdır. Aslında bu durum, insanın değer yargılarının özellikle ahlâkî değerlerin değişmesi ve aynı nesnenin değeri hakkındaki yargıların ve aynı nesneye biçilen değerlerin değişmesiyle ilgili bir meseledir. Ancak “bir şeyin değeri ona biçilen veya atfedilen değerle ilgili değildir.”⁵⁴

Yukarıda ifade edildiği gibi değerlerin öznel ve görelî olduğu ilkesini benimseyen yaklaşımlar, farklı toplumların ve dönemlerin aynı değere farklı anlamlar yüklemesini ve bazen bir davranışı “iyi” olarak nitelendirip teşvik ederken, bazen de aynı davranışı “kötü” olarak nitelendirip yasaklamalarını delil gösterirler. Bu nedenle, sabit bir değer kavramının olmadığını savunurlar.⁵⁵

Kuçuradi'ye göre bu görüşte olanların sıkça yaptıkları hata, değeri davranış şekilleriyle karıştırmalarıdır. Bir davranış, bir değer olmadığı gibi soyut bir kavram da değildir. Aynı şekilde bir şeyin

⁵³ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 9.

⁵⁴ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 9.

⁵⁵ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 10.

taşıdığı değer ve genel olarak değerler de soyut kavramlar değildir. Örneğin, çalmamanın soyut bir davranış şekli olarak alınması ve buna değer denilmesi ya da değerlerin soyut kavramlar olarak kabul edilmesi neticesinde farklı temellere dayanan davranışlara aynı adın verilmesi ve sonrasında bu davranışlara yüklenen farklı değerlerin aynı davranışa yüklendiğinin varsayılması değer konusundaki hatalı düşüncelerin önemli bir kaynağıdır. Görünüşte aynı ancak temeli farklı olan davranışlara aynı ad verildiği zaman aynı davranış şeklinin bazen iyi bazen de kötü olduğu,⁵⁶ davranış şekilleri değer olarak alındığı zaman da değerlerin öznel ve görelî olduğu sonucuna varılmaktadır.

Değerlerin öznel ve görelî olduğu argümanı nesnelerin içsel bir değeri olması ve değere ilişkin kesin bilginin mümkün olması problemleriyle yakından ilişkilidir. Şöyle ki farklı bireyler veya aynı birey farklı zamanlarda aynı nesneye farklı değerler yüklüyorsa, bu nesnenin mutlak bir değeri olmadığı anlamına gelir. Bu durumda değere ilişkin bilgi mümkün değildir. Öte yandan bir nesnenin içsel bir değere sahip olduğu kabul edilse bile, bunun insanlar tarafından kesin olarak bilinmesi mümkün değildir. Değerlerin öznel olduğu iddiasının temelinde, bilginin kesinliği ve doğruluğu konusundaki bilimsel şüphecilik yer alır. Ayrıca ekonomide, bir ürünün değerinin onun sunduğu fayda ile belirlendiği fikrinin genelleştirilmesi de bu iddiaları besler. Ayrıca psikolojik egoizm de bu fikri destekler. Eğer her bireyin tatmin olma kriteri ve her birey için fayda sağlayan şey farklıysa, aynı objenin değeri de kişiye bağlı olarak değişkenlik gösterir.⁵⁷

Kuçuradi'ye göre genel değer yargılarındaki görelilik değerlerin içsel bir özelliği olarak kabul edilirken, bireysel değer yargılarındaki öznellik ise tüm değerlere

⁵⁶ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 10.

⁵⁷ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 11.

genelleştirilmektedir.⁵⁸ “Değer yargısı, öznenin, kendisinde bulunan bir değer duyusunu nesne kavramına yükleyerek elde ettiği bir yargı olması anlamında öznel bir yargıdır.”⁵⁹ Bu yaklaşım, değerın birey tarafından yüklenen bir özellik olduğunu ve bu nedenle objektif bir değerlendirme yapılamayacağını iddia eder. Ancak, genel değer yargılarındaki görelilikle bir şeyin değerinin onun yapısal bir özelliğı olduğu anlayışı arasında bir ayrım yapıldığında, değerler konusunda yeni bir perspektif açığa çıkar.⁶⁰

Bazı düşünürler, değer yargılarının değişkenliğine rağmen, değerlerin sabit ve mutlak olduğunu savunmuşlardır. Bu düşünce ekolü, değerleri ontolojik açıdan “mutlak” ve “ideal varlıklar” olarak görme eğilimindedir. Özellikle N. Hartmann ve Scheler gibi filozoflar, “iyi”nin sadece bir değer yargısı olmadığını, aynı zamanda bir değerler grubunda en üstün değer olduğunu iddia etmişlerdir. Bu bakış açısına göre, değerler zıtlıklarla ifade edilir yani iyi-kötü, sevgi-nefret gibi karşıtlıklarla tanımlanır. Bu yaklaşımda, “iyi” yüksek ve pozitif bir değerken, “kötü” yüksek ve negatif bir değer olarak kabul edilir.⁶¹

Kuçuradi’ye göre değer kavramının ne anlama geldiğı konusundaki sorulara verilen yanıltıcı cevaplar, “iyi”nin bir değer olarak ele alınmasından da kaynaklanmaktadır. “İyi”yi bir değer olarak kabul etmek, “iyi” olarak adlandırılan bir şeyin, bir varlık ya da özellik olarak gerçekte mevcut olduğunu varsayar ve onun doğasını araştırır. Kuçuradi, iynin nesnenin doğasında var olmadığını, nesneye yüklenen bir anlam olduğunu kabul eder. Bu yüklenen anlam, gerçekte olanı değil olması gerekeni belirtir. Ancak Kuçuradi, buradan yola çıkarak

⁵⁸ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 12.

⁵⁹ Ömer Naci Soykan, “Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı mıdır?”, *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Z. Şeyma Arslan, Mahmut Zengin (İstanbul: DEM Yayınları, 2007), 45.

⁶⁰ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 12.

⁶¹ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 13.

değerin öznel ve görelî olduğu sonucuna varmaz. Ona göre değerle ilgili gereklilik ifadeleri “Ben öyle istiyorum.” şeklinde öznel bir talep ile açıklanamaz.⁶²

Kuçuradi, değerlerin görelî mi, mutlak mı olduğu sorusunun yanlış bir soru olduğunu, çünkü bu türden soruların genellikle birbiriyle çelişen sorular olduğunu ve felsefenin bu türden soruları sormaması gerektiğini vurgular. Eğer bu soruya yanıt aramaya çalışırsak hem görelilik hem de mutlaklık argümanları aynı derecede mantıklı bir şekilde savunulabilir. Yani bir tezi savunurken karşıtı olan antitezi de eşit derecede savunabilmek mümkün olduğu için bu tür soruların sonuç getirici olmadığına dikkat çeker.⁶³ Kuçuradi, değer nesnenin içsel bir özelliği olması anlamındaki değer mutlakçılığı reddetmekle birlikte değer mutlak anlamda öznel ve görelî olduğu anlayışına da karşı çıkar. O, mutlakçılık ve görelilik arasında bir orta yol önerisinde bulunur.

4. Olgu-Değer ilişkisi

“Olgu, gerçeklikte meydana gelen ve ölçülebilen bir olaydır.” Buna göre olguların doğruluğu ya da yanlışlığı deneyim, gözlem veya araştırma yoluyla kontrol edilebilir. “Dışarıda yağmur yağıyor.” ifadesi olguya örnektir. Çünkü dışarıya çıkıp yağmurun yağıp yağmadığı test edilebilir. Dışarıda yağmurun yağması olgu iken, yağın yağmurun toprağa tohum atmış bir çiftçi ya da çömlleklerini kurutmak isteyen bir çömllekçi için ifade ettiği anlam olguya yüklenen değeri ifade eder.⁶⁴ Olgu somut ve ölçülebilen bir kavram iken değer daha önce ifade edildiği gibi genel ve soyut bir kavramdır. Olgu ve değer arasındaki fark iki kavram arasındaki ilişkinin nasıl kurulması gerektiğiyle ilgili tartışmalara zemin hazırlamıştır. Olgu-değer ilişkisi denildiğinde ilk akla gelen metinlerden biri David Hume’un *İnsan Doğası*

⁶² Soykan, “Genel Geçer Bir Ahlak Olanaklı mıdır?” 47-48.

⁶³ Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri*, 14.

⁶⁴ Arslan, *Felsefeye Giriş*, 118.

Üzerine Bir İnceleme adlı eserinde geçen aşağıdaki pasajdır:

Bu akıl yürütmelere belki de biraz önemli görülebilecek bir gözlem eklemeyi yapamayacağım. Şimdiye dek karşılaştığım her ahlak dizgesinde her zaman yazarın bir süre olağan akıl yürütmeler yoluyla ilerlediğine ve bir Tanrının varlığını doğruladığına, ya da insan sorunlarıyla ilgili gözlemlerde bulunduğu dikkat etmişken, birdenbire önermelerin olan bağları olan *dir* ve *değildir* yerine *gerek* [malı] ve *gerek değildir* [mamalı] ile bağlı olmayan hiçbir önerme ile karşılaşmadığımı fark etmek beni şaşırttı. Bu sezilmesi zor bir değişimdir; ama aynı zamanda son derece önemlidir. Çünkü bu *gerek* ya da *gerek değildir* belli bir yeni ilişkiyi ya da doğrulamayı ifade ettiği için, gözlenmesi ve açıklanması zorunludur; aynı zamanda tamamıyla kavranamaz görünen bu şey için de, bu yeni ilişkinin nasıl olup da kendisinden tamamıyla farklı olan diğer ilişkilerden çıkarıldığı [deduction] konusunda bir açıklama yapılmalıdır...⁶⁵

Olgu-değer ayrımı üzerine yapılan analizler genellikle Hume'un bu paragrafına atıfta bulunur. -dır ve değildir gibi olgusal önermelerden -malı ve -mamalı gibi değer yüklü ifadelerle geçilmesinin imkânı ve olgu bildiren önermeler ile değer bildiren önermeler arasındaki ilişki farklı şekillerde yorumlanmıştır. R.M. Hare, A.J. Ayer, H.A. Prichard ve F.H. Nowell-Smith gibi isimler Hume'a referansta bulunarak olgudan değeri çıkarmanın mantiken imkânsız olduğunu savunurken, A. Macintyre ve G.F. Hunter ise yine Hume'a referansla olgudan değeri çıkarmanın mantiken mümkün olduğunu savunurlar.⁶⁶

Olgu-değer ilişkisini Hume'a atıf yapmadan ele alan G. E. Moore değerlerin tanımlanamaz olduğu iddiası çerçevesinde meseleyi ele alır. Ona göre "iyi"nin doğası üzerine düşünüldüğünde, bu kavramın ne anlama geldiğini tanımlamanın zorluğu karşımıza çıkar. Şöyle ki tanımın, bir kelimenin anlamını başka kelimelerle açıklamak olduğu bilindiği zaman, "iyi" kelimesinin

⁶⁵ David Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, çev. Ergün Baylan (Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009), 316.

⁶⁶ Kılıç, "Olgu ve Değer Problemi", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* (1996), 391.

anlamını başka bir kelime ile tam olarak açıklamanın mümkün olmadığı görülür. “İyi olan nedir?” sorusunun cevabı, “İyi, iyidir.” olur. Moore’a göre sarı rengini bilmeyen birine sarıyı tanımlayarak anlatamayacağımız gibi iynin ne olduğunu bilmeyen birine de iyiyi anlatamayız.⁶⁷ İyi gibi basit kavramları başka bir kavramla ya da kavramlarla tanımlamak Moore’un “tabiatçı yanılığı” dediği duruma düşmektir. Buna göre hazı tek iyi kabul eden ve iyiyi hazla tanımlayan hedonizm bu yanılığa düşmektedir.⁶⁸

A. J. Ayer, ahlâki önermelerin olguları tanımlamadığı gibi tabii olamayan değerler dünyasını asla tanımlayıcı olmadığını ve bu teorinin kendinden önce Hume tarafından sağlam ve tutarlı bir şekilde ortaya konduğunu belirtir.⁶⁹ Ayer örneğinde görüldüğü gibi analitik felsefe geleneği içindeki yaygın görüş, olgusal önermelerden değer ifade eden önermelerin çıkarılamayacağıdır. Bu görüş, aksi iddiayı kabul edenleri Moore’un tabiatçı yanılığı dediği duruma düşmekle suçlar.⁷⁰

Hare olgusal önermelerden değer ifade edem önermelerin çıkmasının mantıksal açıdan imkânsız olduğunu söylerken Hume’a referansta bulunur. Hatta olgudan değerın çıkmasının imkansızlığını ifade etmek için Hume’un Kanunu (*Hume’s Law*)⁷¹ tabirini kullanır. Eğer, bir ahlâki değerlendirmenin bir seçimi yönlendirmek veya rehberlik etmek gibi bir işlevinin olması gerektiğini kabul edersek “Ne yapmalıyım?” şeklinde bir soruya cevap içermesi gerektiği açıktır. Oysa emir içermeyen ifadelerden emredici sonuç çıkmaz. Bu da

⁶⁷ George Edward Moore, *Principia Ethica* (London: Cambridge University Press, 1992), 7.

⁶⁸ Moore, *Principia Ethica*, 59.

⁶⁹ A. J. Ayer (ed.), *Logical Positivism*, (New York: Free Press, 1959), 22.

⁷⁰ Hakan Poyraz, *Dil ve Ahlak* (Konya: Vadi Yayınları, 1996), 16.

⁷¹ R. M. Hare, *Freedom and Reason* (Oxford: Oxford University Press, 1965), 108.

olgusal bir önermeden ahlâkî bir hüküm çıkmasının imkânsız olduğunu gösterir.⁷²

Hume'a dayanarak "olgu"dan "değer"in çıkmayacağını savunanların pasajda geçen dedüksiyon kavramını mantıkta zorunluluk gerektiren akıl yürütme biçimi şeklinde yorumladıkları görülmektedir. MacIntyre ise Hume'un kullandığı dedüksiyon kavramının teknik bir terim olarak değil, akli çıkarım anlamında kullanıldığını belirtir.⁷³ Ayrıca MacIntyre'a göre Hume'un -dır'dan -malı'ya geçişin mantıksal olarak mümkün olmadığını mı yoksa bu geçişin dikkatle yapılması gerektiğini mi anlatmaya çalıştığı belirsizdir. Bizzat Hume, -dır'dan -malı'ya geçerek olgusal önermeden değer içeren önermelere geçmektedir. MacIntyre Hume'un iki farklı eserinden alıntı yaparak insan doğasına dair farklı analizlerde bulunmasına rağmen olgudan değere giderek adalete dair bir açıklama sunduğunu ileri sürer.⁷⁴

Genel olarak, ileri sürülebilir ki insan zihninde kişisel niteliklerden ya da kendimizle olan ilişkimizden bağımsız ve salt bir sevgi olan insanlık sevgisi diye bir tutku yoktur.⁷⁵

Karakterleri ve tutumları genel onamamız dâhilinde, sosyal erdemlerin faydalı eğiliminin, bizi herhangi bir kişisel çıkar kaygısıyla hareket ettirmediği, daha ziyade evrensel ve geniş kapsamlı bir etkisi olduğu da görülmektedir. Görünmektedir ki, kamu iyiliğine yönelik toplumsal barış, uyum ve düzeni ilerletmeye yönelik bir eğilim, her zaman yapımızdaki iyiliksever ilkeleri etkileyerek, bizi sosyal erdemlerin tarafına çeker.⁷⁶

MacIntyre göre Hume'un iki farklı insan doğası analizi ahlâkî kuralları haklı çıkarmaya hizmet eder.

⁷² R. M. Hare, *The Language of Morals* (Oxford: Oxford University Press, 1952), 28-29.

⁷³ Recep Kılıç, *Ahlâk'ın Dinî Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009), 180.

⁷⁴ Alasdair MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*, çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler (İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001), 197-198.

⁷⁵ Hume, *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*, 323.

⁷⁶ David Hume, *Ahlak*, çev. Nil Şimşek (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010), 71-72.

Ahlâk kurallarını gerekçelendirirken insanların arzu ve ihtiyaçlarına atıfta bulunması ise olgudan değere geçtiğini gösterir.⁷⁷

Hunter'a göre Hume yukarıda alıntıladığımız pasajda olgusal önermeler ile değer yüklü önermelerin radikal bir şekilde farklı olduğunu söylemez. Hume, değer yüklü önermeleri olgusal önermelerin alt sınıfı olarak kabul eder. Değer yüklü önermeler olgusal önermelere mantiken eşit olduğu için -dır önermelerinin -malı önermelerini ya da olgusal önermelerin ahlâki yargı içeren önermeleri gerektirmeyeceği düşüncesi Hume'a atfedilemez.⁷⁸

Hume'un olan ve olması gereken hakkındaki ünlü pasajı Hunter'a göre iki şekilde yorumlanabilir. İlk olarak pasajda Hume, değer ifade eden önermelerin olgusal önermelerden çıkarılmasının olanaksız gözüktüğünü söyler. Burada Hume'un olanaksız dememesi, olanaksız gözükür demesi önemlidir. Aslında Hume'un daha önceki yazarların çalışmalarında itiraz ettiği şey, onların -dır ve -malı arasında kurdukları ilişkiyi açıklamadaki başarısızlıklarıdır. O, değer olgudan çıkarılamayacağını söylemekten ziyade daha önceki yazarların bu çıkarımın nasıl mümkün olduğunu açıklamakta başarısız olduklarını belirtir. İkinci olarak Hume'un pasajı şu şekilde anlaşılabilir: Değer önermeleri hiçbir zaman olgu önermelerinden çıkarılamaz. Ancak bunun nedeni, değer ifade eden önermelerin olgu bildiren bazı önermelerin açıklaması olması ve açıklamanın çıkarım olmamasıdır. Açıklama yapmak, tümdengelim türü bir çıkarım yapmak değil, yalnızca aynı şeyi farklı şekilde tekrar söylemektir. Eğer Hume'a atfedilen olgusal önermelerden değer ifade eden önermelerin çıkmayacağı şeklindeki yorum kabul edilirse bu, şu şekilde anlaşılmalıdır: Olgusal önermeler ile değer bildiren önermeler arasında bir fark olmadığı

⁷⁷ MacIntyre, *Ethik'in Kısa Tarihi*, 198.

⁷⁸ Geoffrey Hunter, "Hume on Is and Ought" *Philosophy* 37/140 (1962), 148-149.

için iki önerme arasında çıkarımsal bir ilişki kurmaya gerek yoktur. Hunter bu iki yorumdan ilkinin doğru kabul etmekte ve Hume'un pasajına atıfta bulunarak olgusal önermeler ile değer bildiren önermeler arasında bir uçurum varmış gibi yapılan yorumları isabetli bulmamaktadır.⁷⁹

Searle'e göre olgu-değer ayrımının temelinde, değerlerin kişilerden kaynaklandığı ve taş, nehir ve ağaç gibi dünyada var olan varlıklardan biri olmadığı kabulü yatar. Aksi olsaydı değerler diğer nesneler gibi dünyanın bir parçası olurdu. Bu ayrımı Moore, renkler gibi "tabii özellikler" ile iyilik "tabii olmayan" özellikler arasındaki bir ayrım olarak yorumlar. Ancak Searl'a göre Moore'un takipçileri, bu metafizik ayrımı, hiçbir olgusal önermenin değer ifade eden bir önermeyi sıkı gerektiremeyeceği savına dönüştürür. Oysa dil, olgusal önermelerden değer ifade eden önermelerin çıktığı örneklerle doludur. Bir çıkarımın geçerli olduğunu söylemek bile çıkarımın değeri hakkında bir iddiada bulunmaktır. "p, q'yu gerektirir." ifadesi, p'yi kabul eden bir kişinin q'nun doğru olduğunu kabul ettiği ve p'nin doğru olduğunu bildiği durumda q sonucunu çıkarmada haklı olduğunu sıkı gerektirir. Burada geçen haklı olma diğer konulardaki haklı olma kadar değerlendircidir. "dır"dan "-malı" türetilmeyeceği iddiası olgusal önermelerin değer içeren önermeleri sıkı gerektiremeyeceği görüşünün farklı bir şekilde ifade edilmesidir. Searle, olgudan değer türetilmesi probleminin etik ile ilişkisini kabul etmekle birlikte asıl ilgisinin dil felsefesi olduğunu ve problemin özünde bir dil felsefesi problemi olduğunu vurgulamaktadır.⁸⁰

⁷⁹ Hunter, "Hume on Is and Ought" 150.

⁸⁰ John R. Searle, *Söz Edimleri*, çev. R. Levet Aysever (Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000), 271-273.

Searle -dır'dan -malı'yı türetmenin mümkün olduğunu⁸¹ aşağıda yer vereceğimiz çıkarımla gösterir:

1. Jones 'Smith, sana beş dolar ödemeye söz veririm' sözlerini sözceledi.
2. Jones Smith'e beş dolar ödemeye söz verdi.
3. Jones Smith'e beş dolar ödemek için kendini bir yükümlülük altına soktu (ödemeyi üstlendi).
4. Jones Smith'e beş dolar ödeme konusunda bir yükümlülük altındadır.
5. Jones Smith'e beş dolar ödemeli.⁸²

Searle türetme işine bir kimsenin söylediği kelimelerle başlar. Daha sonra kurumlaşmış olgulara başvurarak beş dolar ödemeye söz vermiş bir kimsenin, muhatabına beş dolar ödemesi gerektiği sonucuna ulaşır. Art arda gelen bu önermeler arasında sıkı gerektirme ilişkisi olmasa da önermeler arası ilişki bütünüyle olumsal değildir.⁸³ Verilen önermeler arasında sıkı gerektirme ilişkisi olması için değer ifade etmeleri zorunlu olmayan ek önermelere ihtiyaç vardır.⁸⁴

Recep Kılıç, Searl'un kurumlaşmış olgular arasında ayırım yapmamasını bir eksiklik olarak görür. Mesela kurumlar, referansta bulundukları alanlara göre beşerî ve dinî olarak ikiye ayrılır. Olgu-değer problemi ahlâk felsefesi alanında tartışıldığı zaman din kurumuna başvuran olgusal önermelerden değer yüklü önermelere geçiş, beşerî kurumlara başvuran olgusal önermelerden farklı değerlendirilmelidir. Böylece "X haz vermektedir, o halde X'i yapmalıyım." çıkarımı ile "Tanrı X'i emretmektedir, o halde X'i yapmalıyım." çıkarımı geçerli olması bakımında aynı biçimde ele alınmamış olur.⁸⁵

⁸¹ Searle kurumlaşmış olgular ile kaba olgular arasında bir ayırım yapar ve olgudan değeri çıkarırken kurumlaşmış olgulara referansta bulunur. Bk. Kılıç, *Ahlâk'ın Dinî Temeli*, 193-198.

⁸² Searle, *Söz Edimleri*, 271-274.

⁸³ Kılıç, *Ahlâk'ın Dinî Temeli*, 198.

⁸⁴ Searle, *Söz Edimleri*, 274

⁸⁵ Kılıç, *Ahlâk'ın Dinî Temeli*, 211-212.

5. Din-Değer İlişkisi

Akademik çalışmalarda farklı boyutlarda ele alınan din-değer ilişkisiyle ilgili problemler temelde iki farklı başlık altında ele alınabilir. İlki dinin daha doğrusu Tanrı'nın değerlere kaynaklık etmesi problemi, ikincisi pratik hayatta dinin değerler üzerindeki etkisidir.⁸⁶ Bu bölümde dinin değere kaynaklık etmesi problemi bağlamında konuyu ele alacağız. Değerlerin Tanrı'dan bağımsız, ontolojik bir statüleri olup olmadığı problemi olgu-değer ilişkisi ve değerlerin öznellik ve nesnelliği problemi ile doğrudan ilişkilidir.

“Ahlâkî değerlerin kaynağı nedir?” sorusu teolojik bağlamda çeşitli problem alanlarıyla da ilgilidir. İlâhî adalet, insanın özgürlüğü ve insanın fiillerinden sorumlu tutulması gibi konular bunların en önemlilerindendir. İlâhî adalet düşüncesi, insanın fiillerinden sorumlu olması için özgür iradeye sahip olmasını bir ön koşul olarak kabul eder. Çünkü seçimlerinden sorumlu olan insanın, kendi fiillerini seçme hakkı olmaması gibi bir durumun ilâhî adalet bağlamında sorun teşkil edeceği düşünülür.⁸⁷ İslâmî kelâm ekolleri arasında bu konularda yoğun tartışmalar yapılmıştır. Bu tartışmalara değinmeden önce tarihsel olarak bu konudaki ilk metinlerden kabul edilen Euthyphron diyaloguna kısaca değinmekte fayda vardır.

Ahlâkî değerlerin kaynağının Tanrı olması problemiyle ilgili en meşhur tartışma “Euthyphron ikilemi” olarak bilinir. İkilem, Tanrı'nın istediği şeyin mi iyi olduğu ya da bir şey iyi olduğu için mi Tanrı tarafından istendiği ikilemine dayanır. Platon Euthyphron diyalogunda Sokrates vasıtasıyla bir şeyin

⁸⁶ Din-değer ilişkisi için bk. Fatma Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi, Din ve Değerler* (Bursa: Emin Yayınları, 2020), 280-286.

⁸⁷ Meryem Attar, *İslam Ahlakı: İslam Düşüncesinde İlahi Emir Teorisi*, çev. ed. Muammer İskenderoğlu (İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019), 41.

Tanrı'nın takdirine bağlı olarak iyi olamayacağını söyler.⁸⁸ Bu diyalogun ana fikrini oluşturan ahlâkî değerlerin kaynağının ne olduğu tartışmalarında Mu'tezili ve Eş'ari kelâmcılar karşıt kutuplarda yer alır.

Mu'tezile'ye göre, insanın sorumlu tutulduğu ahlâkî değerlere dair bilginin kesin ve şüphesiz olması gerekir. Bu tür bir bilgi ise ancak değerlerin, nesnelerin değişmez nitelikleri olmasıyla mümkündür. Başka bir ifadeyle değerlerin ontolojik statüleri olduğu kabul edildiğinde değerler görelilikten kurtulmuş olur.⁸⁹ Ahlâkî değil de teolojik bir takım tartışmalara sebep olan bu yaklaşım, Tanrı'nın kudret ve iradesini sınırladığı gerekçesi ile Eş'ariler tarafından eleştirilmiştir. Onlara göre Tanrı her şeyin yaratıcısı olduğu gibi iyinin ve kötünün de yaratıcısıdır. Dolayısıyla Tanrı'nın iradesinden bağımsız, mutlak ahlâkî değerlerin varlığından söz edilemez.⁹⁰

Mu'tezile'nin adalet ve iyilik gibi değerlerin herkesin, hatta Tanrı'nın iradesinden bağımsız olarak gerçek bir varoluşa sahip olduğu şeklindeki görüşü “mutlakçılık” olarak adlandırılır. Eş'ari ve takipçilerinin, tüm değerlerin Tanrı'nın iradesi tarafından belirlendiği yönündeki teorisi ise “teistik öznelcilik” olarak adlandırılır.⁹¹

Mutlakçı yaklaşım, nesnelcilik bir türüdür. Nesnelcilik değerlerin belirli şeylerde veya eylemlerde gerçek bir varlığa sahip olduğunu kabul eden teorilerin genel adı olmakla birlikte, her nesnelcilik illaki mutlakçı olmak zorunda değildir. Aslında çoğu nesnelci teori belirli bir tür görelilik içerir. George F. Hourani şöyle bir örnekle meseleye açıklık getirir: Sıcak iklimde ince giysilerin, soğuk iklimde ise kalın giysilerin daha iyi olduğu kabul edildiğinde, insanların kıyafet tercihlerinin sadece

⁸⁸ Platon, *Euthyphron-Küçük Hippias*, 4c-d-5e-8b, 10a-11a.

⁸⁹ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk* (İstanbul: Dem Yayınları, 2006), 99.

⁹⁰ Kılıç, *Ahlâk'ın Dini Temeli*, 105-106.

⁹¹ George F. Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics* (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 2, 57.

toplumların genel kabulleri ya da insanların öznel tercihleri tarafından belirlenmediği anlaşılır. İnsanların sıcak iklimde ince, soğuk iklimde kalın giyinmeleri nesnel bir gerçekliğe dayanır.⁹²

Teistik öznelcilik ile öznecilik arasında da fark vardır. Eş'ariler tarafından benimsenen değer teorisine karşılık gelen teistik öznelcilik, iyi ve doğru gibi kavramları Tanrı'nın iradesine bağımlı kılarak bir tür öznelci yaklaşım sergilese bile bu, Sofistler'in öznelciliğinden farklıdır.⁹³ Gazzâlî ahlâki değerlerin matematik aksiyomlar gibi kesin olmadığını söylerken,⁹⁴ değerlerin hiçbir sabitesi olmadığını değil, değerın Tanrı tarafından belirlendiğini kastetmektedir. Değerın kaynağının Tanrı olması durumunda en azından aynı din mensupları için aynı değerler bağlayıcı olur. Eş'arilerin yaklaşımı değerın kişiden kişiye, toplumdan topluma değişmesi anlamında bir öznelcilik değil, Tanrı'nın iradesine bağılı bir öznelciliğdir.

Ahlâki değerleri Tanrı'nın iradesine dayandırmak zorunlu olarak öznellik içermeyiz. Nihayetinde bir teist değerlerin Tanrı'nın emirlerine, emirlerin Tanrı'nın iradesine, Tanrı'nın iradesinin de tabiatı tarafından belirlendiğini savunarak, nesnelerin özsel değeri olduğunu, değerlerin öznel ve görelı olmadığını iddia edebilir.⁹⁵ Olgu-değer ilişkisi de her şeyın Tanrı'nın iradesiyle yaratıldığını kabul eden bir teist için problem teşkil etmez. "Tanrı, X'i emretmiştir." önermesinden "Öyleyse X yapılmalıdır." önermesini çıkarabilir ve bu çıkarım kendi iç tutarlılığı açısından çelişki içermeyiz.

Değerlerin kaynağının Tanrı olduğunu kabul eden görüş, olgu-değer ilişkisi bağlamında "teolojik tabiatçılık" olarak adlandırılmaktadırlar. Teleolojik tabiatçılık

⁹² Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics*, 58.

⁹³ Hourani, *Reason and Tradition in Islamic Ethics*, 59.

⁹⁴ Mustafa Çağrı, *İslam Düşüncesinde Ahlâk*, 270.

⁹⁵ M. Sait Reçber, "Tanrı ve Ahlâki Doğruların Zorunluluğu", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003), 159.

kavramsallaştırması eleştiri içermektedir. Buna göre “Tanrı X’i emretmektedir, o halde X iyidir, X’i yapmalıyım” türü bir akıl yürütmede olgu, değer içermediği için -dır’dan -malı’ya geçilemez. Ancak dini referans alan temellendirmelerde olgu ile değer arasında net bir ayırım yapılmadığı için, -dır’dan -malı’ya geçmek, bu tür temellendirmelerin iç tutarlılıkları açısından bir sorun teşkil etmez.⁹⁶ İster değerlerin ontolojik varlıkları olduğu, isterse değerler Tanrı’nın emirleriyle belirlendiği kabul edilsin, bir teist sabit, değişmez değerlerin varlığını kabul etmeye yatkındır.

Sonuç

19. yüzyılda keşfedilen değer kavramı, düşünce tarihinin en temel meselelerinden biridir. Sofistlerden itibaren felsefenin yönünü insana çevirmesiyle değer ne olduğu, değerlerin kişiden kişiye, toplumdan topluma, çağdan çağa değişip değişmediği ve değerlerin kaynağı gibi problemler önem kazanmıştır. Sofistlerin epistemoloji anlayışları değer konusuna da yansımış, nesnel ve mutlak bir değer anlayışından uzak durmuşlardır. Sokrates’le başlayan ve Rönesans düşüncesine kadar devam eden ana eğilim değerlerin nesnel olduğudur. Özellikle Yeni Platoncu düşünceyle birlikte Tanrı’dan taşan hiyerarşik varlık düzeninin kendi içinde bir değer taşıdığı kabul edilmiştir. Orta Çağ düşüncesinin bütün soruların cevabını dinde araması, dönemin değer anlayışını da belirlemiştir. Rönesans’la birlikte başlayan süreçte bütün soruların cevabı Tanrı/din yerine insan aklında aranmaya başlanmıştır. Pozitivist düşüncenin düşünce dünyasındaki hakimiyetiyle birlikte kesin mantıksal çıkarıma, deney ve gözleme dayanmayan her türlü bilgi anlamsız görülmüş, ahlâk ve değer felsefenin dışına itilmiştir. Lotze, pozitivist felsefenin evreni anlamada tek başına yeterli olmadığını, evreni anlamak için değerleri içeren bir bakış açısına ihtiyaç olduğunu

⁹⁶ Kılıç, *Ahlâk’ın Dini Temeli*, 110-112.

ifade eder ve değerler felsefesini yeni bir felsefe disiplini olarak kurar.

Değer günümüzde ekonomi, psikoloji, eğitim ve sosyoloji gibi birçok sosyal bilim alanında kullanılan bir kavram olarak karşımıza çıkar. Değer gibi genel ve soyut bir kavramı tanımlamak ve tek bir tanım üzerinde birleşmek güçtür. Bu sebeple her alanın kendi kavramsal bütünlüğü içinde bir değer tanımı yaptığı söylenebilir. Felsefi açıdan bir tanım yapmak ayrıca güçlükler barındırmaktadır. Mesela “Değerleri tanımlamak ile değeri tanımlamak aynı şey midir?” “Değeri Tanrı’dan yola çıkarak mı yoksa insandan yola çıkarak mı ya da olgudan yola çıkarak mı tanımlamalıyız?” veya “Değerin tanımlanamaz olan kavramlardan biri olduğunu mu kabul etmeliyiz?” gibi sorulara cevap vermeden felsefi açıdan değeri tanımlamak zordur.

Değerin ya da değerlerin nesnel olduğunu savunanlar genellikle değer insandan bağımsız bir varlığı olduğunu kabul ederler. Diğer bir deyişle değer varlıklara yüklenen değil, onlara içkin olan bir şeydir. Özne yaklaşımı benimseyenler ise daha çok değerlerin zamana, mekâna ve kişiye göre değişmesinden yola çıkarlar. Orta yolu bulmaya çalışanlar değer değil değerlerin değiştiğini kabul ederler. Olgu-değer ilişkisinin de değer nesnellik ve öznelliği problemi ile ilgisi vardır. Olgunun değer içerdiğini ya da olgudan değer çıkarılabileceğini savunanlar değerlerin nesnel olduğunu kabul etmeye meyillidir. Olgu ile değer arasında bir ilişki olmadığını düşünenlerse genellikle değerlerin nesnel bir gerçekliği olduğunu kabul etmezler. Nesnecilik mutlakçı olan ve olmayan olarak ikiye ayrılır. Mu‘tezi‘le gibi mutlakçı olanlar değerlerin Tanrı’dan bağımsız ontik gerçekliği olduğunu öne sürerken mutlakçı olmayan nesneciler bir tür göreliliği makul görürler. Öznelciliğin de teistik olan ve olmayan versiyonları arasında ayırım yapmak gerekir. Teistik öznelcilik değerleri Tanrı’nın iradesine tabi kılarak bir tür öznelci yaklaşım sergilese de

bu, değerlerin hiçbir sabitesi olmadığı anlamındaki öznelcilikten farklıdır. Bu anlamda teistik öznelciliği görelilikten ayırmakta fayda vardır.

Kaynakça:

- Arslan, Ahmet. *Felsefeye Giriş*. Ankara: Adres Yayınları, 2010.
- Attar, Meryem. *İslam Ahlakı: İslam Düşüncesinde İlahi Emir Teorisi*. çev. ed. Muammer İskenderoğlu. İstanbul: Litera Yayıncılık, 2019.
- Augustine, Saint. *The City of God*. trans. Marcus Dods. Moscow: Roman Roads Media, 2015.
- Ayer, A. J. (ed.). *Logical Positivizm*. New York: Free Press, 1959.
- Balcı Arvas, Fatma. *Aile Psikolojisi. Din ve Değerler*. Bursa: Emin Yayınları, 2020.
- Bircan, Hasan Hüseyin. “Felsefede Değerler Problemi”. *Değerler Bilançosu: Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim*. ed. Hasan Hüseyin Bircan, Bülent Dilmaç. 11-35. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Bunnin, Nicholas - Yu, Jiyuan. “Axiology”, *The Blackwell Dictionary of Western Philosophy*. Oxford: Blackwell Publishing, 2004, 65.
- Cevizci, Ahmet. *Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Cevizci, Ahmet. *Kısa Felsefe Tarihi*. İstanbul: Say Yayınları, 2023.
- Çağrı, Mustafa. *İslam Düşüncesinde Ahlâk*. İstanbul: Dem Yayınları, 2006.
- Descartes, Rene. *Metot Üzerine Konuşma*. çev. K. Sahir Sel. İstanbul: Sosyal Yayınlar, 1984.
- Gökarp, Nurten (ed.). *Değer Çalışmaları*. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021.
- Gündoğan, Ali Osman. “Ahlâki Hayatımızın Kaynağında Toplumculuk-Bireycilik Tartışması”. *Bilgi ve Değer*, ed. Şahabattin Yalçın. Ankara: Vadi Yayınları, 2002, 254-264.
- Günor, Recep Batu. “Etik Değerler ve Değer’in Etik Boyutu”. *Değer Çalışmaları*. ed. Nurten Gökarp. Ankara: Ankara Hacı Bayram Veli Üniversitesi Değer Çalışmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi, 2021.
- Hare, R. M. *Freedom and Reason*. Oxford: Oxford University Press, 1965.
- Hare, R. M. *The Language of Morals*. Oxford: Oxford University Press, 1952.

- Hourani, George F. *Reason and Tradition in Islamic Ethics*. Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Hume, David. *Ahlak*. çev. Nil Şimşek. İstanbul: Dergâh Yayınları, 2010.
- Hume, David. *İnsan Doğası Üzerine Bir İnceleme*. çev. Ergün Baylan. Ankara: Bilgesu Yayıncılık, 2009.
- Hunter, Geoffrey. "Hume on Is and Ought". *Philosophy*. 37/140 (1962), 148-152.
- İlgaroğlu, Muhammet Caner. *Değer Duygusundan Duygunun Değerine Ahlak Felsefesi Açısından Duygu-Değer İlişkisi*. İstanbul: Hiperyayın, 2019.
- Kılıç, Recep. "Olgu ve Değer Problemi". *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, (1996), 355-402.
- Kılıç, Recep. *Ahlak'ın Dini Temeli*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2009.
- Kuşuradi, İoanna. *Etik*. Türkiye Felsefe Kurumu, Ankara 2006.
- Kuşuradi, İoanna. *İnsan ve Değerleri*. Ankara: Türkiye felsefe Kurumu, 1998.
- MacIntyre, Alasdair. *Ethik'in Kısa Tarihi Homerik Çağdan Yirminci Yüzyıla*. çev. Hakkı Hünler ve Solmaz Zelyüt Hünler. İstanbul: Paradigma Yayınları, 2001.
- Mark, Schroeder. "Value Theory". *The Stanford Encyclopedia of Philosophy* (2021), Edward N. Zalta (ed.), URL = <<https://plato.stanford.edu/archives/+fall2021/entries/value-theory/>>.
- Moore, George Edward. *Principia Ethica*. London: Cambridge University Press, 1992.
- Önal, Mehmet. "Değer". *Felsefe Ansiklopedisi*. ed. Ahmet Cevizci. 4/51-62. Ebabil Yayınları, Ankara 2006.
- Özlem, Doğan. *Etik Ahlak Felsefesi*. İstanbul: Say Yayınları, 2010.
- Pierson, George N. "Lotze's Concept of Value", *The Journal of Value Inquiry* 22 (1988), 115-125.
- Platon. *Devlet*. çev. Sabahattin Eyuboğlu – M. Ali Cımcöz. İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2001.
- Platon. *Euthyphron-Küçük Hippias*. çev. Pertev Naili Boratav. İstanbul: Sosyal Yayınları, 2000.
- Plotinus. *Enneadlar*. çev. Zeki Özcan. Bursa: Asa Kitabevi, 1996.
- Poyraz, Hakan. *Dil ve Ahlak*. Konya: Vadi Yayınları, 1996.

- Reçber, M. Sait. "Tanrı ve Ahlâki Doğruların Zorunluluğu" *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 44/1 (2003), 135-160.
- Searle, John R. *Söz Edimleri*. çev. R. Levet Aysever. Ankara: Ayraç Yayınevi, 2000.
- Soykan, Ömer Naci. "Genel Geçer Bir Ahlâk Olanaklı mıdır?". *Değerler ve Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan, Seyfi Kenan, Hayati Hökelekli, Z. Şeyma Arslan, Mahmut Zengin, İstanbul: DEM yayınları, 2007.
- Tepe, Harun. "Değer ve Anlam: Değerler Anlamlar mıdır?". *FLSF Felsefe ve Sosyal Bilimler Dergisi* (2009), 1-10.
- Tepe, Harun. "Değerler ve Değer Bilgisi". *Bilgi ve Değer*. ed. Şahabattin Yalçın. Ankara: Vadi Yayınları, 2002.
- Urban, Wilbur M. "Value and Existence". *Psychology and Scientific Methods* 17/13 (1916), 449-465.
- Uysal, Enver. "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslâmi Erdemler". *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi* 12/1 (2003), 51-69.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*. Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Wittgenstein, Ludwig. *Tractatus Logico-Philosophicus*. çev. Oruç Aruoba. İstanbul: Metis Yayınları, 2011.
- Yaran, Cafer Sadık. *Ahlak ve Etik*. İstanbul: Rağbet Yayınları, 2010.
- Yaran, Cafer Sadık. *İslam Ahlak Felsefesine Giriş*. İstanbul: Dem Yayınları, 2012.

Psikolojide Değerler

Fatma BALCI ARVAS*

Giriş

Düşünce tarihinin başından beri insan hayatında nelerin önemli olduğu, bireylerin ve toplumların hayatlarına referans olarak neleri kabul ettikleri tartışma konusu olmuştur. Öncelikle felsefe bilimi içerisinde konu edilen değer kavramı günümüzde sosyal bilimlerin farklı alanlarında ele alınan ve içeriği, niteliği tartışılan bir kavram olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sosyal bilimler literatürüne Znaniecki tarafından kazandırılan değer (*value*) kavramı latince “kıymetli olmak” veya “güçlü olmak” anlamlarına gelen “*valere*” kökünden türemiş bir kavramdır.¹ Değer, “bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut bir ölçü, ya da bir şeyi arzu edilir veya yararlı kılan özelliği, belli bir toplumda neyin iyi, neyin kötü, doğru veya yanlış olduğu konusunda ortak görüşler, standartlar” anlamlarına gelmektedir.²

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Nuri Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar* (İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995), 83.

² İlhan Ayverdi (ed.), *Misalli Büyük Türkçe Sözlük* (İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005), 1/647; Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002), 195.

Değerler bireylerin kendisini, çevresini ve yaşamda karşılaştığı her şeyi algılama ve anlamlandırma sürecine zemin hazırlayan, tutum, davranış ve tercihleri yönlendiren referans çerçeveleri olarak tanımlanabilir.³ Değerler, kişinin davranışlarını, düşüncelerini ve duygularını etkilemekte, onların hayatlarına anlam ve amaç katmaktadır.

Değerler genellikle kişinin tutum ve davranışlarının temelini oluşturur ve önceliklerini belirler. Bu sebeple bütün davranışlarımızın esasen bir şekilde değerlerle ilgili olduğunu söylemek mümkündür.⁴ Ayrıca değerler insanda ortaya çıkan ve insanın diğerleri ile iletişim ve etkileşiminde kendisini gösteren bir yapıdır. Bu sebeple ortaya çıkması için bir sosyal ortamın olması gerekir.⁵ Sosyal hayatın temel taşlarından olan değerler, toplumsal yaşamın düzenlenmesinde ve toplumsal yapının korunmasında önemli bir rol oynar.

Düşünce tarihinde değerler ile ilgili farklı tartışma konuları olmuştur. Bunlardan biri değerlerin kaynağı problemidir. Değerlerin kaynağı ile ilgili temelde iki farklı görüşten bahsedilmektedir. Birinci görüş olan dinlere göre değerlerin kaynağı Tanrı'dır. İkinci görüşe göre değerlerin kaynağı insan aklıdır. Bu görüş felsefi geleneğin görüşüdür.⁶ Sosyal bilimlerde ise, toplumsal bir etkileşim ortamında ortaya çıkmasından ötürü değerlerin kaynağı toplum olarak görülür.⁷

³ Asım Yapıcı vd., "Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri", *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11/42 (2012), 130.

⁴ Hasan Hüseyin Bircan, "Felsefede Değerler Problemi", *Değerler Bilançosu: Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim*, ed. Hasan Hüseyin Bircan, Bülent Dilmaç (Konya: Çizgi Kitabevi, 2015), 15.

⁵ Hakan Poyraz, "Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı", *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2007), 85.

⁶ Ayşe Sıdika Oktay, "İslam Düşüncesinde Ahlâki Değerler ve Bunların Global Ahlâka Etkileri", *Değerler ve Eğitimi*, ed. Recep Kaymakcan vd. (İstanbul: DEM Yayınları, 2007), 132.

⁷ Ali Ayten, *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma* (İstanbul: İz Yayıncılık, 2010), 113; Ali

Değerlerin evrenselliği ve özneliliği de tartışma konusu olmuştur. Evrensel dediğimiz ahlâkî değerlerde bile insanların söz konusu değerden ne anladığı, o değeri nasıl pratiğe aktardığı konuları farklılık arz etmektedir. Örneğin Uysal’a göre doğruluk, dürüstlük, sevgi, saygı, yardımseverlik, verdiği sözde durma, başkalarına iyilik yapma gibi değerler evrensel değerlerden kabul edilmelerine rağmen, bu değerler bireylerin zihinsel süzgeçlerinden geçmekte ve herkes söz konusu değerleri kendi zihinsel şemaları ve hayat anlayışı ışığında algılamakta ve yaşamaktadır.⁸

Genellikle “değer” olarak nitelendirilen şeylere bakıldığında bir çeşitliliğin olduğu görülmektedir. Birçok değer alanından söz edilebilir. Ahlâkî değerler, dinî değerler, estetik değerler, ekonomik değerler, toplumsal değerler bunlardan bazılarıdır. Söz konusu değerler genellikle birbirleri ile ilişki ve iç içedir.⁹ Bir değer hem ahlâkî hem toplumsal hem de dinî bir değer niteliği taşıyabilir.

Değerler, insanların hayatlarına yön veren, kendilerine referans olarak gördükleri yol gösterici ilkeler olarak hizmet etmektedir. Değerler, insanların iyi ya da kötü, arzu edilir ya da sakıncalı olduğuna inandıklarını ve yapılması ya da yapılmaması gerektiğini düşündüklerini ifade eder. Yol gösterici ilkeler olarak değerler, insanların dünyayı algılama ve yorumlama biçimlerini ve tercihlerini, seçimlerini, duygularını ve eylemlerini etkiler.¹⁰ Birey sahip olduğu değerlerin etkisiyle bir düşünce yapısı ve bilişsel şemalar oluşturur.

Mehmedoğlu, “İlâhiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlâhiyat Fakültesi Örneği)”, *Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi* 30 (29 Ocak 2014), 134.

⁸ Enver Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslâmî Erdemler” 12/1 (2003), 60.

⁹ Hayati Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 285.

¹⁰ Sonia Roccas - Lilach Sagiv, *The Encyclopedia of Positive Psychology*, ed. Shane J. Lopez (Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009), 1002.

Bu şemalar aracılığıyla dünyayı anlamaya, sosyal çevresindeki olayları anlamlandırmaya çalışır.¹¹

Bu bölümün amacı değer kavramını psikoloji biliminin perspektifinden ele alarak değerlendirmektir. Bu çalışmada psikolojide değer kavramı ele alınırken psikoloji tarihinin ilk dönemlerinden başlamak suretiyle boylamsal bir anlatım metodu kullanılmıştır. Psikolojideki ekoller ve psikologların değer ile ilgili görüşleri özetlenmiştir. Pozitif psikoloji ekolünün değer konusuna yapmış olduğu vurgu dolayısıyla bu ekolün değer teorileri farklı bir başlıkla ele alınmıştır. Sosyal bilimlerde değer kavramı ile ilgili farklı sınıflandırmalar vardır. Bunlardan bazıları psikoloji bilminde ölçme araçlarına da konu olmuştur. Bu bağlamda değerler sınıflandırması ile ilgili öne çıkan araştırmacıların teori ve tasniflerine yer verilmiştir. Psikolojide değer kavramı son yıllarda din ile ilişkili olarak da ele alınmakta ve bu konuda çalışmalar yapılmaktadır. Bu çalışmada son olarak din-değer ilişkisine ve bu konu ile ilgili yapılan bazı araştırmalara yer verilerek psikolojinin değer kavramı ile ilgili teorileri ortaya konmaya çalışılmıştır.

1. Psikolojide Değer Kavramı

Psikoloji, 19.yy.'ın ikinci yarısında bilimlerin ayrışması ile felsefeden ayrılarak modern anlamda bir bilim olarak ortaya çıkmıştır. Psikoloji, pozitivist paradigmadan etkilenen, deney ve gözleme dayalı bir bilim dalı olarak bilim camiasında yerini almıştır.¹²

19.yy.'ın sonları 20.yy.'ın başlarında Sigmund Freud tarafından ortaya konulan psikoanalitik yaklaşım psikoloji bilimine damgasını vurmuştur.¹³ Psikoanalitik

¹¹ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 285.

¹² Carl Gustav Jung, *İnsan Ruhuna Yöneliş*, çev. Engin Büyükinâl (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 19.

¹³ Erich Fromm, *Psikanaliz ve Din*, çev. Elif Erten (İstanbul: Say Yayınları, 2006), 18.

yaklaşım, genel olarak negatif durumlara ve patolojiye yönelmesi noktasında birçok eleştiriye tabi tutulmuştur.¹⁴ Freud insan eylemlerinin nedenini bilinçaltı süreçlerle açıklamıştır. Ona göre insan eylemlerini yönlendiren iki temel güdü vardır. Bunlar cinsellik ve saldırganlıktır. Ona göre insanlar her türlü gerilimden kaçarak hazza yönelirler.¹⁵ Freud değerleri, dinî ve ahlâkî yapılar içerisinde ele almıştır. Ona göre süperego denilen benlik bölümünde faaliyet gösteren değerler, kültürel kodlarla ve iç güdülerin bastırılması ile oluşturulmuştur. Freud dinî ve ahlâkî değerlere psikolojik işlevi açısından yaklaşmıştır.¹⁶

Psikanalizin kurucusu Freud'un değerler ve din konusuna karşı mesafeli duruşu onun öğrencisi Carl G. Jung tarafından eleştiriye tabi tutulmuştur. Jung, Freud'un önyargılı yaklaşımının felsefenin ve dinin ruh ile olan ilişkisinin kesilmesi anlamına geldiğini düşünmüş ve bu yaklaşıma karşı çıkmıştır.¹⁷ Jung'un "bireyleşme" adını verdiği süreç, onun değer ile ilgili teorisini açıklayan bir durumdur. Jung bu kavram ile bireyin içinde var olan insanlığını yaşayabilme olgunluğuna ulaştığı durumu kasteder. Bu süreç birden olmaz, zaman içinde gelişerek gerçekleşir.¹⁸ Bireyleşme esasen yüce değerleri ile birlikte bütünüyle insan olmak demektir.¹⁹

Psikolojide bir diğer ana ekol olarak hümanist psikoloji, psikoanalitik ekolün tersine insan doğasına

¹⁴ Alan Watts, *Mutluluğun Anlamı*, çev. Semih Aközlü (Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992), 16.

¹⁵ Sigmund Freud, *Haz İlkesinin Ötesinde: Ben ve İd*, çev. Ali Babaoğlu (İstanbul: Metis Yayınları, 2009), 21.

¹⁶ Sigmund Freud, *Bir Yanılsamanın Geleceği*, çev. Aziz Yardımlı (İstanbul: İdea Yayınevi, 2011), 11-12; Sigmund Freud, *Dinin Kökenleri*, çev. Selçuk Budak (Ankara: Öteki Yayınları, 1997), 370.

¹⁷ E. A. Bennet, *Jung Aslında Ne Dedi?*, çev. Işıl Çobanlı (İstanbul: Say Yayınları, 2006), 45.

¹⁸ Anthony Stevens, *Jung*, çev. Ayda Çayır (İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009), 84.

¹⁹ Frieda Fordham, *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*, çev. Aslan Yalçınar (İstanbul: Say Yayınları, 2004), 96.

olumlu yaklaşmaktadır. Hümanist ekoldeki psikologlara göre insan doğası Freud'un savunduğu gibi bastırılan duygulardan ibaret değildir. Bu ekolün önde gelen temsilcilerinden Eric Fromm ve Abraham Maslow'a göre insan doğası iyi ve ahlâklık bir özelliğe sahiptir. Bu sebeple bu doğanın açığa çıkarılıp desteklenmesi gerekmektedir.²⁰ Maslow, ihtiyaçlar piramidinde en üstte kendini gerçekleştirme ihtiyacından bahsetmektedir. Maslow'un teorisine göre bu aşama, ahlâkî değerlerin içselleştirildiği ve bireyin tam anlamıyla insan olması durumunu ifade etmektedir.²¹

Viktor Frankl'ın anlam merkezli teorisinde ise insan potansiyelinin en yükseğe çıkarılması gerektiği savunulur.²² Değer kavramına hayatın anlamı bağlamında yaklaşan Frankl'a göre insanın anlam arayışı temel bir güdüdür. Anlam ve değer kişinin tüm duygu ve davranışlarını yönlendirme gücüne sahiptir. İnsan, sahip olduğu anlam ve değerler için yaşayabilme hatta ölme yetisine sahiptir.²³

Psikolojide değerın önemi insan davranışlarının yol göstericisi olarak oynadığı roledir. Bu bakımdan psikolojide değer bir inanç olarak ele alınmaktadır.²⁴ Değerler psikolojisi ile ilgili önemli çalışmaları olan Güngör'e göre değerler, bizim zihni muhtevamızın başlıca unsurlarıdır. Güngör'ün ifadeleri ile "insan zihni düşünce sisteminde uyumsuzlukları kabul etmeyeceği için değerler de birbirinden bağımsız olamazlar; kişinin

²⁰ Erich Fromm, *Erdem ve Mutluluk*, çev. Ayda Yörükân (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999), 29; Abraham H. Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, çev. Okhan Gündüz (İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001), 9.

²¹ Maslow, *İnsan Olmanın Psikolojisi*, 163.

²² Viktor Emil Frankl, *Duyulmayan Anlam Çılgılığı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Öteki Yayınları, 2007), 14-26.

²³ Viktor Emil Frankl, *İnsanın Anlam Arayışı*, çev. Selçuk Budak (İstanbul: Öteki Yayınları, 2007), 95.

²⁴ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010), 28.

benimsediği değerler arasında yüksek seviyede bir ahengin kurulması, ortaya çıkması muhtemel uyumsuzlukların giderilmesi gerekir.”²⁵

Güngör çoğunlukla birbirlerinin yerine kullanılan ancak psikolojide daha üst bir kavram olan değer ile ahlâk kavramlarının kapsamını tartışmaktadır. İnsanın değerler sisteminde ahlâkî değerlerin tamamen ayrı bir bölüm teşkil etmediğini, diğer değerlerin ahlâk değerleriyle sıkı bir ilişki içinde olduğunu vurgulayarak değer ve ahlâk kavramlarının kapsamına açıklık kazandırmıştır.²⁶ Ayrıca ahlâkın insanların bir arada yaşaması ve toplum düzeni için gerekli olan manevi değerlerin en önemlileri olduğundan bahsetmektedir.²⁷

Güngör’e göre ahlâkî değerler diğer değer alanları ile ilişkili olmalıdır. Güngör bu durumu şöyle ifade etmektedir: “Gerçekten hiçbir değer sahasının başka sahalarla olan ilişkisi ahlâkî değerlerde görüldüğü kadar sıkı ve yaygın değildir. İnsanın iyi ve kötü kategorilerine sokmadığı düşünce ve davranış çok azdır.”²⁸ Günlük hayatta değer kavramını Güngör’ün belirttiği gibi çoğu kez ahlâkî değerlerle ilişkili ve hatta özdeş olarak kullanırız. Kişinin benimsediği ahlâkî değerler, erdemli davranışlarının kaynağını oluşturmaktadır. Ahlâkî değerler kişilik ve karakter gelişiminin de temelini oluşturmaktadır.

Değerler konusunda din psikolojisi alanında önemli ve öncü çalışmalar yapan Hökelekli’ye göre birçok ruhsal sorunun temelinde ahlâkî problem yatmaktadır. Bu sebeple psikoloji, değerden ve ahlâktan bağımsız olmamalıdır.²⁹ Değer konusuna ahlâkî değerler temelinde yaklaşan Hökelekli’ye göre değerler, iyi ve olgun bir

²⁵ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 74-75.

²⁶ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 42.

²⁷ Erol Güngör, *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997), 12, 19, 41.

²⁸ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 77.

²⁹ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 10.

insan, uyumlu ve üretken bir vatandaş olmanın en önemli şartıdır. Değerler, insan olarak bize ne olmamız ve nasıl olmamız gerektiğini gösteren, yolumuzu aydınlatan rehberlerdir.³⁰

2. Pozitif Psikoloji ve Değerler

İkinci Dünya Savaşı'ndan önce ruhsal sıkıntının iyileşmesi ve işlevselliğin desteklenmesi, psikoloji için temel amaçtı. Bununla birlikte psikolojide pozitivist ve seküler bir bakış açısı hakimdi. Bu durum psikoloji biliminin daha kuruluş aşamasında değerlere mesafeli durmasına neden olmuştu. İkinci Dünya Savaşı'nın hemen sonrasında ise savaştan zarar görmüş ülkelerde savaşın yarattığı psikolojik sıkıntı ve travmayı açıklamak ve ele almak için acil bir ihtiyaç oluşmuştu. Klinik psikoloji özellikle travmayla ilişkili sıkıntıyı iyileştirmeye odaklanmaya başladı. Bu durum 20. yüzyılın ikinci yarısında da büyük ölçüde devam etti.³¹ Psikoloji bilimi gelişimle sürecinde ve sonrasında hastalık ve patolojilere odaklanan bir bilim haline geldi. Psikolojideki bu gidişata karşı çıkarak farklı bir bakış açısı sunan Martin Seligman bu yaklaşımı eleştirmiştir. Martin Seligman ve Mihalyi Csikszentmihalyi'nin öncülüğünü yaptığı pozitif psikoloji, yeni bir akım olarak ortaya çıkmış, değer ve erdem konularının psikolojide çalışılmasının önünü açmıştır. Esasen 1960'lı yıllardan itibaren mutluluk, değer ve iyi yaşam konularında çalışmalar yapılmaya başlamıştır. Ancak değer konuları üzerinde asıl yoğunlaşmanın pozitif

³⁰ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 286.

³¹ J. D. Nasio, *Psikanaliz'in Yedi Büyüğü*, çev. Kenan Sarıaloğlu (İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008), 23; Martin E.P Seligman, "Positive Psychology, Positive Prevention and Positive Therapy", *Handbook of Positive Psychology*, ed. C. R. Snyder - Shane J. Lopez (USA: Oxford University Press, 2002), 3-4; Alex M. Wood - Judith Johnson, "Pozitif Klinik Psikoloji: Giriş", çev. Zeynep Maçkalı, *Wiley Pozitif Klinik Psikoloji El Kitabı*, ed. Alex M. Wood - Judith Johnson (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 4.

psikoloji ekolünün isim olarak da psikoloji literatüründe yer almasıyla gerçekleştiği söylenebilir.³²

Seligman ve Csikszentmihalyi pozitif psikolojinin amacının, sadece olumsuz psikolojik durumları tedavi etmek değil, olumlu niteliklerin ve karakter güçlerinin geliştirilmesi için de çalışmak olduğunu söylemiştir.³³ Pozitif psikoloji akımının etkisiyle 20. yüzyılın sonlarına doğru psikologlar koruma yöntemine odaklanmaya başlamışlardır. Bu durum bir takım insani güçlerin ve olumlu kişilik özelliklerin ve değerlerin yeniden keşfedilmesini beraberinde getirmiştir. Bu bağlamda iyimserlik, şükür, umut, cesaret gibi erdemlerin, ruhsal rahatsızlıklara karşı engelleyici özelliklerine vurgu yapılmaya başlamıştır. Bu konuların hem kavramsal analizleri tartışılmaya başlanmış hem de okul, hastane, ev gibi farklı uygulama alanlarında ampirik çalışmalar yapılmaya başlamıştır.³⁴ Pozitif psikoloji araştırmalarında çalışılan değerlere bağışlama, empati, umut, şükür, bağlanma ve sabır değerleri örnek verilebilir.³⁵

Psikolojiye yeni bir renk getiren pozitif psikoloji ekolü felsefi olarak Aristoteles'in insan doğası modeli ile ilişkilidir.³⁶ Bu yüzden pozitif psikoloji ekolünün erdemle ilgili çalışmalara yönelmesi Aristotelesçi geleneğe dönüş olarak görülmektedir.³⁷ İnsan mutluluğunda değerlerin başat rol oynadığını savunan Aristoteles'in "*eudaimonia*"

³² Daniel Nettle, *Happiness: The Science Behind Your Smile* (Oxford: Oxford University Press, 2006), 15.

³³ Martin E. P. Seligman - Mihaly Csikszentmihalyi, "Positive Psychology: An Introduction.", *American Psychologist* 55/1 (2000), 5.

³⁴ Seligman - Csikszentmihalyi, "Positive Psychology", 8.

³⁵ Steven J. Sandage - Peter C. Hill, "The Virtues of Positive Psychology: The Rapprochement and Challenges of an Affirmative Postmodern Perspective", *Journal for the Theory of Social Behaviour* 31 (2001), 248.

³⁶ I. S. Jorgensen - H. E. Nafstad, "Positive Psychology: Historical, Philosophical and Epistemological Perspectives", *Positive Psychology in Practice*, ed. P. Alex Linley - Stephen Joseph (Hoboken, N.J: Wiley, 2004), 16.

³⁷ Robert Emmons - Raymond Paloutzian, "Din Psikolojisi", çev. Ali Ayten, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2001), 114.

kavramı pozitif psikoloji literatüründe iyi oluş (*well-being*) kavramının gelişmesine zemin hazırlamıştır.³⁸ Ayrıca pozitif psikolojiye dayalı terapi uygulamalarında Aristotelesçi değer teorisinden faydalanan, “ödömonik iyi oluş” adı altında terapötik yaklaşımlar ortaya çıkmıştır.³⁹ Pozitif psikoloji Aristotelesçi düşüncede olduğu üzere insani yetkinliğe ulaştığında bundan keyif aldığını ve mutlu olduğunu iddia eder.⁴⁰ Ancak Aristotelesçi değer hipotezi, mutluluğu tamamen erdemli olmaya bağlarken pozitif psikoloji farklı sebeplerle de mutlu olabildiğimizi belirtmiştir.⁴¹ Aristoteles’in değer hipotezi ile pozitif psikolojinin değer konusuna yaklaşımı arasında önemli bir fark da değer ile kastedilenin ne olduğu noktasında ortaya çıkmaktadır. Aristoteles’te değer kavramı ahlâkî değerlere karşılık gelirken psikologlara göre değer birey veya toplum tarafından değer olarak görülen şeydir.⁴²

Felsefede ve dinî geleneklerde ele alınan temel erdemler, pozitif psikolojide iyi karakteri oluşturan temel özellikler olarak kabul edilmiştir. Seligman ve Peterson felsefî gelenekteki temel erdemlere ilave yaparak şu altı temel erdemi tanımlamıştır: “Bilgelik, cesaret, sevgi/insanlık, adalet, ılımlılık/itidal ve maneviyat/aşkınlık.”⁴³ Seligman ve Peterson söz konusu temel erdemlerle ilişkili olarak karakterin güçlü yönleri ve erdemleri ile ilgili çalışmalar yapmıştır. Her bir temel değerın altında onunla ilişkili farklı değerleri

³⁸ David Ross, *Aristoteles*, çev. İhsan Anar vd. (İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002), 230.

³⁹ Chiara Ruini - Carol D. Ryff, “Ödömonik İyi Oluşu Yaşamları İyileştirmek İçin Kullanma”, çev. Duygu Çap, *Wiley Pozitif Klinik Psikoloji El Kitabı* (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021), 153.

⁴⁰ Jorgensen - Nafstad, “Positive Psychology: Historical, Philosophical and Epistemological Perspectives”, 21.

⁴¹ Mike W. Martin, “Happiness and Virtue in Positive Psychology”, *Journal for the Theory of Social Behaviour* 37/1 (2007), 92-93.

⁴² Sandage - Hill, “The Virtues of Positive Psychology: The Rapprochement and Challenges Of An Affirmative Postmodern Perspective”, 242.

⁴³ Martin E. P. Seligman, *Gerçek Mutluluk*, çev. Semra Kunt Akbaş (Ankara: HYB yayınları, 2007), 147.

tanımlamışlardır. Böylece toplamda 24 erdem ve güçlü karakter özelliği belirlemişlerdir. Pozitif psikolojide tanımlanan 24 güçlü karakter özelliği şunlardır: “Yaratıcılık, merak, açık fikirlilik, öğrenme sevgisi, bakış açısı, cesur olma, sebat, bütünlük, zindelik ve yaşam coşkusu, sevgi, nezaket, sosyal zekâ, vatandaşlık ve takım çalışması, adil olma, liderlik, affetme ve merhamet, alçakgönüllülük, tedbirlilik, öz düzenleme, güzelliğin ve mükemmelliğin takdiri, şükran, umut ve iyimserlik, mizah ve maneviyat.”⁴⁴

Pozitif psikoloji erdem ve değer konularına önemli bir vurgu yapmış ve psikolojide değer konularının çalışılmasına ivme kazandırmıştır. Ancak bununla birlikte pozitif psikolojinin normatif olmadığı, yapılan çalışmalarda psikolojinin bilimsel yapısının dışına çıkılmadığı vurgulanmıştır. Csikszentmihalyi bu durumu şöyle ifade etmiştir: “Felsefe ve din, insani güçlerin kaynakları ve insanların bunları nasıl elde edeceğine yönelik soruları cevaplamıştır; ancak bu cevaplar oldukça öznel, inanç merkezli varsayımlardır. Pozitif psikoloji ise bilimsel metodu takip etmektedir.”⁴⁵

Değerler konusu ile ilgili araştırmalar psikolojinin yeniden kendine gelmesi olarak görülmektedir.⁴⁶ İnsan gerçekliğini çok yönlü bir şekilde ele alması beklenen psikoloji biliminin değerler konusuna ilgisi, ahlâk, kişilik ve din psikolojisi alanları arasında bir köprü kurulmasına da vesile olmuştur.

Son yıllarda pozitif psikoloji ekolü din psikolojisi çalışmalarında da yoğun bir şekilde kullanılmaya başlamıştır. Pozitif psikolojik ekolünün din ve değer konularının birlikte ele alınmasına olanak sağladığı

⁴⁴ Christopher Peterson - Martin Seligman, *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification* (Washington, DC : New York: American Psychological Association / Oxford University Press, 2004), 29-30.

⁴⁵ Seligman - Csikszentmihalyi, “Positive Psychology”, 7.

⁴⁶ Emmons - Paloutzian, “Din Psikolojisi”, 114.

görülmektedir. Hem yurtdışında hem Türkiye’de din psikolojisi çalışmalarında din-değer ilişkilerinin incelediği çok sayıda çalışma mevcuttur. Bu çalışmalardan bir kısmına din-değer ilişkisi bölümünde yer verilecektir.

3. Psikolojide Değerlerin Sınıflandırılması

Değer konusu birçok disiplinin ilgi alanına girdiği için araştırmacılar tarafından farklı değer tanımlamaları ve sınıflandırılmaları ortaya konulmuştur. Araştırmacılar, değer sistemlerini anlamaya ve tanımlamaya yardımcı olacak değer türlerini adlandırmaya ve kategorize etmeye çalışan modeller önermiş, değeri farklı açılardan tasnif etmişlerdir. Araştırmacıların değer kuramları ve sınıflandırmaları genel olarak psikolojide envanter olarak kullanılması açısından da önem arz etmektedir. Burada psikolojide değerler ile ilgili yapılan sınıflandırmalardan öne çıkanlara değinilecektir.

a) Sprenger’in Değerler Kuramı

Eduard Spranger, psikolojide değer testini kullanan ilk araştırmacıdır. Spranger’e göre her deneyimin anlamı bireyin zihninde bir değer vurgusuna karşılık gelmektedir. Fakat bu durum, değer deneyiminin her zaman zihinsel anlamın içeriğini ifade etmeye yeterli olduğu anlamına gelmemektedir. Çünkü değerler bütünsel yaşamdan ya düşünce ya da duyguyla kısmi olarak soyutlanabilir. Diğer yandan bir değer deneyimi anlamı ve önemi içinde hayatın bütünsel anlamı bakımından kavranırsa dinî bir vurguya sahip olur. Bireysel varoluşun nihai anlamı olarak tecrübe edilen ve dinî bir vafsa sahip olan bu değer, bireyin tecrübe edeceği en yüksek değerdir. Bir başka ifadeyle bireyin tecrübe ettiği en yüksek değer, onun tüm zihinsel yaşamını besleyerek etkisi altına almaktadır.⁴⁷

⁴⁷ Eduard Spranger, *İnsan Tipleri*, çev. Ahmet Aydoğan (İstanbul: İz Yayıncılık, 2001), 275.

Spranger, *Types of Men* adlı kitabında, bir insanın kişiliğinin en açık biçimde değerleri tarafından ortaya çıktığı tezini geliştirmiş ve ardından insan deneyiminin rasyonel bir analizinden sonra ulaştığı altı değeri sunmuştur. Bu değerler; bilimsel değerler, ekonomik değerler, estetik değerler, sosyal değerler, politik değerler, dinî değerlerdir.⁴⁸

Bilimsel Değer: Bilmenin anlamı her türlü zihni etkinlikten farklı olarak nesnelliktir. Bu değer, bilgiye, eleştirel düşünceye, gerçeğe ve muhakemeye kıymet veren bireyler tarafından önemsenmektedir. Bilimsel değerleri yüksek olan insanlar, bilimsel bir tavra sahip, akılcı, deneysel, eleştirici ve entelektüeldir.

Ekonomik Değer: Bu değer, daha yüksek zihni seviyede “yararlı” ya da “zararlı” tabirleriyle temsil edilmektedir. Yararlı ve zararlı ise, biyolojik hayatın korunmasına ve ihtiyaçların tatminini düzenleyen içgüdülere göre değerlendirilmektedir. Fayda sağlayan şeyler genel olarak fiziki ürünler ve güçler formundaki mallardır. Bu değeri temel değer olarak benimseyen bireyler, hayatın tüm ilişkilerinde faydayı diğer değerlere tercih etmektedirler.

Estetik Değer: Genel olarak bu değer tipi sanatçılarda veya sanatseverlerde gözlemlenmektedir. Bu değere sahip bireyler için, uyum, simetri ve şekil önemli unsurlardır. Sanatın toplum için bir gereklilik olduğunu düşünürler. İnsan hayatının etrafında şekillendiği çeşitli değer alanları bu değere sahip bireylere göre tamamen estetik standartlarla aydınlanır. Dolayısıyla o her yerde sadece kendi içsel biçimlendirici gücünü genişleten şeyi görür.

⁴⁸ Rio Sciortino, “Allport-Vernon-Lindzey Study of Values: 1. Factor Structure for a Combined Sample of Male and Female College Students”, *Psychological Reports* 27/3 (1970), 955; Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 84.

Sosyal Değer: Bu değerın en temel bileşenleri, başkalarını sevmeye, bencil olmama ve diğer insanlara yardım etmedir. Bu değerın toplumsal nitelik itibarıyla en yüksek gelişimi sevgi olarak bilinir. Kusursuz sevgide bireyleşmenin sınırları ortadan kalkar, benlik ve benlikten feragat, özgürlük ve vazgeçme birbiriyle örtüşür. Bu aynı zamanda dinî bir özelliktir. Bu değerlere sahip birey, nazik ve sempattır, insan sevgisini en önemli değer olarak görür ve bu sevgiyi insanlara sunar.

Politik Değer: Bu değer tipinde “iktidar” kavramı önemlidir. Kişisel güç, kuvvet, şöhret ve başkaları üzerindeki etki her şeyin üzerindedir. İktidarın başkaları üzerindeki etkisi belirleme biçiminde ortaya çıkar. Politik değerleri baskın olan bireyler, kendisini bir güç olarak hissetmeyi arzu ederler. Bilgi onun için bir kontrol aracından ibarettir. İnsanların en etkin motivasyonlarını araştırır ve onları nasıl yönlendirebileceğine odaklanırlar.

Dinî Değer: Hayatın bütününün kutsal olduğunu hissetmek varoluşun bütünsel değerlendirilmesidir. Bu kişisel bütünlük, evren ile en geniş, en kucaklayıcı ve en kapsamlı temasla elde edilebilir. Dinî değerleri benimseyen birey, evreni bir bütün olarak kavrar ve kendisini onun bütünlüğüne bağlar. Zihin yapısı sürekli olarak en yüksek ve mutlak manada tatmin edici değer deneyiminin yaratılmasına dönük olan kimse dindar bir insandır. Kişinin bütünsel zihin yaşamındaki önemine göre farklı derecelerde anlamlı olabilse de dindar insan için hiçbir şey din alanının dışında değildir. Dinî değerleri baskın olan bazı bireylerde dünya ile irtibat azaltılmış olmakla beraber yine de sevgi unsuruyla toplumsallık bağı kurulur. Sevgi belirgin bir dinsel etken ihtiva etmektedir.⁴⁹

⁴⁹ Spranger, *İnsan Tipleri*, 151-318.

b) Allport'un Değerler Kuramı

Gordon W. Allport, değerler kavramını felsefi değil psikolojik olarak kullandığını vurgulamıştır. Ona göre değerler, basitçe benlikle ilişkili olarak algılanan anlamlardır. Çocuk, bir anlamın kendisi için sıcak ve merkezi olduğunu bildiği zaman değeri deneyimler.⁵⁰

Allport, Vernon ve Lindzey, Spranger'ın değer kuramından esinlenerek “*Değerler Çalışması*” adlı geniş bir çalışma yapmıştır. Allport, Vernon Lindzey'in bu çalışması davranışsal tercihler temelinde kişisel değerleri ölçen en eski anketlerden biri olmuştur.⁵¹ Bu araştırmacılara göre değerler şunlardır: “Estetik değerler, teorik değerler, ekonomik değerler, siyasi değerler, sosyal değerler ve dinî değerler.”⁵²

“*Değerler Çalışması*” isimli çalışma ilk olarak 1931'de G. W. Allport ve P. E. Vernon tarafından yayınlanmış ve daha sonra 1970'te Allport, Vernon ve Lindzey tarafından revize edilmiştir. Yöntemin kökleri, altı ideal insan tipini öne süren Spranger'ın değerler felsefesine dayanmaktadır. Her biri temel bir değere yöneliktir: (1) Teorik: gerçek; (2) Ekonomik: kullanışlılık; (3) Estetik: uyum ve güzellik; (4) Sosyal: insan sevgisi; (5) Politik: güç ve liderlik; (6) Dinî: birlik veya ahlâkî mükemmellik. Bu kuram, değerlerle ilgili kişisel yaşam felsefesinin, motivasyonu, gelecekteki hedefleri ve mevcut seçimleri ima eden kişiliğin temel bir özelliği olduğunu savunmaktadır.⁵³

⁵⁰ Gordon W. Allport, “Values and Our Youth”, *Teachers College Record* 63/3 (1961), 215.

⁵¹ Piotr K. Oles - Hubert J. M. Hermans, “Allport-Vernon Study of Values”, *The Corsini Encyclopedia of Psychology*, ed. Irving B. Weiner - W. Edward Craighead (John Wiley & Sons, Ltd, 2010), 1/67.

⁵² Philip E. Vernon - Gordon W. Allport, “A Test for Personal Values”, *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 26 (1931), 231-248; Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 84.

⁵³ Oles - Hermans, “Allport-Vernon Study of Values”, 1/67.

Neredeyse 50 yıl boyunca *Değerler Çalışması*, en çok alıntı yapılan kişilik anketlerinden biri olmuştur. 1980'lerden bu yana kişilik alanındaki değerlere olan ilginin azalması, sosyal psikoloji alanında tercihlerin doğrudan ölçülmesi için yeni basit araçların geliştirilmesi ve Değerler Çalışması'nın tarihi dili sebebiyle 1995 yılında R. E. Kopelman, J. L. Rovenport ve M. Guan Değerler Çalışması'nı gözden geçirerek dili güncellemiş, mevcut kültüre göre değerlerin davranışsal göstergelerini değiştirmiş ve dindarlık kavramını genişletmiştir.⁵⁴

Simon'a göre Allport, Vernon ve Lindzey'in "*Değerler Çalışması*"nın geçerliliği, en doğrudan özellikleri bilinen grupları ayırt etme yeteneğiyle kanıtlanmıştır. Örneğin, sanat ve tasarım öğrencileri en yüksek puanı estetik değerde alırken; ilahiyat öğrencileri ve din adamları dini değerde en yüksek puanı alırlar; personel ve rehberlik çalışanları sosyal değerde en yüksek puanları almaktadırlar.⁵⁵

c) Rokeach'un Değerler Kuramı

Milton Rokeach değer araştırmaları alanında önemli bir yere sahiptir. Psikolojide değerler konusu Rokeach'ın araştırmalarıyla ilgi görmeye başlamış ve Shalom Schwartz'ın araştırmalarıyla da psikoloji alanında geniş kapsamda yer edinmiştir.

Rokeach değerleri "belirli bir davranış tarzının veya varoluş amacının kişisel veya sosyal olarak zıt ya da farklı bir davranış tarzına veya varoluş amacına tercih edildiğine dair kalıcı bir inanç" olarak tanımlar. Bir başka ifade ile değerler ideal davranış tarzları veya yaşam amaçları hakkındaki inançlardır.⁵⁶ Rokeach'e göre

⁵⁴ Oles - Hermans, "Allport-Vernon Study of Values", 1/68.

⁵⁵ William E. Simon, "Self-Concept and the Validity of the Allport-Vernon-Lindzey Study of Values", *Perceptual and Motor Skills* 31 (1970), 263.

⁵⁶ Krista Tuulik vd., "Rokeach's Instrumental and Terminal Values As Descriptors of Modern Organisation Values", *International Journal of Organizational Leadership* 5 (2016), 154.

değerler davranışa farklı tarzlarda rehberlik eden çok yönlü standartlardır. Değerler, insanları toplumsal konularda belli bir pozisyon almaya yönlendirir, herhangi bir dinî veya politik tercihi etkiler. Aynı zamanda değerler, bireyin hem kendisini hem de diğer insanları değerlendirmede ve yargılamada kriter rolü oynar. Kendisini diğerleri ile kıyasladığında onlar kadar ahlâklı olup olmama konusunda değerlendirme yapmasını ve başkalarını da bu konuda ikna etmesini sağlar.⁵⁷

Bazı psikologlar tutum ve değer kavramlarını eşanlamlı olarak kullanmaktadır. Onlara göre değer kavramı tutumlara ait bazı özel durumları belirtmek üzere kullanılmaktadır. Rokeach ise tutum ve değeri birbirinden ayrı kavramlar olarak değerlendirmektedir. Ona göre tutum inançlar organizasyonu iken değer tek bir inanca işaret etmektedir.⁵⁸

Rokeach, kişisel değerlerin, insanların tutum ve davranışlarını formüle etmek için kullandıkları referans noktaları olarak hizmet ettiğini öne sürmüş ve araçsal ve amaçsal değerler arasında ayrım yaparak kişisel değerlerin bir ölçüsünü geliştirmiştir.⁵⁹ Rokeach belirlediği değerleri Rokeach Değerler Envanteri isimli ölçme aracı ile sınamıştır. Yapılan çalışmalar sonucunda 18'er tane araçsal ve amaçsal değer belirlenmiştir.⁶⁰ Amaçsal değerler, neyin ahlâkî olduğuna dair bireysel görüşlerin bir ifadesidir ve kişinin ulaşmaya çalıştığı nihai durumları oluşturmaktadır. Araçsal değerler ise, bir yeterlilik ifadesidir ve varoluşun nihai durumlarını elde

⁵⁷ Bilgin, *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*, 83-84.

⁵⁸ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 29.

⁵⁹ Roccas - Sagiv, *The Encyclopedia of Positive Psychology*, 1003.

⁶⁰ Ferah Çekici vd., "Değer Odaklı Yaşam Ölçeği: Türk Kültürüne Uyarılama, Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması", *Turkish Studies* 13/19 (2018), 463-464.

etmek için kullanılacak araçların seçimine rehberlik etmektedir.⁶¹

Amaçsal değerler sosyal ve kişisel değerler olmak üzere iki kategoride ele alınmaktadır. Sosyal değerler şunlardır: “Barış içinde bir dünya, güzellikler dünyası, eşitlik, aile güvenliği, özgürlük, olgun sevgi, ulusal güvenlik, sosyal onay, gerçek dostluk.” Amaçsal değerlerin kişisel boyutunda ise şu değerler bulunmaktadır: “Rahat bir yaşam, heyecanlı bir hayat, başarı duygusu, mutluluk, iç uyum, zevk, ahiret selameti/kurtuluş, özsaygı ve bilgelik.” Araçsal değerler ise ahlâkî ve yetkinlik değerleri olarak iki kategoride ele alınmaktadır. Ahlâkî değerler kategorisinde şu değerler bulunmaktadır: “Açık fikirli, bağışlayıcı, yardımsever, dürüst, sevgi dolu, neşeli, itaatkâr, kibar ve sorumluluk sahibi olmak.” Araçsal değerlerin yetkinlik kategorisinde ise şu değerler yer almaktadır: “Hırslı, yetenekli, temiz, cesur, yaratıcı, bağımsız, entelektüel, mantıklı, kendini kontrol eden olmak.”⁶²

Rokeach'a göre, bir değer elde edildikten sonra bireyin değerler sisteminin parçası haline gelir. Bu değer sistemi, herhangi bir konuda karar vermek ve çatışmaları çözmek için bireyin bilişsel yapısında genel bir plan olarak çalışır. Araçsal ve amaçsal olarak iki ayrı kategoride ele alınan değerler işlevsel olarak birbirine bağlı bir sistemi temsil eder. Denilebilir ki davranış şekilleri ile ilgili tüm değerler, amaçsal değerlerin elde edilmesinde araçsal bir işlev görmektedir.⁶³

Gibbins ve Walker, Rokeach'ın değerler araştırması üzerinde yaptıkları çalışma sonucunda bu

⁶¹ Robert L. Heath - Daniel S. Fogel, “Terminal and Instrumental an Inquiry into Rokeach's Value Survey”, *Psychological Reports* 42 (1978), 1147.

⁶² Tuulik vd., “Rokeach's Instrumental and Terminal Values As Descriptors of Modern Organisation Values”, 154.

⁶³ Tuulik vd., “Rokeach's Instrumental and Terminal Values As Descriptors of Modern Organisation Values”, 154.

sınıflandırmanın farklı değerlerin göreceli olarak arzu edilişliği konusunda mükemmel bir ölçü olmadığını, insanların dünya hakkındaki değerlendirmelerinin daha temel değerlere dayalı olabileceği görüşünü öne sürmüşlerdir.⁶⁴ Braithwaite ve Law da Rokeach'ın sınıflandırmasını yeniden ele alarak eksikliklerini tartışmış ve onun teorisine dayalı bir alternatif envanter önermişlerdir.⁶⁵

d) Schwartz'ın Değerler Kuramı

Shalom H. Schwartz değerleri, kavramlar veya inançlar olarak tanımlamaktadır. Değerler, arzu edilen son durum veya davranışlarla ilgilidir, belirli durumları aşar, davranış ve olayların seçimini veya değerlendirilmesini yönlendirir ve önem sırasına göre sıralanır. Bu şekilde anlaşılan değerler, genellik veya soyutluk ve önem sırasına göre hiyerarşik sıralama bakımından tutumlardan farklılık gösterir.⁶⁶

Schwartz'a göre teorisyenler değerleri, insanların kendi eylemleri seçmek ve onları gerekçelendirmek, hatta diğer insanları ve meydana gelen olayları değerlendirmek için kullandıkları kriterler olarak görürler. Schwartz ise bu değerler görüşünü nesnelere içkin nitelikler olarak değil, ölçütler olarak benimsediğini belirtmiştir.⁶⁷

Schwartz ve Bilsky, değerlerin, tüm bireylerin ve toplumların karşılaması gereken üç evrensel gereksinimini temsil ettiğini varsaymışlardır. Bunlar, biyolojik bir varlık olarak bireylerin ihtiyaçları, toplumsal

⁶⁴ Keith Gibbins - Iain Walker, "Multiple Interpretations of the Rokeach Value Survey", *The Journal of Social Psychology* 133/6 (1993), 797-805.

⁶⁵ Valerie A. Braithwaite - H. G. Law, "Structure of Human Values: Testing the Adequacy of the Rokeach Value Survey", *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1985), 250-263.

⁶⁶ Shalom H. Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries", *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 3-4.

⁶⁷ Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values", 1.

yaşamın gereklilikleri, grupların hayatta kalma ve refah ihtiyaçlarıdır.⁶⁸ Schwartz ve Bilsky üç evrensel insan gereksiniminden sekiz farklı güdüsel değer türü türetmiştir. Bunlar, keyif, güvenlik, sosyal güç, başarı, yönlendirme, toplum yanlısı, kısıtlayıcı uyum ve olgunluktur. Ek olarak, değerleri hizmet ettikleri çıkarlara (bireyciye karşı kolektivist) ve atıfta bulundukları hedef türüne (nihai ve araçsal) göre sınıflandırmıştır.⁶⁹

Schwartz daha sonra Schwartz ve Bilsky teorisini revize etmiş ve on bir evrensel değer türü belirlemiştir. Schwartz, on bir potansiyel evrensel değer türünün her birini tanımlayan motive edici hedefe dayanarak, bu hedefi ifade eden tüm değerler arasından her türü temsil edecek belirli değerler seçmiştir. Schwartz bu sınıflandırmayı yaparken, Rokeach'ın değerler anketini, diğer kültürlerde geliştirilen ölçme araçlarındaki değerleri, dinî metinleri ve din alimleri ile yapılan istişareleri de dikkate aldığını belirtmiştir.⁷⁰

Schwartz sınıflandırmasını yaptığı ve aynı zamanda oluşturduğu değerler envanterinde yer alan temel değer kategorilerini şöyle açıklamaktadır:

Özyönelim (Self-direction): Bu değer türünün belirleyici amacı, seçme, yaratma, keşfetme, bağımsız düşünce ve eylemdir. Öz yönelim, bağımsızlık ve özerkliğin birbiriyle ilişkili gereksinimlerini idare ve kontrol için bireyin yaratıcılık, özgürlük, kendi hedeflerini seçme, meraklılık ve bağımsızlık gibi ihtiyaçlarından türetilmiştir.

⁶⁸ Shalom H. Schwartz - Wolfgang Bilsky, "Toward a Universal Psychological Structure of Human Values.", *Journal of Personality and Social Psychology* 53/3 (1987), 551.

⁶⁹ Schwartz - Bilsky, "Toward a Universal Psychological Structure of Human Values.", 550.

⁷⁰ Schwartz, "Universals in the Content and Structure of Values", 17.

Uyarılım (*Stimulation*): Uyarı ve çeşitlilik için aktivasyon düzeyini en uygun seviyede tutmak amacıyla bireyin ihtiyaçlarından türetilmiştir. Bu ihtiyacın öz-yönelim değerlerinin altında yatan ihtiyaçlarla ilişkili olması muhtemeldir. Uyarıcı değerlerin motive edici amacı, heyecan, cüretkarlık, yenilik ve yaşamda meydan okumadır.

Hazcılık (*Hedonism*): Organizmayla ilgili ihtiyaçlardan ve bunların tatmin edilmesiyle ilişkilendirilen zevkten türetilen bir değer tipidir. Birçok disiplinden bilim insanı ve geçmişte felsefi düşünce ekolleri bu değerden bahsetmiştir. Bu değerın motivasyonel hedefi, “bireyin kendisi için duyusal doyum veya zevk” olarak belirlenebilir.

Başarı (*Achievement*): Bu değer türünün belirleyici amacı, kişisel başarıdır. Burada başarının sosyal standartlara göre yeterli görülmesi önemlidir. Başarı değerleri, geçerli kültürel standartlar açısından yeterlilik göstermeyi ve böylece sosyal onay almayı vurgular.

Güç (*Power*): Otorite sahibi olmak, sağlıklı olmak, sosyal olarak güç sahibi olmak, insanlar ve kaynaklar üzerinde egemenlik kurmak ya da onları kontrol etmek ve sosyal statü elde etmeyi amaçlayan değer tipidir. Hem güç değerleri hem de başarı değerleri sosyal saygıya odaklanır. Ancak başarı değerleri somut etkileşimde yetkinliğin aktif olarak gösterilmesini vurgularken, güç değerleri daha genel sosyal sistem içinde hâkim bir konuma ulaşılmasını veya bunun korunmasını vurgular.

Güvenlik (*Security*): Güvenlik değeri, toplumsal düzen, ulusal güvenlik, aile güvenliği, aidiyet duygusu, sağlıklı olmak ve temizlik gibi temel bireysel ve toplumsal ihtiyaçlardan doğmuştur. Bu değerın temel motivasyonu, toplumun, ilişkilerin ve benliğin güvenliği, uyumu ve istikrarıdır.

Uyma (*Conformity*): Uyma değerleri genellikle yakın ilişkilerde ve günlük etkileşimde kendine hâkim olmayı,

itaatkâr olma, öz disiplin, ebeveynlere ve yaşlılara saygı gösterme, nezaket gibi değerleri vurgulamaktadır. Bu değer türünün amacı, başkalarına zarar verecek ya da onları incitecek davranışların, sosyal beklentileri veya normları ihlal edebilecek eğilimlerin ve dürtülerin kısıtlanmasıdır.

Geleneksellik (*Tradition*): Her toplum, ortak deneyimlerini temsil eden semboller ve uygulamalar geliştirir. Bunlar grubun üyeleri tarafından değer verilen gelenek ve görenekler olarak kabul görür. Geleneksel davranış biçimleri, grubun dayanışmasının sembolleri ve hayatta kalmasının garantörleri haline gelir. Gelenekler çoğunlukla dinî ayinler, inançlar ve davranış normları biçimini alır. Gelenek değerlerinin temel motivasyonu, kişinin kültürünün veya dininin kendisine sunduğu gelenek ve fıkirlere saygı, bağlılık ve kabulüdür.

Yardımseverlik (*Benevolence*): Yardımseverlik değeri, insanları günlük hayatlarında başkalarının mutluluğu ve refahı için sevk eden toplum yanısı (prososyal) bir değerdir. Yardımseverlik değerlerinin motive edici amacı, kişinin sık sık kişisel temasta bulunduğu insanların refahını korumak ve arttırmaktır. Bu değer, insanlara karşı yardımsever, dürüst, affedici, sorumluluk sahibi ve vefalı olmayı içeren, olgun sevgi ve gerçek dostluğa atıfta buluna bir değerdir.

Evrensellik (*Universalism*): Anlayışlı olma, takdir edebilme, hoşgörölü olma, doğayı koruma ve tüm insanların iyiliğini isteme gibi yönelimler evrensellik değerinin temel motivasyonunu oluşturmaktadır. Schwartz bu değerde Maslow'un kendini gerçekleştiren insan kavramından yola çıktığını belirtmiştir. Bu değer, açık fikirlilik, sosyal adalet, eşitlik, dünya barışını istemek, güzelliklerle dolu bir dünya, doğayla birlik, bilgelik, çevreyi korumak gibi değerleri içermektedir. Evrensellikte tüm insanların odağa alınmasına karşın yardımseverlikte daha küçük bir grubun hedeflenmesi bu iki değeri birbirinden ayırmaktadır.

Maneviyat (*Spirituality*): Çoğu din, bazı doğaüstü varlıklara veya güçlere atıfta bulunarak gerçekliğin nihai anlamı sorusuna cevaplar sağlar. Hümanizm gibi din dışı bakış açıları, anlam kaynaklarını doğal dünyaya yerleştirir. Bu cevaplar, genellikle manevî kaygılar olarak bilinen şeylere atıfta bulunur. Bu tür değerlerin motive edici amacı, günlük gerçekliğin aşılması yoluyla anlam ve iç uyumdur. Schwartz maneviyat değerinin evrensel olup olmaması konusunu tartışır. Çoğu insanın tutarlılık ihtiyaçlarını gelenek, güvenlik ve uygunluk değerleri ile tatmin edebildiğini, bu nedenle, maneviyat değerlerinin tüm insanlar için yol gösterici ilkeler olarak hizmet etmeyebileceğini söyler. İkinci olarak maneviyatın farklı gruplar için farklı değerlerle temsil edilmesi evrensel olarak görülmesine engel teşkil etmektedir. Bu sebeple maneviyatı, son üç değer için ikincil anlam olarak kabul etmiştir.⁷¹

Schwartz, maneviyatı geleneksellik, yardımseverlik ve evrensellik değerleri için ikincil anlam olarak kabul ettiğinden evrensel değerler olarak maneviyat dışında kalan on temel değer ve bunlar arasındaki ilişkilerin teorik yapısını tartışmıştır. On temel değerın tespit edilmesinin yanı sıra değerler arasındaki ilişkileri de konu edinmiştir. Ona göre değerler arasında birbiriyle çelişen ya da birbiriyle uyumlu değerler vardır. Örneğin yardımseverlik ve uyum değerleri birbiriyle uyumlu değerlerken kendini geliştirme ile kendini aşma arasında çelişki bulunmaktadır. Çünkü kendini geliştirme, bireyin kendi hedefleri üzerine odaklanırken kendini aşma toplumun yararını gözetmekle ilgilidir. Hazcılık ve değişime açıklık, kendini geliştirme tipiyle ilişkilendirildiği için birbiriyle uyumludur. Bağımsız hareket edebilme, düşünebilme ve yeni deneyimlere açıklıkla ilişkili “yeniliğe açıklık” değeri, kendini

⁷¹ Schwartz, “Universals in the Content and Structure of Values”, 5-12.

denetleme ve değişime direnç gösterebilme ile bağlantılı “muhafazakârlık” değeri ile çelişmektedir.⁷²

İnsani değerlerin yapısı, değerlerin benzerlikleri ve farklılıkları temelinde kavramsal olarak düzenlenmesini ifade eder. Örneğin, zevk ve rahat bir yaşam, keyif alma alanının birer parçasıdır; eşitlik ve yardımseverlik, toplum yanlısı alanın parçasıdır. Değerlerin yapısı, uygunlukları ve çelişkileri temelinde değer alanları arasındaki ilişkileri de ifade eder. Her iki alandaki değerlere aynı anda yüksek öncelik vermek pratikte veya mantıksal olarak çelişkiliyse (örneğin, zevk alma ve toplum yanlısı sosyal) iki farklı alan kavramsal olarak uzaktır. Her iki alandaki değerlere yüksek öncelik verilmesi uyumluysa (örneğin, güvenlik ve uyumluluk alanları) iki alan kavramsal olarak yakındır.⁷³

e) Değerlerle İlgili Diğer Bazı Sınıflandırmalar

Güngör, araştırmasında Spranger tarafından belirlenen ve daha sonra Allport, Vernon ve Lindzey tarafından da kullanılan altılı değer tasnifine ahlâkî değer boyutunu da ekleyerek yedi değer alanı tanımlamıştır. Her bir değer alanı ile ilgili iki değer ifadesi vererek araştırmasında toplamda 14 değer ifadesi kullanmıştır. Bu yedi değer alanı, “estetik, ahlâkî, teorik/ilmi, iktisadi, dinî, siyasi ve sosyal” değerlerdir. Her değer alanı kendi sahasına yönelik değerlerle ilgili olmakla beraber, diğer değer alanlarıyla da ilişkilidir. Yani iktisadi bir değer, kendi alanı dışındaki değerlerle bağlantı halindedir.⁷⁴

Roy da kişisel değerleri tasnif etmiş ve bu değerlerden bir envanter oluşturmuştur. Roy’un değerler envanterinde yer alan değerler şunlardır: “Disiplin ve

⁷² Schwartz, “Universals in the Content and Structure of Values”, 43-45.

⁷³ Schwartz - Bilsky, “Toward a Universal Psychological Structure of Human Values.”, 550.

⁷⁴ Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*, 85-86.

sorumluluk, güven ve bağışlama, dürüstlük ve paylaşım, saygı ve doğruluk, paylaşım ve saygı.”⁷⁵

Aydın çalışmasında değerleri kendi içinde genel “sosyal” ve özel “dini/İslâmî” olmak üzere iki ana sınıfa ayırmıştır. Ayrıca genel sosyal değerleri “modern” ve “geleneksel”; dini/İslâmî değerleri ise “kurumsal” ve “eylemsel” alt sınıflarında ele almıştır.⁷⁶

Dilmaç, Arıca ve Cesur’un değer sınıflandırması şu dokuz temel değer grubunu içermektedir: “Toplumsal değerler, kariyer değerleri, entelektüel değerler, maneviyat, materyalist değerler, insan onuru, romantik değerler, özgürlük ve fütüvvet.”⁷⁷

Birkök’e göre “özgürlük, eşitlik, adalet, bilim ve sanat” olmak üzere beş temel evrensel değer bulunmaktadır. Diğer bütün değerler bu beş temel değerden türetilmiştir. Ona göre toplumun herhangi bir zaman veya mekânında değer olarak kabul edilen normların evrensel veya anlamlı olabilmesi için bu beş temel değerden bir veya birkaçını barındırması gerekmektedir.⁷⁸

Seligman ve Peterson insan hayatında etkili olan değerleri belirlemek için farklı dinleri ve kültürleri inceleyen çalışmalar yapmışlardır. Yaptıkları incelemeler sonucunda hem Yunan felsefesinde hem de İslam felsefesinde vurgulanan değerleri de içeren altı temel

⁷⁵ Tezer Asan vd., “Bireysel Değerler Envanteri’nin Eşdeğerlik Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2008), 22.

⁷⁶ Mustafa Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 121.

⁷⁷ Semra Bulut - Bülent Dilmaç, “Üniversite Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler Psikolojik İyi Oluş Ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler”, *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 9/16 (2018), 352.

⁷⁸ M. Cüneyt Birkök, “Değerler Sınıflandırması”, *Journal of Human Sciences* 16/2 (2019), 493.

değer belirlemişlerdir. Bunlar; “hikmet, insanlık, cesaret, aşkınlık, adalet ve ölçülülük” değerleridir.⁷⁹

Hökelekli tarafından yapılan değerler tasnifi hem evrensel ahlâkî değerleri kuşatması hem de ilahi dinlerin tavsiye ettiği değerleri ifade etmesi açısından önemlidir. Hökelekli değerleri, “sevgi, saygı, sorumluluk, adalet, iffet ve namus, cesaret, sabır, şükür, doğruluk, itidal, merhamet, şefkat, güven, vefa, diğerkâmlık, cömertlik, kanaatkârlık, tevazu (alçak gönüllülük), affedicilik ve hoşgörü” şeklinde sıralamıştır.⁸⁰

4. Psikolojide Din-Değer İlişkisi

Psikolojinin uzun yıllar din ve değer konusunu ihmal etmesi her iki alanda yapılan çalışmaların da sekteye uğramasına sebep olmuştur. Ancak APA’nın “Din ve Maneviyat Psikolojisi” alanını kabul etmesi ile din konusuna ilgi yeniden artmıştır. Pozitif psikoloji alanının kurulması ile de değerler konusundaki çalışmalar hız kazanmıştır. Her iki alanda da son yıllarda yapılan çalışmaların sayısının artması, din ve değer konularını buluşturan çalışmaların ortaya çıkışına zemin hazırlamıştır.

Değer konusu, özelde ilahi dinler olmak üzere tüm dinlerin üzerinde önemle durduğu bir konudur. Dinler bireysel ve toplumsal değerlerin yaygınlaştırılmasını amaç edinmektedir. Dinler birçok ahlâkî öğreti ve tavsiyeye sahiptir. Bir dine mensup olan insanların geneli de değerlerin kaynağının dinler olduğu görüşündedir. Bir başka ifade ile inananlar için din, değer koyucu ve değerlerin yaşatılmasının garantörlüğünü yapan bir kurumdur.

İnsan tabiatında idealist bir yön bulunur ve insanoğlu genel olarak erdemli olmayı önemseme ve

⁷⁹ Peterson - Seligman, *Character Strengths and Virtues*, 29-30.

⁸⁰ Hayati Hökelekli, *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler* (İstanbul: DEM Yayınları, 2013), 5-11.

karşısındaki insanlarda da ahlâkî değerleri görmek isteme gibi bir eğilime sahiptir. Bununla birlikte insanın arzuları, istekleri onu ahlâkî değerlere uygun davranmaktan alı koyabilmektedir. Bu sebeple hem bireyin kendi öz benliğinde hem de bir toplumsal düzen içerisinde ahlâkî değerleri benimsemesi ve hayatına yansıtması manevi ve yüce amaçlarla birlikte daha mümkün ve kalıcı hale gelir.⁸¹

Dinlerde mevcut olup seküler ahlâk sistemlerinde olmayan tövbe kavramının da ahlâkî değerlere yönelme noktasında bir dinamizm sağladığı söylenebilir. Herhangi bir kötülük veya hata yaptığında birey bu hatadan dönme ve yeniden ahlâkî değerlere tutunma davranışı göstermek için tövbe bir motivasyon kaynağı olarak iş görebilir.⁸²

Dinler insanlara hayatı anlamlandıracakları bir değer sistemi sunmaktadır. Toplamların dinden bağımsız değer sisteminin olması mümkündür ancak din ile birlikte değerlerin yaptırım gücü kuvvetlenmektedir. Bu sebeple denilebilir ki dinî bir arka plana sahip olan değerler toplamlarca daha kolay benimsenmiş, tutum ve davranışlara daha kolay yansımıştır. Dinler, ahlâkî davranışın gerçekleşmesine yönelik nedenler inşa etmektedir. Allah'ın sevgisini kazanmak, cehennemden kurtularak cenneti hak etmek bunlardan bazılarıdır. Bununla birlikte dinler, değerlerin bir alışkanlık haline gelerek kişilik ve karakterin ayrılmaz bir ögesi olmasına yardımcı olmaktadır. Din ve değer arasındaki ilişki ve etkileşimden ötürü dinî emir ve yasakların toplamlarda benimsenen ahlâkî kurallar haline geldiği de görülmektedir.

İslam dinî özelinde ahlâk ve değer konusu, dinin temel taşıyıcı unsurlarından biri olarak görülmektedir.

⁸¹ Hökelekli, *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*, 232.

⁸² Semra Tüfenkçi, *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası* (Ankara: Araştırma Yayınları, 2017), 26.

İnsanın Allah'la ilişkisi “iman ve “ibadet” ile ortaya çıkarken toplum ile ilişkisi “ahlâk” ve “hukuk”un kapsamında ele alınmaktadır.⁸³ Ahlâk dinin ayrılmaz bir parçası olarak görülmektedir. Kur'an-ı Kerim'de Hz. Muhammed (s.a.v.) ile ilgili “Hiç şüphesiz sen, yüce bir ahlâk üzeresin.”⁸⁴ ayeti, inananlara örnek olarak sunulan bir peygamberdeki yüce ahlâkî özelliklere yapılan vurguyu kanıtlamaktadır. Benzer şekilde Hz. Peygamber'in “Sizin en hayırlınız ahlâkî en güzel olanınızdır.”⁸⁵ hadisi de iman ile birlikte gerçekleşmekte olan kişilik ve karakter inşasında değerlere verilen önemi göstermektedir.

Dinî metinler ve dinî gelenekler insanların yaşam içerisinde karşılaştıkları olumlu veya olumsuz durumlar karşısında nasıl ahlâkî bir tavır alması gerektiğini göstermektedir. İslam dininde kişinin öfkelendiği zaman öfkesini nasıl kontrol etmesi gerektiği⁸⁶, doğru sözlülüğü bir karakter özelliği haline getirmek için ne yapılması gerektiği⁸⁷ veya insanlara karşı şükran duyguları içerisinde olma⁸⁸ gibi birçok mesele ile ilgili ahlâkî emir tavsiyeler bulunmaktadır.

Son yıllarda din ve değer ilişkisini konu edinen birçok çalışma yapılmıştır. Batı'da yapılan çalışmaların yanı sıra Türkiye'de de bu konuya ilgi günden güne artmaktadır. Yapılan çalışmalar genel olarak dinin ahlâkî değerlerle olumlu bir şekilde ilişkili olduğunu ortaya koymuştur.⁸⁹

⁸³ Uysal, “Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsanı Erdemler-İslâmî Erdemler”, 52.

⁸⁴ Kalem suresi, 4. ayet.

⁸⁵ Tirmizî, Birr, 47.

⁸⁶ Bk. Ebu Dâvud, Edeb, 4.

⁸⁷ Bk. Buhârî, Edeb, 69; Müslim, Birr, 103.

⁸⁸ Bk. Tirmizî, Birr, 35.

⁸⁹ Mehmedoğlu, “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”; Gülüşan Göcen, *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü* (İstanbul: Dem Yayınları, 2014); Ali Ayten, “Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve

Sonuç

Birçok disipline konu olmuş bir kavram olarak değer, insanın tutum ve davranışlarında bir kıstas olarak iş görmektedir. Değerler, tüm yapıp etmelerimizde bizimle birlikte olan, duygu ve düşüncelerimizi yönlendiren, davranışlarımıza şekil veren olgulardır. Değerler bireylerin hayata bakış açısını şekillendirdiği için yaşam kalitesi ve mutluluk ile de ilişkilidir.

Değer kavramı psikolojide farklı açılardan ele alınmaktadır. Genel olarak değer teorilerinin ahlâki değerleri de içeren ama ahlâki değerlerle sınırlı olmayan daha kapsamlı bir bakış açısına sahip olduğu görülmektedir. Psikolojinin değere bakışı, kişinin bilişsel, duygusal ve davranışsal yönlerine etki eden tüm şemaları kapsamaktadır. Ancak bulunla birlikte psikolojide araç ve amaç değer gibi sınıflandırmalar kişinin hayatına etki eden faktörler arasında bir ayrım olduğunu ortaya koymuştur. Her ne kadar psikoloji değer kavramını ahlâki değer ile özdeşleştirmemiş olsa da ahlâki değer konusuna daha çok vurgu yapıldığı söylenebilir. Özellikle pozitif psikoloji ekolünün ortaya çıkması ile değerlere yapılan vurguda ahlâki ve etik değerler öne çıkmaktadır. Pozitif psikoloji “karakter gücü” olarak da adlandırdığı değerlere olumlu bir anlam atfetmektedir. Bu değerlerin birey ve toplumun iyilik hali için gerekli olduğunu savunmaktadır.

Psikoloji biliminde değer kavramının insan hayatında büyük önemine vurgu yapılmıştır. Değerlerin aynı zamanda din ile ilişkili bir yapıda olduğu ve dinlerin

Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma”, *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 111-128; Mebrure Doğan, *Dindarlık, Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler* (Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014); Barış Yozgat, *Pozitif Psikoloji Kapsamında Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Diğerkâmlık İlişkisi (İnönü Üniversitesi Örneği)* (Amasya: Amasya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019); Fatma Balcı Arvas, “Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme”, *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 40-63.

ahlâkî ve sosyal değerler için sağlam bir zemin oluşturduğu ortaya konmuştur.

Günümüz toplumlarında küreselleşme ve sekülerleşmenin de etkisi ile, toplumları ve insan hayatını yönlendiren değerlerde farklılaşmalar ortaya çıkmıştır. Ekonomik ve bireysel değerler, ahlâkî ve toplumsal değerlerin önüne geçmiş, birey yaşamı buna göre şekillenmeye başlamıştır. Bu durum yalnızlık ve yalıtılmışlık duygusu, depresyon, güvensizlik ve gelecek anksiyetesi gibi durumlarda artışa sebep olmuştur.

Değer kavramının günümüzde özgürlük kavramı ile çelişen bir yapıda görülmesi, özellikle genç kuşaklardan başlamak üzere insanların ahlâkî değerlerin belirleyiciliğine karşı çıkma tutumunu ortaya çıkardığı söylenebilir. Bu durum ahlâkî ve manevi değerleri reddetme, önemsizleştirme tepkisini beraberinde getirmektedir. Ancak toplumlarda yaşanan ahlâkî bunalımlar da burada ortaya çıkmaktadır. Ahlâkî ve manevi değerler insanların hayatından uzaklaştıkça toplumsal birlik beraberliğin zarar görmesi ve toplumsal çözümler kaçınılmaz olacaktır. Bu sebeple toplumların ve devletlerin, ahlâkî ve manevi değerlerin eğitimine daha fazla önem vermesi, değer eğitimi ile ilgili planlamaları toplum hayatındaki değişim ve dönüşümleri dikkate alarak sürekli güncellemesi gerekmektedir.

Kaynaklar

- Allport, Gordon W. "Values and Our Youth". *Teachers College Record* 63/3 (1961), 211-219.
- Asan, Tezer vd. "Bireysel Değerler Envanteri'nin Eşdeğerlik Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Marmara Üniversitesi Eğitim Bilimleri Dergisi* 27/27 (2008), 15-38.
- Aydın, Mustafa. "Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 121-144.

- Ayten, Ali. "Affedicilik ve Din: Affetme Eğilimi ve Dindarlıkla İlişkisi Üzerine Ampirik Bir Araştırma". *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 37/2 (2009), 111-128.
- Ayten, Ali. *Empati ve Din: Türkiye'de Yardımlaşma ve Dindarlık Üzerine Psiko-Sosyal Bir Araştırma*. İz Yayıncılık, 2010.
- Ayverdi, İlhan (ed.). *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*. 3 Cilt. İstanbul: Kubbealtı Neşriyat, 2005.
- Balcı Arvas, Fatma. "Kişisel Değerler ve Dindarlık İlişkisi Üzerine Bir İnceleme". *İnsan ve Toplum Bilimleri Araştırmaları Dergisi* 7/5 (2018), 40-63.
- Bennet, E. A. *Jung Aslında Ne Dedi?* çev. Işıl Çobanlı. İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- Bilgin, Nuri. *Sosyal Psikolojide Yöntem ve Pratik Çalışmalar*. İstanbul: Sistem Yayıncılık, 1995.
- Birkök, M. Cüneyt. "Değerler Sınıflandırması". *Journal of Human Sciences* 16/2 (2019), 493-498.
- Braithwaite, Valerie A. - Law, H. G. "Structure of human values: Testing the adequacy of the Rokeach Value Survey". *Journal of Personality and Social Psychology* 49 (1985), 250-263.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. Ankara: Bilim ve Sanat Yayınları, 2002.
- Bulut, Semra - Dilmaç, Bülent. "Üniversite Öğrencilerinin Sahip Olduğu Değerler Psikolojik İyi Oluş Ve Mutluluk Düzeyleri Arasındaki Yordayıcı İlişkiler". *OPUS Uluslararası Toplum Araştırmaları Dergisi* 9/16 (2018), 349-374.
- Çekici, Ferah vd. "Değer Odaklı Yaşam Ölçeği: Türk Kültürüne Uyarlama, Geçerlik ve Güvenirlilik Çalışması". *Turkish Studies* 13/19 (2018), 459-471.
- Doğan, Mebrure. *Dindarlık, Sabır ve Psikolojik İyi Olma Arasındaki İlişkiler*. Erzurum: Atatürk Üniversitesi, Doktora Tezi, 2014.
- Emmons, Robert - Paloutzian, Raymond. "Din Psikolojisi". çev. Ali Ayten. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 21 (2001).
- Fordham, Frieda. *Jung Psikolojisinin Ana Hatları*. çev. Aslan Yalçınır. İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- Frankl, Viktor Emil. *Duyulmayan Anlam Çığı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayınları, 2007.
- Frankl, Viktor Emil. *İnsanın Anlam Arayışı*. çev. Selçuk Budak. İstanbul: Öteki Yayınları, 2007.
- Freud, Sigmund. *Bir Yanılsamanın Geleceği*. çev. Aziz Yardımlı. İstanbul: İdea Yayınevi, 2011.

- Freud, Sigmund. *Dinin Kökenleri*. çev. Selçuk Budak. Ankara: Öteki Yayınları, 1997.
- Freud, Sigmund. *Haz İlkesinin Ötesinde: Ben ve İd*. çev. Ali Babaoğlu. İstanbul: Metis Yayınları, 2009.
- Fromm, Erich. *Erdem ve Mutluluk*. çev. Ayda Yörükân. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 1999.
- Fromm, Erich. *Psikanaliz ve Din*. çev. Elif Erten. İstanbul: Say Yayınları, 2006.
- Gibbins, Keith - Walker, Iain. "Multiple Interpretations of the Rokeach Value Survey". *The Journal of Social Psychology* 133/6 (1993), 797-805.
- Göcen, Gülüşan. *Şükür Pozitif Psikolojiden Din Psikolojisine Köprü*. İstanbul: Dem Yayınları, 2014.
- Güngör, Erol. *Ahlâk Psikolojisi ve Sosyal Ahlâk*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1997.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötüken Neşriyat, 2010.
- Bircan, Hasan Hüseyin. "Felsefede Değerler Problemi". *Değerler Bilançosu: Felsefe, Sosyoloji, Kamu, Eğitim*. ed. Hasan Hüseyin Bircan, Bülent Dilmaç. 11-35. Konya: Çizgi Kitabevi, 2015.
- Heath, Robert L. - Fogel, Daniel S. "Terminal and Instrumental an Inquiry into Rokeach's Value Survey". *Psychological Reports* 42 (1978), 1147-1154.
- Hökelekli, Hayati. *Ailede, Okulda, Toplumda Değerler Psikolojisi ve Eğitimi*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Hökelekli, Hayati. *Psikoloji, Din ve Eğitim Yönüyle İnsani Değerler*. İstanbul: DEM Yayınları, 2013.
- Jorgensen, I. S. - Nafstad, H. E. "Positive Psychology: Historical, Philosophical and Epistemological Perspectives". *Positive Psychology in Practice*. ed. P. Alex Linley - Stephen Joseph. 792. Hoboken, N.J: Wiley, 2004.
- Jung, Carl Gustav. *İnsan Ruhuna Yöneliş*. çev. Engin Büyükinâl. İstanbul: Say Yayınları, 2004.
- Keskin, Yusuf. "Değer Sınıflaması Üzerine Aksiyonel Bir Deneme". *Journal of Turkish Studies* 11/3 (2016), 1485-1510.
- Martin, Mike W. "Happiness and Virtue in Positive Psychology". *Journal for the Theory of Social Behaviour* 37/1 (2007), 89-103.
- Maslow, Abraham H. *İnsan Olmanın Psikolojisi*. çev. Okhan Gündüz. İstanbul: Kuraldışı Yayınları, 2001.

- Mehmedoğlu, Ali. “İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Yönelimleri ve Dindarlık-Değer İlişkisi (M.Ü. İlahiyat Fakültesi Örneği)”. *Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 30 (29 Ocak 2014), 133-167.
- Nasio, J. D. *Psikanaliz’in Yedi Büyüğü*. çev. Kenan Sarıalioğlu. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 2008.
- Nettle, Daniel. *Happiness: The Science Behind Your Smile*. Oxford: Oxford University Press, 2006.
- Oktay, Ayşe Sıdika. “İslam Düşüncesinde Ahlaki Değerler ve Bunların Global Ahlak Etkileri”. *Değerler ve Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2007.
- Oles, Piotr K. - Hermans, Hubert J. M. “Allport-Vernon Study of Values”. *The Corsini Encyclopedia of Psychology*. ed. Irving B. Weiner - W. Edward Craighead. 1/67-68. John Wiley & Sons Ltd, 2010.
- Peterson, Christopher - Seligman, Martin. *Character Strengths and Virtues: A Handbook and Classification*. Washington, DC: New York: American Psychological Association / Oxford University Press, 2004.
- Poyraz, Hakan. “Değerlerin Kuruluşu ve Yapısı”. *Değerler ve Eğitimi*. ed. Recep Kaymakcan vd. İstanbul: DEM Yayınları, 2007.
- Roccas, Sonia - Sagiv, Lilach. *The Encyclopedia of Positive Psychology*. ed. Shane J. Lopez. Malden, MA: Wiley-Blackwell, 2009.
- Ross, David. *Aristoteles*. çev. İhsan Anar vd. İstanbul: Kabalcı Yayınları, 2002.
- Ruini, Chiara - Ryff, Carol D. “Ödömonik İyi Oluşu Yaşamları İyileştirmek İçin Kullanma”. çev. Duygu Çap. *Wiley Pozitif Klinik Psikoloji El Kitabı*. 153-166. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Sandage, Steven J. - Hill, Peter C. “The Virtues of Positive Psychology: The Rapprochement and Challenges of an Affirmative Postmodern Perspective”. *Journal for the Theory of Social Behaviour* 31 (2001), 241-260.
- Schwartz, Shalom H. “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries”. *Advances in Experimental Social Psychology* 25 (1992), 1-65.
- Schwartz, Shalom H. - Bilsky, Wolfgang. “Toward a Universal Psychological Structure of Human Values.” *Journal of Personality and Social Psychology* 53/3 (Eylül 1987), 550-562.
- Sciortino, Rio. “Allport-Vernon-Lindzey Study of Values: 1. Factor Structure for a Combined Sample of Male and Female College Students”. *Psychological Reports* 27/3 (1970), 955-958.

- Seligman, Martin E. P. *Gerçek Mutluluk*. çev. Semra Kunt Akbaş. Ankara: HYB yayınları, 2007.
- Seligman, Martin E. P. - Csikszentmihalyi, Mihaly. "Positive Psychology: An Introduction." *American Psychologist* 55/1 (2000), 5-14.
- Seligman, Martin E.P. "Positive Psychology, Positive Prevention and Positive Therapy". *Handbook of Positive Psychology*. ed. C. R. Snyder - Shane J. Lopez. 3-9. USA: Oxford University Press, 2002.
- Simon, William E. "Self-Concept and the Validity of the Allport-Vernon-Lindzey Study of Values". *Perceptual and Motor Skills* 31 (1970), 263-266.
- Spranger, Eduard. *İnsan Tipleri*. çev. Ahmet Aydoğan. İstanbul: İz Yayıncılık, 2001.
- Stevens, Anthony. *Jung*. çev. Ayda Çayır. İstanbul: Kaknüs Yayınları, 2009.
- Tuulik, Krista vd. "Rokeach's Instrumental and Terminal Values As Descriptors of Modern Organisation Values". *International Journal of Organizational Leadership* 5 (2016), 151-161.
- Tüfenkci, Semra. *Din Felsefesi Açısından İnsan Doğası*. Ankara: Araştırma Yayınları, 2017.
- Uysal, Enver. "Değerler Üzerine Bazı Düşünceler ve Bir Erdem Tasnifi Denemesi: İnsani Erdemler-İslâmi Erdemler." *Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 12/1 (2003), 51-69.
- Vernon, Philip E. - Allport, Gordon W. "A Test for Personal Values". *The Journal of Abnormal and Social Psychology* 26 (1931), 231-248.
- Watts, Alan. *Mutluluğun Anlamı*. çev. Semih Aközlü. Ankara: İmge Kitabevi Yayınları, 1992.
- Wood, Alex M. - Johnson, Judith. "Pozitif Klinik Psikoloji: Giriş". çev. Zeynep Maçkalı. *Wiley Pozitif Klinik Psikoloji El Kitabı*. ed. Alex M. Wood - Judith Johnson. 3-17. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2021.
- Yapıcı, Asım vd. "Öğretmen Adaylarının Değer Yönelimleri". *Elektronik Sosyal Bilimler Dergisi* 11/42 (2012), 129-151.
- Yozgat, Barış. *Pozitif Psikoloji Kapsamında Üniversite Öğrencilerinde Dindarlık Diğerkâmlık İlişkisi (İnönü Üniversitesi Örneği)*. Amasya: Amasya Üniversitesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Sosyolojik Açıdan Değerler

Şennur ERKOCA ŞENTÜRK*

Kübra YILDIZLAR**

Giriş

İçinde yaşadığımız çağ, geçmiş dönemlere göre toplumsal değişim ve dönüşümlerin hızlı yaşandığı bir dönemdir. Bu hızlı toplumsal değişme süreciyle beraber insanların çevre-doğayla olan ilişkisi, ekonomik davranışları, ahlâki yönelimleri, kültürel-millî unsurlara yönelik algıları, siyasal ve dinsel tutum ve davranışları hızla değişmektedir. Bu durumla bağlantılı olarak bireylerin toplumsal dünyayı algılamalarında önemli bir etkiye sahip olan toplumsal değerler de bu süreçten nasibini almaktadır. Toplumsal değerler üzerine araştırma yapılması değişimin hızlı yaşandığı günümüzde bireylerin, toplumların ve kültürlerin anlaşılması açısından önem taşımaktadır.

2019 yılında Çin’de başlayan ve oradan dünyaya yayılan Covid-19 salgını, 6 Şubat 2023 tarihinde Kahramanmaraş merkezli meydana gelen ve o çevredeki birçok insanı (Türkiye’yi, hatta Dünyayı) derinden etkileyen Büyük Anadolu Depremi gibi büyük çapta yaşanan toplumsal olaylarda değerlerin etkisini görebilmek mümkündür. Bu gibi süreçlerde bazı değerlere diğerlerinden daha fazla önem atfedilirken,

* Öğr. Gör., Giresun Üniversitesi, Alucra Turan Bulutçu Meslek Yüksekokulu, Sosyal Hizmet Programı.

** Öğr. Gör. Dr., Avrasya Üniversitesi, Sağlık Bilimleri Fakültesi, Sosyal Hizmet Bölümü.

değişen toplumsal koşullara göre başka bir zamanda başka bir toplumsal değere daha fazla önem atfedilebilir. Örneğin, salgın döneminde insanların sağlıklı olmaya attığı önem daha fazla iken deprem, sel gibi büyük afetlerin yaşandığı bir dönemde yardımlaşma (dayanışma/ yardımseverlik) daha önemli bir değer haline gelmektedir. Bu durum değişen toplumsal koşullara göre belli değerlere atfedilen önemlilik düzeyinde değişme olabileceği anlamına gelmektedir.

Kurtdaş'a göre bireylerin hangi değerlere daha fazla önem attığını incelemek amacıyla yapılan çalışmalarda değerler sınıflandırılmış ve kendi aralarında bir derecelendirme yapılmıştır.¹ Bu şekilde değerlerin önem sırasına göre sıralanması ile değerler hiyerarşisi oluşmaktadır. Değerler hiyerarşisi ile bireyin, grubun, toplumun hangi değerlere daha fazla önem attığı ile ilgili bir çıkarımda bulunulabileceği gibi toplumlar arasında bir karşılaştırma yaparak farklı toplumların ortak ve farklı yönleri hakkında bilgi edinilebilir.

Bu bölümde değer kavramı temelde sosyolojik açıdan ele alınmaktadır. Bu bağlamda değer kavramı, sosyoloji alanında değerler konusunda yapılmış çalışmalar, sosyalizasyon (toplumsallaşma) ve değerler, kontrol mekanizması olarak (toplumsal uyumu/bütünleşmeyi sağlayan ortak inanç olarak) değerler, toplumsal değişim ve değerler ile değerlerin sınıflandırılması konuları tartışılmaktadır.

1. Sosyolojide Değer Kavramı

Değer (value, kıymet) kavramı; birçok sosyal bilim (felsefe, psikoloji, sosyoloji, eğitim bilimleri, ekonomi) insanının üzerinde kafa yorduğu ve kendi alanı bağlamında konuyu anlamaya/açıklamaya ve tanımlamaya çalıştığı ortak bir kavramdır.

Her bir disiplin değer kavramını kendisini ilgilendiren boyutunu ön plana çıkararak incelemektedir. Felsefede değer kavramı; iyi, kötü veya doğru ve yanlışın belirlenmesi amacıyla öznel ve nesnel tanımlamalara göre

¹ Emine Meliha Kurtdaş, *Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*, (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017), 99.

belirlenmektedir.² Psikolojide değer, bireyin kimliğini ve yaşam tarzını etkileyen; önem atfettiği konulara ilişkin yol gösterici olarak karşımıza çıkmaktadır.³ Ekonomide değer kavramı; piyasadaki mal ve hizmetlerin fiyat ve fayda koşullarına göre belirlenmektedir. Sosyolojide ise değer; bir toplumun sahip olduğu inanç, tutum, değer ve normlar olarak ifade edilebilir.

Farklı disiplinlerin değer kavramını farklı şekilde ele alması, zaman zaman kavram karmaşasının yaşanmasına neden olabilmektedir. Örneğin felsefede genel olarak değerlerin temelde değişmez (mutlak) olduğu kabul edilirken; sosyolojide değerler, insanların, grupların ve toplumların davranışlarına yön veren ilkeler şeklinde ele alınmakta ve değerlere atfedilen anlamların değişebilir bir şey olduğu kabul edilmektedir.⁴ Değerlerin değişir olma özelliğini Aydın “Esasen değer araştırmaları değerlerin nerede, ne düzeyde, nasıl bir sosyal olguyla irtibatlı olarak, hangi eksenlerde değiştiği ve buradan olumlu ve olumsuz ne tür sonuçların doğduğu temel esprisine dayanır.” sözleriyle ifade etmektedir.⁵ Bu çalışmada da değerler bu bağlamda ele alınmaktadır.

Değerlerin sosyolojik olarak çalışma konusu yapılması oldukça yenidir. Değerler konusu pozitivizmin etkisinden dolayı 19. yüzyıl ve 20. yüzyılın ilk yarısına kadar sosyolojik çalışmalarda doğrudan ele alınan konulardan biri olmamıştır. Bunun nedeni sosyal bilimcilerin, “... sosyal değerlerin hiçbir gerçekliğe sahip olmadığını, değerlerin bir kişinin kişisel değerleriyle ilgilenmeksizin incelenemeyeceğini veya değerlerin sosyal bilim çalışmasının dışında birer psikolojik ve etik olgu olduğunu...” ileri sürmelerinden kaynaklanmaktadır.⁶ Ancak günümüzde değerlerin önemli bir sosyal olgu olduğu, bilimsel inceleme ve analize konu edilebileceği noktasında sosyologlar hemfikirdirler.

² Ertan Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 1 / 3 (2003), 218.

³ Ersan Ersoy, “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”, *Journal of International Social Research* 11/ 56 (2018), 357.

⁴ Hilmi Ziya Ülken, *Bilgi ve Değer* (Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016), 289-290; İonna Kuçuradi, *İnsan ve Değerleri (Değer Problemi)* (İstanbul: Yankı Yayınları, 1971), 13-25.

⁵ Mustafa Aydın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği” *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 126.

⁶ Joseph Fichter, *Sosyoloji Nedir?* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016), 165.

Değerlere yönelik sosyologların birbirine benzer tanımlamaları bulunmaktadır. Bunları şu şekilde özetlemek mümkündür:

- “Kişiye ve gruba yararlı, istenilen ve beğenilen şey”dir.⁷
- “Toplumun sosyo-kültürel öğelerine anlam veren en önemli ölçüt” lerdir.⁸
- “Toplumun üyeleri tarafından kabul edilen ve iyi ile kötüyü, doğru ile yanlış, istenir olanla istenir olmayanı tarif eden ölçütlerdir.”⁹
- “İnsanların iyi-kötü, doğru-yanlış, güzel-çirkin vb. gibi tercihler yapmada kullandıkları ölçütler olmakta, önem verilen ve tercih edileni ifade etmektedirler.”¹⁰
- “Yaşama bakış açımızı ve amaçlarımızı belirleyen, aldığımız kararları etkileyen, inançlarımızı yansıtan ve ilkelerimizi oluşturan bir tercihtir.”¹¹
- “Sosyal ilişkiler dünyasında paylaşılan sosyal ve fiziki hayatın bütün yönlerine ilişkin, bireylerin ve grupların gerçek objesiyle münasebetleriyle geliştirdiği, hoşlanılan ve hoşlanılmayan, iyi veya kötü yöndeki tercih ve seçimlerini ifade eden, bu itibarla onların hayatlarına bir düzen ve bütünlük getiren inançlara dayalı izafi tasviplerdir.”¹²
- “Toplumsal yaşam içerisinde sosyal etkileşimler sonucu ortaya çıkan ve toplumun devamlılığını ve bütünlüğünü sağlayan ortaklaşa kabul edilmiş genel hükümlerdir”.¹³

Yukarıda yapılan tanımlamalardan yola çıkarak şu şekilde bir değer tanımlaması yapılabilir. Toplumsal değerler, bireyler ve grupların kendi hedeflerini tanımlamak için kullandıkları kabul edilebilir ve

⁷ Aydın, “Gençliğin değer algısı: Konya örneği”, 122.

⁸ Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, 220.

⁹ Şevket Avcıoğlu, *Küresel Bilgi Teknolojileri ve Değerler: Ankara'daki Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama* (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009), 33.

¹⁰ Mahmut Tezcan, *Değerler Eğitimi- Sosyolojik Yaklaşım* (Ankara, Anı Yayıncılık, 2018), 1.

¹¹ Tezcan, *Değerler Eğitimi- Sosyolojik Yaklaşım*, 107.

¹² Ersan Ersoy, *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)* (Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006), 52.

¹³ Kurttaş, *Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*, 2017.

edilemez, olması gereken ya da olmaması gereken, istenen ya da istenmeyen şeklindeki tercih ve seçimlerini ifade eden ve bu vasıta ile onların hayatlarına bir düzen ve bütünlük getiren standartlardır. Toplumsal bir varlık olan insan, doğası gereği bir toplum içinde yaşamak zorundadır. Toplumsal bir varlık olan insanın, sosyal yaşam içinde kazandığı değerler ise toplumsal değerleri oluşturmaktadır. Bir kişi, grup ya da toplumun ideal olarak kabul ettiği düşünüş ve davranış tarzı olarak tanımlayabileceğimiz değerler, toplumun yapısının oluşmasında, sürdürülmesinde ve değişmesinde oldukça etkilidir.

Sosyoloji alanında değerler konusunda değer farklılaşmalarının sosyolojik boyutu, teknoloji ve değer ilişkisi, toplumsal statü gruplarına göre değer farklılaşması, değerlerin kuşaklar arası değişimi, şiddet ve değer ilişkisi, lise gençliğinin değerleri, üniversite gençliğinin değerleri, akademisyenlerin değerleri, belli bir bölge halkının değerleri gibi akademik çalışmalar bulunmaktadır. Türkiye'deki bilim insanlarının değerleri sosyolojik açıdan ele aldıkları çalışmalardan bazıları şunlardır:

Özensel, *Türk Gençliğinin Değerleri (Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma)* isimli doktora tezinde ülkemizin yedi coğrafi bölgesini temsil edeceği düşüncesiyle İstanbul, Konya, İzmir, Samsun, Antalya, Elâzığ ve Diyarbakır il merkezlerinde liseye giden 1394 öğrenci ile çalışmasını gerçekleştirmiştir.¹⁴ Çalışmada, gençlerin mevcut toplumsal değer yapıları ve toplumsal kurumları önemseme durumları incelenmiştir. Araştırma sonucunda, öğrencilerin hem bireysel hem de toplumsal modern değerlere katılımlarının ahlâki ve dini değerlere katılımlarından daha yüksek olduğu tespit edilmiştir. Öğrencilerin milli ve dini değerlere katılımı bölge, cinsiyet ve lise türlerine göre farklılık gösterdiği ortaya çıkmıştır.

Ersoy, *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)* isimli doktora tezinde, değer kavramının sosyolojik açıklamasını yaptıktan sonra, bu kavramın

¹⁴ Ertan Özensel, *Türk Gençliğinin Değerleri (Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma)* (Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2004).

tanımlanması ile ilişkili olan değerler sınıflaması, değerler sistemi, değerler hiyerarşisi, değer çatışmaları gibi konuları incelemiştir.¹⁵ Bu çalışmada, değerlerin bireyin davranışları üzerindeki fonksiyonel etkileri, değerlerde meydana gelen değişimlerin yönü ve niteliği ele alınmıştır. Değerlerin oluşmasında ve yaşanmasında etkili olan cinsiyet, medeni durum, eğitim, yaş, meslek, sosyal sınıf, şehirleşme ve kitle iletişim araçlarının değerler üzerindeki etkisi incelenmiştir. Araştırma sonucunda, değişimin dönüştürücü etkisine rağmen geçmişten günümüze gelen temel toplumsal değerlerin hala varlığını koruduğu, geleneksel toplum yapısının temelini oluşturan din ve ahlâk değerlerinin değerler hiyerarşisinde üst sırada yer aldığı tespit edilmiştir.

Yavuz'un *Dini Değerlerin Çalışma Hayatındaki Yeri: Sanayi İşçileri Üzerine Bir Araştırma (Çorum Örneği)* isimli doktora tezinde, dini ve kültürel değerlerin sanayi işçilerinin çalışma ve üretme ile ilgili tutum ve davranışları üzerinde etkili olup olmadığı, eğer etkisi oluyorsa ne oranda etkili olduğunu incelenmiştir.¹⁶ Çalışmada dini yönelimle ilgili tutumların iş yönelimli-çileci çalışma tutumlarını etkilediği ve dini yönelimin inanç boyutu ile İş Yönelimli-Çileci Çalışma tutumları arasında pozitif ilişki olduğu sonucuna varılmıştır.

Avcıoğlu'nun *Küresel Bilgi Teknolojileri ve Değerler: Ankara'daki Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama* isimli doktora tezinde, televizyon ve internetin kullanımı ile değerler sistemi arasındaki ilişki incelenmiştir.¹⁷ Akademisyenlerin bu bilgi teknolojilerini kullanma bilgileri ile değerleri arasındaki ilişki ele alınmıştır. Araştırma sonucunda akademisyenlerin geleneksel, evrensel, hazzı ve bireysel değerlere önem verme düzeyinin oldukça yüksek olduğu, dini değerlere önem

¹⁵ Ersoy, *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)*, 2006.

¹⁶ Sefer Yavuz, *Dini Değerlerin Çalışma Hayatındaki Yeri: Sanayi İşçileri Üzerine Bir Araştırma (Çorum Örneği)* (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008).

¹⁷ Gürkan Şevket Avcıoğlu, *Küresel Bilgi Teknolojileri ve Değerler: Ankara'daki Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2009).

verme düzeyinin ise oldukça düşük olduğu bulgusuna ulaşılmıştır.

Erkenekli “*Türkiye’de Sosyoekonomik Statü (SES) Gruplarına Göre Temel Değerlerin Farklılaşması*” isimli doktora tezinde, sosyoekonomik statü gruplarına göre temel değerlerin farklılaşması Schwartz’ın kuramı çerçevesinde incelemiştir.¹⁸ Temel değerler olarak “değişime açıklık”, “muhafazakarlık”, “kendini güçlendirme” ve “kendini aşma” temel değerler olarak kabul edilmiştir. Türk toplumunun “muhafazakarlık” değer eğilimi etrafında olduğu bulgusuna ulaşılmıştır. İlgili çalışmada üst sosyoekonomik grupların alt sosyoekonomik gruplarına göre “değişime açıklık”, “kendini aşma” ve “kendini güçlendirme” temel değerlerini daha çok önemsedikleri sonucuna varılmıştır.

Bakırcı *Dini ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)* isimli doktora tezinde, Giresun il merkezinde yaşayan üç neslin, günümüzün değişen sosyo-kültürel koşullarında dinî ve kültürel değerlere yönelik tutumları ve nesiller arasında dinî ve kültürel değerlerde nasıl bir tutum farklılığı meydana geldiğini incelemiştir.¹⁹ Çalışma sonucunda Giresun’da yaşayan nesiller arasında dinî ve kültürel değerlere yönelik birçok konuda tutum benzerliği (kadın-erkek eşitliği, akrabalık ilişkileri, milli ve kültürel konulara yüksek hassasiyet, Allah inancı gibi konularda) olmakla beraber bazı konularda tutum farklılıkları (evlilik usulü, toplumsal değerleri dikkate alma durumu, öznel dindarlık algısı gibi konularda) olduğu anlaşılmıştır.

Gültepeataç Ayalp’ın *Sosyal Sermaye ve Değer İlişkisi: Özel Bir Lise Örneği* isimli doktora tezinde, lise öğrencileri ile sınırlandırılan gençlerin değerlerini (öznelleşen/araçsallaşan) tespit etmek ve bu değerlerin sosyal sermaye vasıtasıyla bu gruba nasıl aktarıldığını

¹⁸ Mehmet Erkenekli, *Türkiye’de Sosyoekonomik Statü (SES) Gruplarına Göre Temel Değerlerin Farklılaşması*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2009).

¹⁹ Mustafa Bakırcı, *Dini ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)* (İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İlahiyat Anabilim Dalı, Din Sosyolojisi Bilim Dalı, Doktora Tezi, 2010)

ortaya koymak amaçlanmıştır.²⁰ İlgili çalışmada lise öğrencilerinin sosyal ve kültürel sermayeleri ile davranış ve tutumları arasındaki ilişki tartışılmıştır. Sosyal ve kültürel sermayeleri oluşturan bazı unsurların geçmişle karşılaştırıldığında içerik olarak değiştiği bulgusuna ulaşılmıştır.

Morsümbül *Değerlerin Kuşaklar Arası Değişimi: Ankara Örneği* isimli doktora tezinde, Türkiye’de nesiller arası değer değişimine etki eden süreçleri ve bu değişimin düzey ve yapısını Ankara örneğinde incelemiştir.²¹ Değer değişiminin nedenlerini anlamak için cinsiyet, yaş, gelir sosyal-demografik unsurlar ile “dindarlık/inançlılık” ve “dinin/inancın” etkileri üzerinde durulmuştur. Çalışmada, kuşaklar arası değer değişiminin yavaş olduğu, toplumsal kültürün cinsiyet ve inanç faktörleri bağlamında temel değerlerde uzlaştırdığı bulgusuna ulaşılmıştır.

Güneş’in *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize İli Örneği)* isimli doktora tezinin örneklemini, Rize ili sınırlarında bulunan 6 farklı lise türünde öğrenim gören toplam 630 lise öğrencisi oluşturmaktadır.²² Araştırmada şiddet eğilimi ile değer eğilimi arasındaki ilişki incelenmiş ve şiddet ile değerler arasında negatif bir ilişki olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

Yanmış *Diyanbakır Halkının Geleneksel ve Dini Değerlerindeki Değişime Yaklaşımı Üzerine Sosyolojik Bir İnceleme (1990-2013)* isimli doktora tezinde; Diyanbakır’da 1990-2013 yılları arasında, geleneksel ve dini değerlerdeki değişimi incelemiştir.²³ Çalışmada göç,

²⁰ Buket Gültepeataç Ayalp, *Sosyal Sermaye ve Değer İlişkisi: Özel Bir Lise Örneği*, (Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2010)

²¹ Şebnem Morsümbül, *Değerlerin Kuşaklar Arası Değişimi: Ankara Örneği*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Sosyoloji ABD, Doktora Tezi, 2014)

²² Adem Güneş, *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize İli Örneği)* (Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Felsefe ve Din Bilimleri Anabilim Dalı, Doktora Tezi, 2015)

²³ Mehmet Yanmış, *Diyanbakır Halkının Geleneksel ve Dini Değerlerdeki Değişime Yaklaşımı Üzerine Sosyoloji Bir İnceleme (1990-2013)*, (Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Sosyoloji Anabilim Dalı, 2015).

şehirleşme, terör, resmi uygulamalar, medreseler, dini gruplar ve teknolojik gelişmelerin şehir halkının değerler sistemini nasıl etkilediği araştırılmıştır. 1990-2013 yılları arasında dini ve geleneksel değerlerdeki değişim değerlendirildiğinde, görüşmecilerin olumsuz faktörleri daha fazla öne çıkardıkları görülmüştür.

Kurtdaş “*Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi (İnönü Üniversitesi Örnekleme)*” isimli doktora tezinde, toplumsal değişim ve modernizm ekseninde üniversite eğitiminin; üniversite öğrencilerinin değerlerinin değişiminde etkili olup olmadığı, öğrencilerin değer hiyerarşisini nasıl etkilediği, öğrencilerin hangi değerlerinde hızlı, hangi değerlerinde yavaş değişim yaşadıkları analiz edilmiştir.²⁴ Çalışmada, üniversite eğitiminin öğrencilerin değer algılarında ve değer hiyerarşisinde belirgin değişimlere yol açtığı sonucuna varılmıştır.

Türkiye’de sosyoloji alanında yapılan akademik çalışmalara tarihsel olarak bakıldığında, 2000’li yılların başından itibaren toplumsal değerler konusunun çalışılmaya başlandığı görülmektedir. Bu durum Türkiye’de sosyolojik açıdan değerler konusunun çalışılmasının ne kadar ertelendiğini göstermektedir.

2. Sosyalizasyon (Toplumsallaşma) ve Değerler

Sosyalizasyon, bir bireyin içinde yaşadığı toplumu ve kültürü öğrenme sürecidir.²⁵ Bu süreç anne karnında başlayıp, ölüme kadar sürmekte, yani yaşam boyu devam etmektedir. Sosyalizasyon, bireyin toplumsal normlara ve değerlere uyum sağlaması için dinamik bir süreci ifade etmektedir. Birey bu sayede yaşadığı toplumda nasıl davranması gerektiğini de öğrenmiş olmaktadır.²⁶ Sosyalizasyon, toplumun birey üzerindeki etkisinin daha net anlaşıldığı bir kavramdır.

Sosyalizasyon ya da toplumsallaşma dediğimiz kavram, ilk olarak ailede başlamaktadır. Çocuğun ilk sosyal deneyimleri aile ve toplumsal deneyimlere bağlı olarak oluşmaktadır. Anne ve baba çocuğun okuldan

²⁴ Kurtdaş, *Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*, 2017.

²⁵ İçli, *Sosyolojiye Giriş* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2005) 86.

²⁶ Norbert Elias, *Sosyoloji Nedir?* (İstanbul: Olvido Kitap, 2016) 59.

önceki sosyalleşmesine katkıda bulunduğu gibi çocuk için aynı zamanda rol model olmaktadır.²⁷ Kız çocuğu anneliğin, erkek çocuğu babalığın rollerine göre davranış sergilemeye başlamaktadır. Çocuğun yetişkinliğine yansıyacak birçok özellik, kültür ve değerlerin sosyalizasyon aracılığıyla içselleştirilmesiyle kazanılmaktadır. Ailenin yanı sıra sosyal çevre etkisi de bireyin yaşantısında oldukça önemlidir. Bireyin içinde bulunduğu sosyal çevresi kültürünü, değerlerini, inancını, yeme alışkanlıklarını, giyim tercihlerini hatta müzik zevklerini etkileyebilmektedir.

Sosyalizasyon süreci, bütün yaşam boyu devam etmekle beraber, hayata dair en temel ve kalıcı bilgiler erken yaşlarda bireylere aktarılmaktadır. Erken çocukluktan itibaren bireyin değer sistemi sosyalizasyon süreci ile gelişerek kültürel ve sosyal asimilasyon yoluyla onun bir parçası haline gelmektedir.²⁸ Ailede başlayan değer aktarımı süreci, arkadaş çevresi, okul, sosyal medya araçları ve kişisel araştırmaların etkisiyle devam etmektedir. Örnek olarak okullarda toplumsal değerler içeriğine sahip konuların işlenmesiyle öğrenciler var olan toplumsal değerlerini, örf ve adetlerini küçük yaşlardan itibaren öğrenmeye başlarlar. Öğrenmeyle gerçekleşen bu süreçte arkadaş çevresi birbirini etkilerken değerler aktarımı da eş zamanlı olarak gerçekleşir. Sosyal medya araçlarının oldukça geliştiği günümüzde çeşitli etkinlik ve aktivitelerle de değer aktarımı gerçekleştirilebilmektedir. Bir ülkenin kültürel değerlerinin aktarımında sosyal medyanın etkisi hız ve yayılım açısından oldukça işlevseldir.

Değerler, sosyalizasyon sürecinin önemli bir parçasıdır. Toplumsal norm ve değerler sosyalizasyon aracılığıyla bireylerin davranışlarını etkileyebilmektedir. Çocukluktan itibaren verilen eğitimler içerisinde değerler eğitiminde bireylerin yetişkinliğine yansıyacak samimiyet, güvenilirlik, dürüstlük, içtenlik gibi davranışların olumlu yönde ilerleyebileceği ve geliştirilebileceği özellikler

²⁷ Nadide Karkıner, "Kadın, Aile ve Toplum", *Sosyolojiye Giriş*, ed. Nadir Suğur (Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012) 127.

²⁸ Nermin Uyguc, "Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi", *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/1 (2003), 93.

kazandırılmaya çalışılmaktadır.²⁹ Bu açıdan bakıldığında sosyalizasyon sürecinde değerler, bireylerin kişilikleri üzerinde de etkili olmaktadır. Değerler bireylerin kişiliklerini etkilerken aynı zamanda bireylerin sahip olduğu inançlardan, kültürlerden, kişiliklerinden de etkilenmektedir.

Kişilerin toplumsal üretimleri diğer bireylerin onlardan bekledikleri eylemleri yapmaları ile mümkün olmaktadır.³⁰ Sosyalizasyon, insanların uyum süreçlerine katkı sağlamaktadır. Değerler ise sosyalizasyon sürecinde bireylere toplumun öğretti ve değerlerini içselleştirmelerine katkı sağlamaktadır. Sonuçta sosyalizasyon ve değerler arasındaki ilişkide var olan ortak noktayı bireylerin toplumla uyumlu olması oluşturmaktadır.

3. Kontrol Mekanizması Olarak Değerler

Değerler konusu geçmişten günümüze bir kontrol mekanizması olarak da karşımıza çıkmaktadır. Sosyal kontrol, uyum ve düzeni sağlamaya yönelik resmi ya da gayri resmi, içsel ya da dışsal kontrol mekanizmalarının tümüdür.³¹ Sosyal kontrol, toplumun üyelerinin diğerleri tarafından beklenen şekilde hareket etmelerini ve böylece başkalarının ne şekilde hareket edeceklerini önceden tahmin edebilmemizi sağlamaktadır.³² Sosyal kontrol mekanizmaları bireylerin neleri yapıp neleri yapmamaları gerektiğini bildirir ve yapılmaması gereken şeyler yapıldığında (sapma) cezalandırma yoluyla bireyi disipline eder. Burada değerler, toplumda uyum ve düzenin sağlanması açısından (bireyler için neyin normal neyin anormal olduğunu göstermesi açısından) işlevsel rol oynamaktadır. Bu yönüyle toplumda değerlerin işleyişini toplumsal düzen ve yapıyla ilişkilendiren farklı sosyolojik yaklaşımlar bulunmaktadır.

²⁹ Abdullah Yılmaz-Yusuf Yıkamaz, “Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği (dö) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması”, *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 653.

³⁰ Wright Mills, *Sosyolojik Tahayyül*, çev. Ömer Küçük (İstanbul: Hil Yayın, 2016), 50.

³¹ Anthony Giddens, Philip W. Sutton, *Sosyolojide Temel Kavramlar*, çev. Ali Esgin, (Ankara: Phoenix Yayınevi, 2018), 354.

³² Sulhi Dönemezer, “Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme”, *Journal of Istanbul University Law Faculty* 48/1-4 (1983), 296.

Sosyolojik bağlamda Emile Durkheim yaşadığı dönemdeki anominin nedenini toplumsal değerlerin bulunmayışına bağlamaktadır.³³ Durkheim'in değer kavramıyla kastettiği ise toplumsal yapıların bireylerin davranışları üzerindeki etkisidir. Bireyler toplumsal yapılara uygun hareket ettikleri zaman toplumsal düzen de sağlanmış olacaktır. Dolayısıyla değerler topluma dıştan (din, ahlâk vb. biçimde) verili olarak gelir, birey istese de istemese de kendini kabul ettirir.³⁴ Bunu sağlayan toplumlarda ise değer, bir kontrol mekanizması olarak toplumsal düzenin aracı olarak görülmektedir.

Talcott Parsons'ın *Sosyal Sistem* adlı eserinde, toplumun bütünü oluşturulan sistemlerin düzenli işleyişiyle toplumsal dengenin sağlanabileceği ifade edilmektedir.³⁵ Toplumdaki düzenli işleyişi sağlayan ise “değerler” olmaktadır. Bireylerin sosyal sistem içerisindeki davranışlarını, tutumlarını belirleyen değerler kimi zaman toplumsal kabule katkı sağlarken kimi zaman da dışlanmalarına sebep olabilmektedir. Örnek olarak toplumun ahlâki değerlerine uymayan bir davranışta bulunan kimse toplumca dışlanıp ötekileştirilebilir.

Değerler, toplumdaki alt sistemlerin bütünleşmesine katkı sağlamaktadır. Toplumsal yapıyı oluşturan alt sistemlerden aile sistemine bakıldığında anne baba ve çocuk ilişkisindeki roller saygı, sevgi, sorumluluk bağlılık vb. ile şekillenmektedir. Bu roller, değerler ile biçimlenirken kültürden kültüre aktarılacak sağlıklı aile yapısının oluşumuna katkı sağlamaktadır. Sağlıklı bir aile yapısı içerisinde yetişen çocuğun ekonomi, siyaset, din gibi pek çok yapıya uyumunun istisnaları olsa bile sağlıklı olması beklenir.

H. Becker'de bireylerin davranışlarının kontrol mekanizmasını sağlayan kriter toplumsal değerler olmaktadır. Becker'in *Sanat Dünyaları* eserinde estetik değer kavramı da bu bağlamda dikkat çekicidir. Sanatçıların eserlerini belli standartlar üzerinden değerlendirebilmenin kolektif aracı olarak estetik değer kullanılmaktadır. Sanat eserlerinin üretiminde de geçerli

³³ Emile Durkheim, *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*, (İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004), 7.

³⁴ Ersoy, “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”, 359.

³⁵ Talcott Parsons, *The Social System* (New York: The Free Press, 1951).

olan bu yaklaşıma göre sanatçılar ortak estetik değer anlayışını bildikleri için eserlerini bu yaklaşıma göre üretirler. Örneğin, müziğin öğretilen ortak notalar aracılığıyla yapılması, belli kalıpların kullanılması ortak estetik değerleri yansıtmaktadır.³⁶ Bir Batı müziği ya da Uzak Doğu müziğini yapabilmek için toplumun estetik değerlerini bilmek ve ona uygun hareket etmek aynı zamanda sanatta kontrol mekanizmasını oluşturmaktadır.

Sosyologların kontrol mekanizması olarak değerlere ilişkin bazı bakış açıları ve kavramlarından hareketle günümüzde de bireylerin yaşamında düzeni sağlayan ve toplumsal istikrara katkı sağlayan özelliklerini şu şekilde toparlayabiliriz:

- Toplumsal uyum ve düzen: Bireylerin toplumsal uyumuna katkı sağlar ve toplumun işleyişinin sağlıklı ve düzenli olabilmesine yönelik baskı aracı oluşturur.
- Dayanışma: Değerler kontrol mekanizması olmanın yanında aynı zamanda dayanışma aracı olarak toplumların devamlılığına katkı sağlar.³⁷
- Kültürel kimlik ve bağlılık: Değerler bireylerin toplumsal düzenine katkı sağladığı için kültürel kimlik açısından da bağlılığı güçlendirmektedir.
- Toplumsal normlara uyum: Değerler toplumda var olan yazılı ya da sözlü kurallara uyumu sağlamaktadır. Bunu yaparken ödül/ceza sistemi ile de kurallara uyum kolaylaşmaktadır.

Toplumsal değerlerin sosyal yaşantıya ilişkin çıkarımları; bağlılık, uyum, düzen, dayanışma şeklinde kendini göstermektedir. Toplumun temelini oluşturan değerler kontrol mekanizması olarak, toplumsal birlikteliğinde gelişimi açısından önem taşımaktadır.

³⁶ Howard S. Becker, *Sanat Dünyaları*, çev. Evren Yılmaz (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013), 78.

³⁷ Mehmet Yazıcı, "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri" *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014), 213.

4. Toplumsal Değişim ve Değerler

Modern toplumların en belirgin özelliklerinden olan değişme; bireysel ilişkilerde, kültürel değerler ve normlarda, toplumsal kurumlarda ve tabakalaşma sistemlerinde meydana gelen dönüşümlerdir.³⁸ Toplumsal yapının hızla değişmesi, değerlere atfedilen anlamları değiştirmekte ve bu durum bireylerin tutum ve davranışlarına yansımaktadır.

Weber'in *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu* adlı kitabı, değerlerin (Protestanlığın dini değerlerinin) toplumsal değişim (kapitalizmin gelişimi) üzerindeki etkilerini anlamamız açısından önemli bir eserdir. Bu kitapta, Protestanlığın Calvinist kolunun çalışmaya yönelik değerleri ile sermaye birikime yönelik yaşamın kapitalist sistemin ortaya çıkmasında nasıl rol oynadığı üzerinde durulmaktadır.³⁹

Çeşitli faktörler sonucu meydana gelen toplumsal değişme süreci, değerlerin değişmesinde etkili olduğu gibi, toplumsal değerlere atfedilen anlamların değişmesi de toplumsal ilişkileri etkilemektedir. Diğer bir ifade ile toplumsal değişim ve değere atfedilen anlamların değişmesi karşılıklı olarak birbirini etkilemektedir. Bu değişim süreciyle beraber bireylerin değer hiyerarşileri değişebilmekte, bu durum toplumun bütününe doğru yayılmaktadır. Hızlı toplumsal değişme süreciyle değerlerde değişim yaşanması bireylerin “değer bunalımı” ya da “değer çatışması” yaşamasına da sebep olabilmektedir.⁴⁰

Değerler hiyerarşisi bireylerin, grupların, sosyal sınıfların ya da toplumun değerlerinin, önem sırasına göre sıralanması anlamına gelir. Toplamların değer hiyerarşisi tespit edildiğinde, diğer toplamlarla olan benzerlikleri ve farklılıkları karşılaştırılabilir. Böylece hangi toplumun hangi değerlere daha fazla önem verdiği görülerek, toplumlar hakkında bazı çıkarımlarda bulunulabilir.

³⁸ David Newman, *Sosyoloji*, çev. Ali Arslan (Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013), 231.

³⁹ Max Weber, *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, çev. Zeynep Gürata (Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999).

⁴⁰ Özensel, *Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer*, 235; Kurttaş, *Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*, 2.

Toplumsal şartlar değıştikçe, bu değışime bağı olarak toplumdaki değerler hiyerarşisi de değışebilir. Belli bir toplumsal durumda bir kişinin, grubun ya da toplumun önemseddiği bir değer, başka bir toplumsal durumda önemsenmeyebilir.⁴¹ Örneğin, savaş durumlarında güvenliğe, hastalık veya salgın durumunda sağlığa verilen önem artarken, böyle bir tehlikenin olmadığı bir dönemde bunlar öncelikli bir değer olarak görülmeyebilir.

Yapılan çalışmalarda değerlerin kendi içinde bir hiyerarşiyeye sahip olduğu kabul edilmektedir. Şener'e göre en yüksek değer, dini değerdir. Ardından ahlâkî, geleneksel ve hukuki değerler gelmektedir.⁴² Ersoy değerler hiyerarşisinin üst sırasında dini ve ahlâkî değerlerin bulunduğu sonucuna ulaşmıştır.⁴³ Bu çalışmada değerler hiyerarşisinin önem sırasına göre sıralaması, dini değerler, ahlâkî değerler, sosyal değerler, ekonomik değerler, teorik ve ilmi değerler, siyasi değerler ve estetik değerler şeklinde yapılmıştır.

Değerler ortak hedefleri göstererek gerek bireyde ve gerekse toplumda düzeni ve birliği sağlaması itibariyle bütüleştirici bir işlev görürken aynı zamanda çatışmanın da sebebi olabilirler. Değer çatışması, farklı değerlerin birbiri ile uzlaşamaması ve mücadele etmesi anlamına gelmektedir.⁴⁴ Değer çatışmasının temeli, farklı değerlerin belirli bir zaman ve olay düzleminde, mücadele içerisinde bulunmasına ve mücadele süreci içerisindeki bir değer diğer bir değeri sorgulamaya tabi tutmasına dayanmaktadır. Bireyler de kendi iç dünyasında değer çatışması yaşayabileceği gibi bireylerle gruplar ve toplum arasında da değer çatışması yaşanabilmektedir.

5. Sosyolojide Değerlerin Sınıflandırılması

Değerlerin farklı açılardan sınıflandırmaları yapılmıştır. Değer konusunda bilinen en iyi sınıflamalardan biri, 1928 yılında Spranger tarafından

⁴¹ Özensel, *Türk Gençliğinin Değerleri (Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma)*, 14.

⁴² Sami Şener, *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi* (İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016), 83.

⁴³ Ersoy, *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)*, 265.

⁴⁴ Kurtdaş, *EM Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*, 189.

yapılmıştır. Spranger değerleri, bilimsel/kuramsal, estetik, ekonomik, sosyal, siyasi ve dini değerler olarak sınıflandırmıştır.⁴⁵ Allport ve Vernon 1931 yılında, Sprenger'in değerler konusundaki görüşlerinden hareketle yayımladıkları *A Study of Values* ile *A Test For Personal Values* isimli çalışmalarıyla değerlerin ölçülmesini başlatmışlardır. Bu çalışmalarda değer kavramı etrafında kişiliği incelemişlerdir. Allport, Vernon ve Lindzey *Study of Values* adlı çalışmalarında değerleri Spranger'dan ilham alarak altı temel katogoride incelemişlerdir.⁴⁶ Güngör çalışmasında, bu klasik altı değer sıralamasına "ahlaki değer boyutu"nu eklemiştir.⁴⁷ Yapılan çalışmada, estetik değerler (her şeyin ölçülü ve ahenkli olması, güzelliklerle dolu bir dünya), ahlâkî değerler (yalansız bir dünya, vicdan huzuru), teorik-ilmi değerler (bütün gerçeklerin bilinmesi, cahillikten arınmış bir dünya), ekonomik değerler (ekonomik bağımsızlık, konforlu bir hayat), dini değerler (öbür dünyayı kazanmak, günahlardan arınma), siyasi değerler (eşitliğin sağlanması, hürriyet içinde mücadele), sosyal değerler (gerçek dostluk, insanlara yardım) olarak 14 değer ifadesine yer verilmiştir.

Rokeach, değerleri "gaye değerler/amaç değerler" ve "vasıta değerler/araç değerler" olarak iki kategoriye ayırmıştır. ⁴⁸ Her iki başlık altında 18 tane alt değer bulunur. Amaç değerler hayatın içinde ulaşılması hedeflenen, hayatın anlamını ortaya koyan değerleri ifade eder. Konforlu yaşam, heyecan verici bir hayat, başarılı olma, barış içinde bir dünya, güzellik dünyası, aile güvenliği, özgürlük, mutluluk, iç uyum, olgun aşk, ulusal güvenlik, haz/zevk, hayatı korumak, kendine saygı, sosyal tanınma/saygı duyulma, gerçek arkadaşlık/dostluk, hayatın gerçek anlamını anlamak ve

⁴⁵ Canay Demirhan İşcan, *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkililiği*, (Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007), 22.

⁴⁶ Asım Yapıcı- Zeki Salih Zengin, "İlahiyat fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği", *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 /4 (2003), 183.

⁴⁷ Erol Güngör, *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar* (İstanbul: Ötüken Yayınları, 1998), 85-86.

⁴⁸ Milton Rokeach, *The Nature of Human Values*, (New York: The Free Press, 1973), 28.

eşitlik/eşit fırsata sahip olmak/adalet amaç değerlerdendir. Araç değerler ise amaç değerlere ulaşabilmek amacıyla yapılması gerekenleri anlatan değerlerdir. Çalışkan olmak, açık görüşlü olmak, verimli çalışabilmek, neşeli/eğlenceli zaman geçirebilmek, temiz olmak, azimli olmak, bağışlayıcı olmak, dürüst olmak, yaratıcı olmak, bağımsız olmak, entelektüel olmak, mantıklı olmak, sevecen olmak, iyi huylu olmak, kendini kontrol edebilmek, yardımsever olmak, saygılı olmak ve sorumluluk sahibi olmak ise araç değerlerdendir.

Schwartz bir kültür içinde ve kültürler arasında insanların kabul edeceği değerlerin içeriği ile bu değerler arasındaki yapısal ilişkiyi belirlemeye çalışmıştır.⁴⁹ Çalışmalarında motivasyonel on değer tipi bağlamında dört temel değeri analiz etmiştir. Bu on değer, üç temel insani ihtiyaca (biyolojik organizma olarak bireylerin gereksinimleri, kişiler arası etkileşimin gerektirdiği gereksinimler ve toplumsal varlığın hayatta kalması için gereken gereksinimler) dayandığı için evrensel kabul edilmektedir.

Öz yönelim (*self-direction*), uyarım (*stimulation*), hazcılık (*hedonism*), başarı (*achievement*), güç (*power*), güvenlik (*security*), uyumluluk/uygunluk (*conformity*), geleneksellik (*tradition*), yardımseverlik (*benevolence*) ve evrensellik (*universalism*) on değer tipini oluşturmaktadır. Dört temel değer, kendi içinde iki ana boyut üzerinde gruplandırılmış ve her bir boyut, rakip değer türleri arasındaki karşıtlıkları içeren iki kutuplu boyutta ele alınmıştır. İlki, “Yeniliğe Açıklık/ Mahafazakarlık” (*Openness to Change/ Conservation*) boyutu, ikincisi ise “Kendini Aşma/ Kendini Geliştirme” (*Self Transcendence/ Self Enhancement*) boyutu olarak adlandırılmıştır. “Yeniliğe Açıklık/ Mahafazakarlık” boyutunun “Yeniliğe Açıklık” ucu, öz yönelim, uyarım değer tiplerini; “Mahafazakarlık” ucu ise, güvenlik, uyma ve geleneksellik değer tiplerini kapsar. “Kendini Aşma/ Kendini Geliştirme” boyutunun “Kendini Aşma” ucu, evrensellik ve yardımseverlik değer tiplerini; “Kendini Geliştirme” ucu ise, güç ve başarı değer tiplerini kapsar.

⁴⁹ Shalom H. Schwartz, “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries”, 1992, 5-15.

Hazcılık değeri hem “Kendini Geliştirme” hem de “Yeniliğe Açıcılık” temel değerlerinde bulunmaktadır.⁵⁰

Aydın’ın, “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği” adlı çalışmasında değerler genel “sosyal” ve özel “dini/İslami” olmak üzere iki sınıfa ayrılmıştır.⁵¹ Ayrıca genel sosyal değerler “modern” ve geleneksel”; dini/İslami değerler ise “kurumsal” ve “eylemsel olarak alt sınıflara ayrılmıştır.

Yapılan başka bir çalışmada değerler beş kategoride sınıflandırılmıştır. Geleneksel değerler, evrensel değerler, hazcı değerler, bireysel değerler ve dini değerler. Geleneksel değerlerin içinde; yardımseverlik, itaatkarlık, fedakârlık, dayanışma, aile güvenliği, başlıyıcı olmak, ahlâklı davranma, ulusal güvenlik ve kendini kontrol etme bulunur. Evrensel değer kategorisinde; demokratik katılım, entelektüellik, açık fikirli olmak, eşitlik, yaratıcılık, dünya barışı ve özgürlük değerleri yer alır. Hazcı değerler altında heyecan verici bir yaşam, tüketicilik, konforlu bir yaşam ve sosyal tanınma değerleri bulunur. Bireysel değerler rekabet, tutumlu olmak, başarıma isteği; dini değerler ise dindarlık değerinden oluşmaktadır.⁵²

Şener, değerleri evrensel değerler ve ulusal değerler olarak sınıflandırmıştır.⁵³ Tüm insanlığı ilgilendiren değerler evrensel; bir ulusun duygularını, düşünce ve inançlarını ifade eden değerler ise ulusal değerlerdir.

Ülken, “içkin değerler”, “aşkın değerler” ve “normatif değerler” olmak üzere değerleri üç bölüme ayırır.⁵⁴ İçkin değerler arasında teknik, sanat ve bilgi değerleri bulunur. Dini ve ahlâkî değerler aşkın değerler içinde yer alır. Normatif değerler, kendi başına bir değer değildir. Bu değerlerin görevi, diğer değerleri birbiriyle karşılaştırmak ve ölçmektir.

⁵⁰ Shalom H. Schwartz, Wolfgang Bilsky, “Toward a Universal Psychological Structure of Human Values,” *Journal of Personality and Social Psychology* 53/3 (1987), 551-553; Schwartz, “Universals in the Content and Structure of Values”, 5-15.

⁵¹ Aydın “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği” 121-144.

⁵² Avcıoğlu, *Küresel Bilgi Teknolojileri ve Değerler*, 20-28.

⁵³ Şener, *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi*, 36.

⁵⁴ Ülken, *Bilgi ve Değer*, 364-367.

Türkkahraman “Social Values and Value Education” adlı makalesinde değerleri kapsamına göre, toplumsal değerler”, “ulusal değerler” ve “küresel değerler” olarak üçlü bir sınıflandırmasını yapmaktadır.⁵⁵

Tezcan değerleri milli değerler, dini değerler, evrensel değerler, insani değerler, bireysel değerler, toplumsal değerler, ekonomik değerler, siyasal değerler olarak sınıflandırmıştır.⁵⁶

Özlem, değerleri beş grupta sınıflandırmış ve her bir değeri kendi içinde olumlu ve olumsuz olmak üzere ikiye ayırmıştır.⁵⁷ Birincisi; *hazcı (hedonist) değerler*: (olumlu: haz, olumsuz: acı), ikincisi; *bilgisel ya da bilgi değerleri* (olumlu: doğru, olumsuz: yanlış), üçüncüsü; *ahlâksal değerler* (olumlu: iyi, olumsuz: kötü), dördüncüsü; *estetik değerler*; (olumlu: güzel, olumsuz: çirkin), sonuncusu ise; *dinsel değerlerdir* (olumlu: sevap, olumsuz: günah).

Literatür taraması sonucu edinilen bilgilere dayanarak toplumsal değerlere yönelik bir sınıflandırma denemesinde bulunulmuştur. Bu sınıflandırmanın konu ile ilgili alan çalışması yapacak olan insanlara fikir sağlayacağı düşünülmektedir.

Toplumsal değerler altı kategoride ele alınarak sınıflandırılmaktadır. Her bir kategorilerin altında da o alan ile ilişkili olduğu düşünülen değerlere yer verilmiştir. Bunlar;

1- **Ekonomik değerler**; çalışkanlık, tutumluluk, tasarruf, rekabet, başarı ve konforlu bir hayat, zenginlik değerleri,

2- **Ekolojik/çevre değerler(i)**; duyarlılık, sorumluluk, çevreyi koruma, doğa sevgisi değerleri,

3- **Ahlâkî değerler**; dürüstlük, adalet, sorumluluk, yardımlaşma, dayanışma, yardımseverlik ve saygı değerleri,

4- **Kültürel/milli değerler**; vatanseverlik, yardımlaşma, dayanışma, yardımseverlik, aile birliğine önem verme, tarihi şahsiyetlere saygı sevgi ve Türk

⁵⁵ Mimar Türkkahraman, “Social Values and Value Education”, *Procedia – Social and Behavioral Sciences* (2014), 633-638.

⁵⁶ Tezcan, *Değerler Eğitimi- Sosyolojik Yaklaşım*, 107.

⁵⁷ Doğan Özlem, *Kavramlar ve Tarihleri* (İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 2018), 79.

bayrağına, İstiklal Marşına, Türkiye Cumhuriyeti milli bayramlarına saygı sevgi değerleri,

5- **Siyasal değerler**; eşitlik, özgürlük, demokrasi, vatandaşlık, farklılıklara saygı değerleri,

6- **Dini değerler**; dini gün, dini bayram, dini kitap ve ritüellere saygı; yardımlaşma, dayanışma, yardımseverlik, dürüstlük, temizlik, hoşgörü değerleri yer almaktadır.

Yardımlaşma, dayanışma, yardımseverlik değerleri dini, kültürel-millî ve ahlâkî değerlerin hepsinde yer almaktadır. Çünkü Türk toplumunda dini, ahlâkî ve kültürel-millî değerler iç içe yer aldığı için hepsinde aynı alt değerlerin bulunması gerektiği düşünülmektedir.

Sonuç

Değer, farklı bağlamlarda ele alınabilecek geniş bir çerçeveye sahip olan bir kavramdır. Alanyazında ilgili literatüre katkı sağlaması açısından önemsenen bu çalışmada değer konusu sosyolojik açıdan ele alınmaya çalışılmıştır. Sosyolojik açıdan bakıldığında değer, toplumların sosyal yapısını oluşturan inançları, kültürleri ve geleneklerini içermektedir. Değerler toplumlara yön vermekte ve düzeni sağlamaktadır. Toplumdaki bireyler bu sayede neyin doğru ya da yanlış, iyi ya da kötü olduğu konusunda ortak bir kavrayış elde edebilmektedir. Değerler insanların hayatlarının anlam ve amacını oluşturmaktadır.

Sosyologlar açısından değerler, toplumları ve toplulukları incelerken onları anlamamanın araçlarından bir tanesidir. Değer konusunda yapılan çalışmalar günümüzde değerlerin 1960'lı 1970'li yıllardakinden daha karmaşık olduğunu göstermektedir.⁵⁸ Bu tarihlerden önce değerler, yol gösterici ve olumlu anlamda kullanırken, günümüzde değerler çatışma ya da anlaşmazlıklara da yol açabilmektedir. İki yönlü bakış açısıyla toplumsal sorunları anlama noktasında "değer" kavramı sosyologların ilgi alanlarındandır. Değerlerin toplumsal oluşumunda kültür, din, ekonomi, siyaset, aile yapısı gibi sistemlerin etkisi görülmektedir. Bu sistemler değerler aracılığıyla nesilden nesile aktarılmaktadır.

⁵⁸ Arif Korkmaz, "Değerler Sosyolojisi", *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/14 (2013), 64.

Sonuçta değerler, toplumların birer yansımasını oluşturmaktadır. Dolayısıyla sosyoloji alanında değerler önemsenmektedir. Değerlerin toplumsal hayattaki rolünü kavramada sosyolojik bakış açısı işlevsel olmaktadır. Bu açıdan toplumsal değişimleri anlamak ve toplumlara yön vermek açısından önemli görülen değerlere ilişkin yapılan araştırmalar “değerler sosyolojisi” çatısı altında geliştirilebilir.

Kaynakça

- Avcıoğlu, Şevket. *Küresel Bilgi Teknolojileri ve Değerler: Ankara'daki Akademisyenler Üzerine Bir Uygulama* Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Aydın, Mustafa. “Gençliğin Değer Algısı: Konya Örneği”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/3 (2003), 121-144.
- Bakırcı, Mustafa. *Dini ve Kültürel Değerlerin Taşıyıcısı Olarak Üç Nesil (Giresun Örneği)*. İstanbul: Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Becker, Howard.S. *Sanat Dünyaları*. çev. Evren Yılmaz. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2013.
- Demirhan İşcan, Canay. *İlköğretim Düzeyinde Değerler Eğitimi Programının Etkiliği*, Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007.
- Dönemezer, Sulhi. Türk Toplumunda Sosyal Kontrol Aracı Olarak Ceza ve Ödüllendirme. *Journal of Istanbul University Law Faculty* 48 /1-4, (1983), 295-315.
- Durkheim, Emile. *Sosyolojik Yöntemin Kuralları*. çev. Cenk Saraçoğlu. İstanbul: Bordo Siyah Yayınları, 2004.
- Elias, Norbert *Sosyoloji Nedir?* çev. Oktay Değirmenci. İstanbul: Olvido Kitap, 1. Baskı, 2016.
- Erkenekli, Mehmet. *Türkiye’de Sosyoekonomik Statü (SES) Gruplarına Göre Temel Değerlerin Farklılaşması*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2009.
- Ersoy, Ersan. *Değer Farklılaşmalarının Sosyolojik Boyutu (Malatya Örneği)*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2006.
- Ersoy, Ersan. “Sosyolojide Değerler ve Değer Araştırmaları”. *Journal of International Social Research* 11/ 56 (2018), 356-366. Giddens, Anthony. *Sosyoloji*. İstanbul: Kırmızı Yayınları, 1. Basım, 2008.
- Fichter, Joseph H. *Sosyoloji Nedir?* çev. Nilgün Çelebi. Ankara: Anı Yayıncılık, 3.Baskı, 2016.
- Giddens, Anthony - Philip W., Sutton. *Sosyolojide Temel Kavramlar*. çev. Ali Esgin. Ankara: Phoenix Yayınevi, 3. Basım, 2018.

- Gültepeataç Ayalp, Buket. *Sosyal Sermaye ve Değer İlişkisi: Özel Bir Lise Örneği*, Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2010.
- Güneş, Adem. *Lise Öğrencilerinin Şiddet ve Değer Eğilimlerinin Bazı Değişkenler Açısından İncelenmesi (Rize İli Örneği)*. Sivas: Cumhuriyet Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Güngör, Erol. *Değerler Psikolojisi Üzerine Araştırmalar*. İstanbul: Ötügen Yayınları, 1998.
- İçli, Gönül. *Sosyolojiye Giriş*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2005.
- Karkıner, Nadide. “Kadın, Aile ve Toplum”. *Sosyolojiye Giriş*.ed. Nadir Suğur. Eskişehir: Anadolu Üniversitesi Yayınları, 2012.
- Korkmaz, Arif. “Değerler Sosyolojisi”. *Toplum Bilimleri Dergisi* 7/ 14 (2013), 51-78.
- Kuçuradi, İoanna. *İnsan ve Değerleri (Değer Problemi)*. İstanbul: Yankı Yayınları, 1971.
- Kurdaş, Emine Meliha. *Üniversite Eğitiminin Değerlerin Değişimine Etkisi*. Malatya: İnönü Üniversitesi, Sosyal Bilimler Üniversitesi, Doktora Tezi, 2017.
- Mills, Wright. *Sosyolojik Tahayyül*. çev. Ömer Küçük. İstanbul: Hil Yayın, 2016.
- Morsümbül, Şebnem. *Değerlerin Kuşaklar Arası Değişimi: Ankara Örneği*. Ankara: Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2014.
- Newman, David. *Sosyoloji*. çev. Ali Arslan. Ankara: Nobel Akademik Yayıncılık, 2013.
- Özlem, Doğan. *Kavramlar ve Tarihleri*. İstanbul: Notos Kitap Yayınevi, 1. Baskı, 2018.
- Özensel, Ertan. “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 1 /3 (2003), 217-240.
- Özensel, Ertan. *Türk Gençliğinin Değerleri (Liseli Gençlik Üzerine Bir Araştırma)*. Sakarya: Sakarya Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2004.
- Parsons, Talcott. *The Social System*. New York: The Free Press, 1951.
- Rokeach, Milton. *The Nature of Human Values*. New York: The Free Press, 1973.
- Schwartz, Shalom H. & Bilsky, Wolfgang. “Toward a Universal Psychological Structure of Human Values.” *Journal of Personality and Social Psychology* 53/3 (Eylül 1987), 550-562.
- Schwartz, Shalom, H. “Universals in the Content and Structure of Values: Theoretical Advances and Empirical Tests in 20 Countries”. *Advances in Experimental Social Psychology* 25/1 (1992), 1-65.

- Şener, Sami. *Sosyal İlim ve Değerler-Değerler Sosyolojisi*. İstanbul: Strateji Danışmanlık, 2016.
- Tezcan, Mahmut. *Değerler Eğitimi- Sosyolojik Yaklaşım*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2018.
- Türkkahraman, Mimar. "Social Values and Value Education". *Procedia – Social and Behavioral Sciences* (2014), 633-638.
- Uyguç, Nermin. "Cinsiyet, Bireysel Değerler ve Meslek Seçimi". *Dokuz Eylül Üniversitesi İktisadi İdari Bilimler Fakültesi Dergisi* 18/1 (2003), 93-103.
- Ülken, Hilmi Ziya. *Bilgi ve Değer*, Ankara: Doğu Batı Yayınları, 2016.
- Weber, Max. *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*. çev. Zeynep Gürata. Ankara: Ayraç Yayınevi, 1999.
- Yanmış, Mehmet. *Diyarbakır Halkının Geleneksel ve Dini Değerlerdeki Değişime Yaklaşımı Üzerine Sosyoloji Bir İnceleme (1990-2013)*. Bursa: Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2015.
- Yapıcı, Asım - Zengin, Zeki Salih. "İlahiyat Fakültesi Öğrencilerinin Değer Tercih Sıralamaları Üzerine Psikolojik Bir Araştırma: Çukurova Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Örneği". *Değerler Eğitimi Dergisi* 1/4 (2003), 173-206.
- Yavuz, Sefer. *Dini Değerlerin Çalışma Hayatındaki Yeri: Sanayi İşçileri Üzerine Bir Araştırma (Çorum Örneği)*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2008.
- Yazıcı, Mehmet. "Değerler ve Toplumsal Yapıda Sosyal Değerlerin Yeri". *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 24/1 (2014), 209-223.
- Yılmaz, Abdullah - Yılmaz, Yusuf. "Değerler Eğitimi Kavramı Olarak Dürüstlük ve Dürüstlük Ölçeği (DÖ) Türkçe Formu: Geçerlik ve Güvenirlik Çalışması". *Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 17/34 (2018), 649-666.

Değerler Eğitimi Yaklaşımları

Ahmet Ali ÇANAKCI*

Giriş

Eğitim kavramının insanlık tarihi kadar eski olduğu düşünülduğünde ilk insan ile başlayan din-ahlâk-değer eğitimi süreci, tarihin her döneminde eğitim olgusu içerisinde yer almış,¹ iyi/ahlâklı nesiller yetiştirmek eğitimin en temel hedefini teşkil etmiştir. Aynı zamanda eğitim, geçmişten günümüze insanda olumlu yönde davranış değişikliği sürecine de işaret eden önemli bir disiplin olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu süreçte davranış değişikliğine yön veren pek çok faktör olmakla birlikte, bunların en önemlilerinin başında değerlerin (sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım, dayanışma, yardımlaşma, empati, doğruluk vb.) geldiği görülmektedir.² Bu yüzden son yıllarda genelde toplumun özelde ise bireyin değişim ve dönüşümünde etkili olan değerler eğitimi de bu disiplinde ön plana çıkan alanlardandır.

Değerler eğitimi soyut kavramlardan oluşan bir yapıya sahip olduğu için, öğrenciler bu kavramları içselleştirmede zorlanmaktadır. Bu yüzden, değerler eğitiminin sadece aileye ve sosyal çevreye bırakılması yeterli görülmemektedir. Bu bağlamda son zamanlarda değerler eğitiminde etkin olabilecek yaklaşımlar geliştirmeye çalışılmaktadır.³ Bu yaklaşımlar, ilgili

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Recep Kaymakcan – Hasan Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi* (İstanbul: DEM Yayınları, 2016), 139.

² Bk. Vedat Aktepe – Mustafa Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”. *International Journal of Social Science* 42 (2016), 362.

³ Aktepe – Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”, 361, 362.

değerlerin öğrenilmesi ve içselleştirilmesinde önemli bir fonksiyona sahiptir.

Son yıllarda eğitim alanında yaşanan yenilikler ve değişimler değerler eğitimi de büyük oranda etkilemiş, bu alanda köklü değişim/dönüşümler meydana gelmiştir. Bu değişim ve dönüşümler; değerler eğitiminde yaklaşım ve yöntem-teknik bağlamında bazı problemleri de (bireysel, toplumsal, kurumsal, eğitsel vb.) beraberinde getirmiş ve birçok çalışmanın⁴ ilgi odağı haline gelmiştir.

Bu çerçevede çalışmada, değerler eğitimi yaklaşımları çok yönlü olarak ele alınmış, son yıllarda ön plana çıkan değerler eğitimi yaklaşımlarının incelenmesi ve farklı yönleriyle ortaya konulması amaçlanmıştır. Bu bağlamda çalışmanın problemi; “Literatür ışığında değerler eğitimi yaklaşımları nelerdir?” şeklinde belirlenmiştir.

Çalışmanın kapsamı, değerler eğitimi yaklaşımları olduğu için, değerler eğitiminin öğretim programı, yöntem, teknik, etkinlik gibi diğer yönlerini ele almamaktadır. Bu çerçevede çalışma, değerler eğitimi yaklaşımları ile sınırlıdır. Ayrıca çalışmanın yapıldığı zaman, ulaşılan kaynaklar/ilgili alanyazın ve elde edilen bulgularla sınırlıdır.

⁴ Değerler ve Değerler eğitimi ile ilgili yapılan çalışmalar hakkında bilgi için bk. Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, Hasan Meydan, Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme, *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014); Mehmet Zeki Aydın –Şebnem Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, (Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014); Vedat Aktepe - Mustafa Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”; Esra Türk, “Değerler ve Eğitimi”, *openaccess.izu.edu.tr* (06 Ekim 2023); Sedat Yazıcı – Salı Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter* (Konya: Çizgi Kitabevi, 2011); Kadir Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 65; Hüseyin Algur, “Değer Eğitimi Yaklaşımları”. *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017); Bülent Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Snanması* (Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi); Oktay Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), Mehmet Bahçekapılı, “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42; Fatma Balcı Arvas, *Aile Psikolojisi Din ve Değerler* (Bursa: Emin Yayınları, 2021); Z. Şeyma Arslan – Fatma T. Yaşar, “Yükselen ‘Değer’ Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 7; Ahmet Ali Çanakçı, “Okul Öncesi Dönemde Din-Ahlak-Değer Eğitimi Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler” *Uluslararası Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu Özet Kitabı*. ed. Mehmet Bayyigit vd. (Konya: Palet Yayınları, 2020), 130; Mucahit Kağan – Nusrettin Yılmaz (ed.), *Karakter ve Değer Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2021).

Çalışmada nitel araştırma yöntemi⁵ kullanılmıştır. “Nitel araştırma; araştırma etkinliklerinin birbiriyle tutarlı ve amaca uygun bir biçimde gerçekleştirilmesi açısından araştırmacıya rehberlik eder. Araştırmanın odağını, veri toplama ve inceleme/analiz sürecini belirlemede araştırmacıya yön gösterir. Nitel araştırma, araştırmacıya esnek bir yaklaşım sağlar ve belirli bir odak çerçevesinde araştırmanın çeşitli aşamalarının birbiriyle tutarlı olmasına katkıda bulunur.”⁶

Bu bağlamda çalışmada literatür taraması⁷ ve doküman incelemesi tekniklerinden yararlanılmıştır. Doküman incelenmesi, araştırılması amaçlanan olgular hakkında bilgi içeren yazılı dokümanların incelenmesini kapsamaktadır. Nitel araştırmada doküman incelemesi tek başına veri toplama tekniği olabileceği gibi diğer veri toplama teknikleriyle birlikte de kullanılabilir.⁸

Araştırmanın konu, problem, yöntem ve sınırları bağlamında çerçevesinin belirlenmesi ve ilgili alanyazına ulaşmak için konuyla ilgili yazılı ve dijital kaynaklar kullanılarak literatür taraması yapılmıştır. Araştırmanın ikinci aşaması ise doküman incelemesi ile oluşturulmuştur. Bu bağlamda ulaşılan dokümanlar ve bulgular çalışmanın problemi, amacı, yöntemi çerçevesinde belli temalar altında tasnif edilerek literatür ışığında ortaya konmuştur.

Buradan hareketle çalışmada günümüzde bilimsel, teknolojik ve toplumsal gelişmelerden birinci derecede etkilenen ve her zamankinden daha fazla gündeme gelen formal (okul) ve informal (aile, toplum) alanda değerler eğitiminin fonksiyonelliğinde etkili olan değerler eğitimi yaklaşımı konusu; “Değer ve Değerler Eğitimi”, “Değer Aktarma Yaklaşımları”, “Değer Geliştirme Yaklaşımları” ve “Bütüncül Değerler Eğitimi Yaklaşımları” temaları altında ele alınmıştır.

⁵ Ali Yıldırım - Hasan Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri* (Ankara: Seçkin Yayınları, 2011); Michael Quinn Patton, *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*, çev. ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir (Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018); Elif Kuş, *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2012); John W. Creswell, *Araştırma Deseni Nicel, Nicel ve Karma Yöntem Yaklaşımları*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2016); Burke Johnson - Larry Christensen, *Eğitim Araştırmaları (Nicel, Nitel ve Karma Yaklaşımlar)*, çev. ed. Selçuk Beşir Demir (Ankara: Eğiten Kitap, 2014); Ahmet Saban - Ali Ersoy (ed.). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri* (Ankara: Anı Yayıncılık, 2016).

⁶ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 69.

⁷ Bk. Ali Balci, *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler* (Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006).

⁸ Yıldırım - Şimşek, *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*, 187.

1. Değer ve Değerler Eğitimi

Son yıllarda değer(ler), üzerinde daha fazla konuşulmaya ve tartışılmaya başlanmış,⁹ her zamankinden daha fazla gündeme gelen ve ön plana çıkan bir kavram haline gelmiştir. Bu bağlamda değer kavramı, Türk Dil Kurumu'nca; “Bir şeyin önemini belirlemeye yarayan soyut ölçü, bir şeyin değdiği karşılık, kişinin isteyen, gereksinim duyan bir varlık olarak nesne ile bağlantısında beliren şey.” olarak tanımlanmaktadır.¹⁰

Değer, Türkçede karşılık olmayı ifade eden değmek kökünden türemiştir.¹¹ “Değmek fiili de istenilen yere düşmek, rast gelmek, isabet etmek, eşdeğerde olmak, zevk veren şeyler, hoş gitmek, karşılık olmak, değerinde olmak, ulaşmak, erişmek, dokunmak, temas etmek, herhangi bir nitelikte olmak” olarak tanımlanmaktadır.¹² Bu anlamda istenilir ilkeler, ölçütler ve niteliklerdir.¹³

Değer kavramı felsefe, etik, estetik, psikoloji, sosyoloji, antropoloji, din, ekonomi vb. alanlarla ilişkili olan disiplinler arası temel kavramlardan biridir. Örneğin; değer ekonomi alanı için kıymeti, estetik alanı için güzelliği, ahlak alanı içinse iyiliği belirleyen ölçüye işaret eder.¹⁴ Bir başka ifade ile toplumsal yapıyı oluşturan ekonomi, siyaset, aile, hukuk, eğitim, din gibi temel kavramların hepsi kendisine ait değerleri de içerir.¹⁵ Soyut bir kavram olan değeri akla yakın bir tanımlama yapabilmek için literatürde ya değerlerin bireysel ve sosyal fonksiyonelliğine vurgu yapılarak somutlaştırma yapılmaya çalışılmış ya neyin değerli olduğuna yer verilerek betimsel bir tanımlama yapılmış ya da değerler inanç, tutum, ölçüt ve standart gibi farklı kavramlara benzetilmiştir.¹⁶ Ancak nasıl bu kurumların işleyişini birbirinden bağımsız düşünmüyorsak, değerleri de birbirinden bağımsız düşünmek mümkün değildir.¹⁷

⁹ Y. Sinan Zavalı, “Üniversite Öğrencilerinin Değer Algısı (Karabük Üniversitesi Örneği), *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 209.

¹⁰ Türk Dil Kurumu Sözlükleri (TDK), “Değer” (Erişim 06 Ekim 2023); Mehmet Alver – Oğuz Serdar Kesicioğlu. “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”. *Karakter ve Değer Eğitimi*. ed. Mucahit Kağan – Nusrettin Yılmaz (Ankara: Pegem Akademi, 2021), 155.

¹¹ Arslan – Yaşar, “Yükselen ‘Değer’ Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, 7.

¹² Türk, “Değerler ve Eğitimi”.

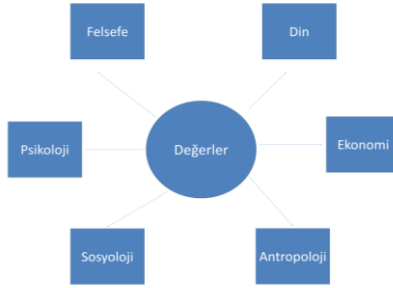
¹³ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 115.

¹⁴ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 24.

¹⁵ Ertan, Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014), 24.

¹⁶ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 24.

¹⁷ Özensel, “Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer”, 24.

Şekil 1: Değerlerin Bilim Dallarıyla İlişkisi¹⁸

Öte yandan değer; mevcut tarzlar, araçlar ve davranışların/uygulamaların sonuçlarından yapılan seçimi etkileyen istenene ait, bireyin ayırt edici ya da grubun karakteristiği olan açık ya da örtük bir kavrayıştır.¹⁹ En geniş anlamda değerler, “hayatın anlamını, onu yaşamaya değer kılan tutum ve inançları ifade eder”.²⁰

Değerler bir toplumu oluşturan bireylere hangi ilkeler, prensipler ve standartlar/ölçütler ekseninde hareket edileceği, nelerin tercih edileceği²¹ ve kısaca nasıl yaşanılması gerektiği konusunda rehberlik eder.²² İnsanlığın adaletli bir dünyada, barış, huzur ve güven içinde yaşaması bakımından değerlerin uygulanması büyük önem taşır. Değerler, her toplumun kendi değer, inanç, ahlak algısı ve evrensel bakış açıları ile toplumları ayakta tutma ve insanlar arası gönül bağı kurma özelliğine sahiptir.²³ Bu bağlamda değerler, milli, manevi ve küresel gelişime imkân tanıyan, hayat prensiplerini yönlendiren, hayata yön ve dayanma gücü veren, yaşama sevinci, huzur vb. getiren olgudur.²⁴

Değerler sosyal yaşam için de çok önemlidir. Toplumsal ilişkilerin düzenlenmesinde, toplumsal varlığın devamında, insanların beraber yaşamasında; ekonomik ve siyasal sistemlerin yapılandırılmasında ve ülkelerin geleceğinde

¹⁸ Halil İbrahim Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi* (Ankara: Pegem Akademi, 2019), 45.

¹⁹ Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 46.

²⁰ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 115.

²¹ Türk, “Değerler ve Eğitimi”, 186.

²² Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, 39.

²³ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 65.

²⁴ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 65.

belirleyici rol oynar.²⁵ Yukarıdaki tanımlardan hareketle "değerler" maddeler halinde şu şekilde de ifade edilebilir:²⁶

- Tarihi birikimlerden oluşan köklü inançlardır.
- Üzerinde görüş birliğine varılmış kabullerdir.
- Sosyal hayatı düzenleme rolleri vardır.
- Karar vermede kullanılan ölçütlerdir.
- Sosyal kontrol unsurlarıdır.
- Kültürün devamlılığını sağlarlar.
- Çevreyle etkileşim sonucunda işlevsellik kazanırlar.
- Tutumların alt yapısını oluştururlar.
- Güdüleyici ve özendiricidirler.
- Bireylerin sosyal rol seçmelerine rehberlik ederler.
- Dışlanmışlık ve yalnızlık karşısında koruyucudurlar.
- Farklılıkların çarpıştığı noktada ortak anlaşma zemini oluştururlar.
- Kalıtsal değil, yaşayarak öğrenilirler. Dolayısıyla öğrenilebilir ve öğretiler olgulardır.
- Ahlâki olgunluğa ulaştırırlar.
- Bütünleyici ve birleştiricidirler. Hızlı ve bilinçsiz değişimlerde çatışmaya da yol açabilirler.
- Dayanışma araçlarıdır.
- Değerleri yaşayan ve yaşatan insanlardır, bu yönüyle değerler insanidir.
- Bireylere amaç ve yön belirlemede etki ederler.
- Nitel özelliklere sahiptirler.
- Değerler birbirleriyle ilişkilidir.
- Bireye ayırt etme, ilke oluşturma ve uyum sağlama yetileri kazandırır.
- Toplumsal beklentilere aykırı olabilecek dürtü ve eylemleri sınırlandırır.
- Değerler kişilere bakış açısı sağlar.
- Soyutturlar.
- Bilişsel yapıdan çok duyuşsal alana hitap ederler.
- Farklı disiplinlerde (felsefe, sosyoloji, ekonomi, matematik vs.) farklı anlam çerçevesini çağırıştırırlar.
- Dinamiktirler, değişme gösterebilirler.

Buna göre ilgili literatür incelendiğinde değer kavramının farklı disiplinler bağlamında çeşitli tanım ve işlevlere sahip olduğu görülmektedir.²⁷ Bu disiplinlerden biri de eğitimidir. Değer kavramının, son yıllarda eğitim alanı ile birlikte ön plana

²⁵ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 115.

²⁶ Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 5, 6.

²⁷ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 24; Alver – Kesicioğlu. "Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları", 155.

çıktığı görülmektedir. Davranış değişikliği olarak belirtilen eğitim kavramı ile davranışları yönlendirme olarak nitelendirilen değer kavramının birlikte ele alınması, değer eğitimi kavramını gündeme getirmektedir. Değer eğitimi, eğitimin tanımından hareketle düşünüldüğünde, bireyin davranışlarını yönlendirme çerçevesinde kendi yaşantısı yoluyla ve kasıtlı olarak istendik değişme meydana getirme süreci olarak ortaya konulmaktadır.²⁸

Her çağda, değerlerin kaybolmaya başladığı ve yozlaştığı dönemlerde toplum içinde kaos, anarşi, şiddet, genel anlamda ise kötülükler ortaya çıkmıştır. Bu nedenle yetiştirilen bireylerin karakterinin sağlamlığı; ahlâk ve değerlerin iyi anlaşılıp, öğrenilip davranış haline getirilmesine bağlıdır. Bu anlamda değerler eğitimi, toplumlar ve devletler için olmazsa olmaz²⁹ bir nitelik taşımaktadır.

Bir başka ifade ile “geçmişten günümüze toplumların karşı karşıya kaldığı zorluklar arasında artan şiddet eğilimi, suç oranları, toplumsal duyarsızlık ve yozlaşma gibi sorunlar öne çıkmaktadır. Bu durum, insanları ve toplumları çözüm arayışına yönlendirmektedir. Bu çözüm arayışında, temel ahlâkî değerlerin kazandırılması ve okullarda uygulanması gibi bir anlayış öne çıkmaktadır. Bu bağlamda değer eğitimine duyulan ihtiyaç ortaya çıkmaktadır.”³⁰

Değerler eğitimi hayatın her alanında gerek karar verme gerek uygulama noktasında sürekliliği olan bir eğitimidir. Bazen çok uzun zamana yayılabilen bir eğitim olmaktadır. Eğitimcilerde azim, kararlılık, sabır, bu noktada çok kıymetli ve gereklidir.³¹ Bu bağlamda değerler eğitimi farklı isim ve yöntemlerle günümüzde Asya, Avrupa, Avustralya, Amerika ve Latin Amerika’da uygulanan ve duyuşsal alanı ön plana çıkaran eğitimi ifade etmektedir.³²

Geniş anlamda ise değer eğitimi, sosyal, kültürel, evrensel, bireysel, ruhsal ve dini alana duyarlılık geliştirmeyi, bunları içselleştirmeyi ve davranış haline getirmeyi içerir. Yirminci yüzyıl öncesinde hemen hemen tüm toplumlar da değer eğitimi,

²⁸ Algur, “Değer Eğitimi Yaklaşımları”. *İş Ahlâkı ve Değerler Eğitimi*; Alver – Kesicioğlu. “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”.

²⁹ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 65, 66.

³⁰ Safiye Kesgin, “Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Karakter Eğitimi Programları Üzerine Bir Değerlendirme (Georgia ve Florida Örneği)”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13/29 (2015), 118; Alver – Kesicioğlu. “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”. 155-157.

³¹ Ercüment Erbay (ed.). *Etkinliklerle Değerler Eğitimi I* (Ankara: DİB Yayınları, 2019), 9.

³² Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 141.

dini eğitim içerisinde verilirken, modern toplumda değerler eğitimi başta aile olmak üzere, okul, akran grupları, kitle iletişim araçları ve sivil toplum kuruluşları gibi oldukça farklı kaynaklardan beslenmektedir. Bunlar arasında okulun rolünü önemli kılan husus, diğer kaynakların yetersiz olması ve değer eğitiminde çocuğun olumsuz tutum ve davranışlar kazanmasına yol açma olasılığından kaynaklanmaktadır.³³

a. Değerler Eğitiminin Amacı

Değerler eğitiminin amacı; bireyin “doğuştan getirdiği en iyi tarafı ortaya çıkarmak, kişiliğinin her yönüyle gelişmesini sağlamak, insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak, bireyi ve toplumu kötü ahlâktan korumak ve kurtarmak, bunun yanında iyi ahlâkla donatmak ve devamını sağlamaktır”³⁴

Bir diğer deyişle, değerler eğitiminde çocukların kendilerine ve topluma faydalı olacak temel değerleri bilişsel, duyuşsal, devinişsel ve sosyal gelişimlerine uygun olarak kazanmalarını hedeflenir. Değerler eğitiminin amacı, çocuğun doğuştan getirdiği en iyi yönünü ortaya çıkarmak; kişiliğinin farklı yönleriyle gelişmesini sağlamak, insani mükemmelliğe ulaşmasına yardımcı olmak; bireyi ve toplumu çok iyi tanımak, kötülüklerden korumak ve bunun yanında iyi ahlâkla beraber devamını sağlamaktır.³⁵ Bu sebeple bireyin/hedef kitlenin iyi tanınması, bu eğitimin verimliliğini ve başarısını artırmada önemli rol oynamaktadır.³⁶

Genel olarak değerler eğitimi ile ilgili çalışmalar incelendiğinde değerler eğitiminin amaçları belirli temalar altında şu şekilde ifade edilebilir:³⁷

✓	Değerler eğitimi ile ilgili ihtiyaçları belirlemek
✓	Eğitim ve öğretim faaliyetlerinde toplum tarafından istenen ve benimsenen değerlerin tespitini yapmak
✓	Değerler eğitiminde günceli takip etmek
✓	Okul-aile-çevrede değerler eğitiminin amaçlarını anlamak
✓	Değerler eğitiminde kullanılacak farklı kaynaklara ulaşmayı sağlamak
✓	Bir arada yaşayabilmenin önemini fark edip erdemli bireylerin yetişmesini sağlamak
✓	Öğrencilerin değer eğitimi uygulamaları ile değer gelişimlerini sağlamak için planlamalar yaparak gerekli program, araç-gereç, materyal ve öğrenme ortamları hazırlamak
✓	Mesleğini hakkıyla yapan, vicdan sahibi, merhametli, özgüvenli ve adaletli bireyler yetiştirmek

³³ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 115.

³⁴ Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 15; Alver – Kesicioğlu. “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”, 156.

³⁵ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 92, 93; Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 15.

³⁶ Ercüment Erbay (ed.). *Etkinliklerle Değerler Eğitimi I*, 10.

³⁷ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 97, 98.

Değerlerin kazanılmasında aile, özellikle erken çocukluk döneminde son derece etkilidir. Ancak, çocuğun ebeveyniyle geçirdiği sürenin zamanla azalması, boşanma oranlarının modern toplumlarda fazla oluşu, yoksulluk, ihtiyaçlar vb. sosyal nedenler ailenin değerler eğitiminde yetersiz hale gelmesine yol açmıştır. Bu süreçte aile bazı olumsuz değerlerin kazanılmasına da sebep olabilir.³⁸ Çocuğun ailede elde ettiği değerler ile okulda kazandığı değerler arasında çatışma ve çelişki yaşaması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.³⁹

Bu nedenle, aile ve okulda çocuklara ahlâkî ve ahlâkî olmayan özellikler hakkında doğru bilgiler verilmeli, sağlam kanaatler oluşturulmalıdır. Bu şekilde onlar, iyi eğilimlerini geliştirmeyi, kötü eğilimlerine teslim olmamayı denerler ve böylece karakterleri olumlu yönde gelişir.⁴⁰

b. Değerler Eğitiminde Öğretmenin Rolü

Değerlerin ve tüm ortak kültürün gelecek nesillere en iyi aktarılacağı yerlerin okullar olması, değer aktarımını yapacak öğretmenlerin en büyük rolü üstlenmeleri, öğretmenlerin de kendilerini bilgi birikimi ve kültürlenme açısından geliştirme sürecine sokacaktır. Çünkü öğretmenler hem bilgilerini ve tecrübelerini hem de ülkelerinde ve dünyada meydana gelen yeni gelişmeleri öğrencilere aktararak güncelliği de yakalayarak etkili bir değer eğitimi verebilir.⁴¹

Öğrenci merkezli değerler eğitiminde öğretmenin yapması gereken davranışların sınırlılıkları olsa da değerler eğitiminde öğretmenin rolü ve önemi her zaman olacaktır. Değerler eğitiminde başarılı bir sonuç elde edilmek isteniliyorsa etkin, nitelikli ve deneyimli öğretmenlere her zaman ihtiyaç duyulacaktır. Değerler eğitiminde öğretmenlerin rolleri kısaca şu şekilde sıralanabilir:⁴²

- Öğretmen akademik faaliyetler aracılığıyla değerler eğitiminin düzgün bir şekilde verildiğini görmelidir. Bunun için yaptığı etkinlikleri iyi yönetmeli ve akademik anlamda kendisini sürekli yenilemelidir.
- Değerler eğitimi ile ilgili eğitim politikalarını ve öğretim programını takip etmeli, süreci iyi planlamalıdır.
- Zümrelerini ve okuldaki diğer öğretmenleri değer eğitimi konusunda motive etmeli, değerler eğitimi ile ilgili akademik

³⁸ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 115, 116.

³⁹ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 116.

⁴⁰ Aydın – Akyol Güler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 15.

⁴¹ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 99, 100.

⁴² Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 100, 101.

araştırmalar ve çalışmalar yapmalıdır. Rehberlik ve danışmanlık yapmaktan kaçınmamalıdır.

- Değerler eğitiminin sadece okulla sınırlı olmadığı bilinci ile kurumlar, sivil toplum kuruluşları ve okul dışı paydaşlar ile etkileşim içinde olmalıdır. Toplumun iyiyi bulmasında ve iyi olmasında değerleri aşılayabilmelidir.

- Güncellenen öğretim programlarına ve eğitim alanında yapılan vizyon programlarına aktif olarak katılarak, değerler eğitimi ile ilgili çalışmaların olumlu ve olumsuz yönlerini paylaşarak etkin politikalar oluşmasına katkı sağlamalıdır.

- Çevresel duyarlılığa sahip olmalı ve kurumunun faaliyetlerini topluma ilişkilendirebilmelidir.

- Karar verme yeteneğine sahip olmalı, baskıdan dolayı kararından sapmamalı, doğruyu yapma konusunda yılmadan, çalışmalarına kararlılıkla devam etmelidir.

- Toplumda, ülkede ve dünyada meydana gelen değişimlerden haberdar olmasını sağlayacak yaşam boyu öğrenme becerisine sahip olmalıdır.

- Meslektaşını dinlemeli, öğrencilere ve sorunlarına duyarlı olmalı, liderlik niteliklerine sahip olmalı; böylece kurumunu yenilikçi, üretken hale getirmelidir.⁴³

- Sorumluluk duygusu gelişmiş, merhametli, fedakâr, çalışkan, kendini kontrol edebilen duyarlı ve güler yüzlü olmalıdır.

- Alanında uzman, sevilen ve saygı duyulan bir kişi olmalıdır.

- Eğitim-öğretim yeteneğine ve üstün iletişim becerilerine sahip olmalıdır.

- Rol model olduğunun bilincinde olmalıdır.

- Değerler eğitimi aktarırken sabırlı olmalıdır.

- Pedagojik donanımını ve kendini geliştirmeye açık olmalıdır.⁴⁴

Diğer yandan değerler eğitiminde dikkat edilmesi ve göz önünde bulundurulması gereken bazı ilke ve hususlar yer almaktadır. Bunlar şu şekilde ifade edilebilir:⁴⁵

- Değerler eğitiminde hedef kitleye açıklama yapılmalıdır.
- Ahlâkî davranışların kazandırılmasında sevgi ve şefkat ön planda tutulmalıdır.

- Sorumluluk duygusu kazandırılmalıdır.

- Erdemler alışkanlık haline getirilmelidir.

- Eğilimler ve duygular yönlendirilmelidir.

⁴³ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 100, 101.

⁴⁴ Ercüment Erbay (ed.). *Etkinliklerle Değerler Eğitimi I*, 11.

⁴⁵ Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 36-43.

- Fırsat oluşturulmalıdır.
- Somut örnekler sunulmalıdır.
- Akıl ve irade güçlendirilmelidir.
- Saygı artırılmalıdır.
- Farklı eğilimler birbirlerine karşı kullanılmalıdır.

2. Değerler Eğitimi Yaklaşımları

Değer eğitimi konusunda farklı yaklaşımlar bulunmakta ve bu farklı bakış açılarına göre değerler eğitimi sınıflandırılmaktadır. Buna göre değerler eğitimi yaklaşımları:⁴⁶

- İnsanın doğasını ve insan-toplum/çevre ilişkilerini tanımlamaları
- Değer kazanma süreçlerini açıklamaları
- Değerlerin kaynağı üzerine görüşleri
- Değerler eğitiminde belirledikleri temel ve ileri amaçları
- Uyguladıkları yöntemler açısından birbirlerinden farklılıklar göstermekte ve bu farklılıklara bağlı olarak da sınıflandırmaktadır.

Alanyazına bakıldığında değerler eğitimi yaklaşımları;⁴⁷ genel olarak doğru kabul edilen değerleri öğrenciye aktarmayı hedefleyen tündengelimci değer aktarma yaklaşımları, öğrencilerin kendi değerlerini oluşturmalarına olanak sağlayan, bu yolla genel doğrulara ulaşmalarını hedefleyen tümevarımcı değer geliştirme yaklaşımları ve her iki yaklaşımdan da istifade eden bütüncül yaklaşımlar olarak üç grupta ele alınabilir.⁴⁸

⁴⁶ Hasan Meydan, Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme, 96.

⁴⁷ Akbaş ise değerler eğitimi/öğretimi ile ilgili yaklaşımları şu şekilde belirtmektedir: 1. Değerlerin Doğrudan Öğretimi Yaklaşımı, 2. Değerleri Belirginleştirme Yaklaşımı, 3. Değer Analiz Yaklaşımı, 4.Bütüncül Yaklaşım, Kohlberg'in Adil Topluluk Okulları, 5. Değerler Eğitiminde Gizilgüç: Örtük Programı ve 6. Karakter Eğitimi. Bk. Oktay Akbaş, Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi (Ankara: Gazi Üniversitesi Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004), 34.

⁴⁸ Recep Kaymakcan - Hasan Meydan, Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011), 35; Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 168; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 72; Alver – Kesicioğlu, “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”, 158, 172; Türk, “Değerler ve Eğitimi”, 190-196.

Şekil 2: Değerler Eğitimi Yaklaşımları⁴⁹

a. Değer Aktarma Yaklaşımları

Değerlerin doğrudan öğretimi olarak da bilinen bu yaklaşım belli değerlerin öğrencilere aktarılmasını ifade eder.⁵⁰ Yüzyıllardır okullarda benimsenen değerlerin doğrudan öğretimi anlayışında eğitim, yetişmiş neslin yetişmekte olan nesle bilgi, kültür, norm ve değer aktarımı şeklinde anlaşılmıştır. Bu anlayışın temelinde, okulun ve yetişkinlerin görevi, çocuklara toplumun değerlerini doğrudan öğretmek onları erdemli bireyler olarak yetiştirmektir.⁵¹

Geleneksel olarak okullarda sıklıkla kullanılan ve öğretmen merkezli olan bu yaklaşımda düz anlatım, tekrar, didaktik, öykü vb. yöntemlere başvurulmaktadır.⁵² Öğretmen, sınıf içi tartışmalar yoluyla veya ele alınan bir öykünün kahramanlarının erdem ve davranışlarını göstererek bu değerleri kazandırmaya çalışır ve bunların önemini ortaya koyar.

“Bu yaklaşımda önce benimsenmesi beklenen değer, bir kural olarak ifade edilir, ardından da öğretim stratejileri yoluyla benimsetilmeye çalışılır. Öğretmen, öğrencilerinden belirli

⁴⁹ Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 72; Türk, “Değerler ve Eğitimi”, 190.

⁵⁰ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 132; Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 67.

⁵¹ Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 70.

⁵² Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*; Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*; Meydan, *Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme*, 99; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 73.

değerleri kabullenmelerini ister ve onların bu değerleri kabullenmelerini sağlayacak öğretim yaşantıları oluşturur.”⁵³

Buradan hareketle alanyazında değerlerin doğrudan öğretimi yaklaşımında genel olarak iki yöntem yer almaktadır. Bunlar değerlerin telkini ve davranış değiştirme yöntemidir.⁵⁴

Değer Telkini

Değer telkin yaklaşımı, bireyin sosyalleşme ve kimlik kazanma sürecinde toplumun değer öğelerinden çoğunlukla bilinçsiz bir şekilde etkilendiği davranış olarak görülür.⁵⁵ Bu yaklaşım, neyi öğrenip öğrenmeyeceği sorgulanmadan, tartışılmadan yetişkinler tarafından değerlerin çocuklara doğrudan öğretilmesini amaçlar.⁵⁶ Bir başka deyişle değer eğitimi sürecinde öğrenilecek değerler sisteminin yetişkinlerin yönlendirilmesi sonucu hangi değerleri öğretmek istiyorlarsa hedef kitlede o değerleri öğrenmek durumundadır.⁵⁷ Bu anlamda toplumda ön plana çıkan ortak değerlerin, öğrenciler tarafından kabul edilmesi ve içselleştirilmesi beklenir.⁵⁸ Öğretmenler de, öğrencilerin inançları, tutumları, davranışları vb. değerleri üzerinde önemli bir etkiye sahiptir.⁵⁹ Bu bağlamda tarih boyunca insan davranışlarına şekil vermek için değer telkin yaklaşımı kullanılmıştır.⁶⁰

Bu yaklaşımda eğitim verilecek toplum ve kültüre göre değerlerin, eğitimciler tarafından önceden belirlenerek öğrenciye kazandırılması için çeşitli yöntem-teknik ve araçlar kullanılır. Seçilen değerlerin geleneksel ya da modern değerler olması çoğu zaman eğitim yaklaşımını etkilemez. İnsan hakları, demokrasi,

⁵³ Meydan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 99.

⁵⁴ Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*, 36; Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 171.

⁵⁵ Douglas P. Suparka - Patricia L. Johnson, *Values Education: Approaches And Materials* (ERIC Document Reproduction Service No: ED103284), 1975 akt. Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 171.

⁵⁶ Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*, 36; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 75.

⁵⁷ Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*, 37.

⁵⁸ Meydan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 99.

⁵⁹ Aktepe - Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”, 365.

⁶⁰ Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*.

hoşgörü, empati gibi değerler de benzer bir yaklaşım ile öğretilmek için tercih edilmiş olabilir.⁶¹

Değer telkininin amacı; “(a) öğrenciye belirli değerleri aşlamak veya onların içselleştirmesini sağlamak ve (b) Öğrencinin değerlerini arzu edilen değerlere en yakın hale dönüştürmektir”.⁶²

Telkin yönteminde oldukça çok kullanılan tekniklerden biri, ahlâki yönü bulunan tarihsel veya kurgusal hikayelerdir. Hayat öykülerinde değerler telkin edilir. Bu öykülerin anlatılması, diğer bireyleri davranışlarının ahlâki sorumluluğu konusunda düşünmeye sevk eder. Bu yaklaşımla öğrencilerin öyküleme yoluyla, örnek ahlâki davranışlar, kahramanlıklar, törenlere katılma vb. hakkında tecrübe sahibi olması mümkündür.⁶³

Yapılan resmî törenlerde bir saygı göstergesi olarak İstiklal Marşı'nın ayakta dinlenmesi buna örnek olarak verilebilir. Bu bağlamda resmî ve dinî bayramların sevgi, saygı, hoşgörü, paylaşım, empati ve aidiyet duygusunun güçlenmesine, vatanseverlik değerinin pekiştirilmesine⁶⁴ ve gelişimine katkı sunacağı ifade edilebilir.

Davranış Değiştirme

Davranışçı öğrenme kuramının değerler eğitimindeki uygulamasını ortaya koyan davranış değiştirme yöntemi, koşullanmaya bağlı olarak bireyin davranışlarını değiştirmeyi hedefleyen yaklaşımdır. İstenilen değerlere göre hareket eden ve buna göre davranış sergileyen öğrencilere ödüllendirme yapılarak değerleri benimsemesi amaçlanır⁶⁵

Bu nedenle öğrencilerin karakter ve değer eğitiminde arzu edilen davranışları sergilediklerinde davranışların öğrenilmesi ve kalıcı hale getirilebilmesi için pekiştirilmesi gerekir. Örneğin, öğrencilerin sınıfta söz isteyerek konuşmaları ve söz alan

⁶¹ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 172.

⁶² Suparka - Johnson, *Values Education: Approaches and Materials* akt. Meydan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 99.

⁶³ Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*; Oktay Akbaş, “Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (2008), 9-27; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 74.

⁶⁴ Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 74.

⁶⁵ Meydan, “Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme”, 100; Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*; Dılmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*; Türk, “Değerler ve Eğitimi”, 191.

arkadaşlarının sözünü kesmemeleri saygı değeriyle ilgili bir örnek olarak ifade edilebilir. Dolayısıyla öğrencilerin saygı değerini öğrenebilmeleri, benimseyebilmeleri için öğrenme-öğretme sürecinde davranışlarının pekiştirilmesi önem arz etmektedir.⁶⁶

b. Değer Geliştirme Yaklaşımları

Değer geliştirme yaklaşımları 1960'lı yıllardan sonra geliştirilen bireyin yaşantı ve deneyimlerinden yola çıkarak kendini tanıma, keşfetme ve değerler sisteminin oluşturmalarını hedeflemekte ve tümevarımcı bir yol izlemektedir.⁶⁷ Daha çok 1960- 1980'li yıllarda etkili olmuş olan⁶⁸ ve ahlâkî davranışın kazandırılmasında hümanist kuramdan/egitim hareketlerinden esinlenen bu yaklaşımlar, değerlerin telkin edilmesinden ziyade değer biçmenin kendini gerçekleştirme süreci olduğuna vurgu yapar.⁶⁹

Değer gerçekleştirme yaklaşımının hedefi, herhangi bir değer grubunun telkin edilmesi değildir.⁷⁰ Geleneksel yaklaşıma alternatif bir yaklaşım olarak kabul edilir.⁷¹ Bireyin değerlerini gerçekleştirmesi ve sürdürülebilir hale getirmesinde, ahlâkî muhakeme, değer analizi ve değer açıklama tekniklerinin kullanılmasının⁷² önem taşıdığı belirtilebilir.

Ahlâkî Muhakeme

En basit anlamıyla ahlâkî muhakeme, kişinin değer yargısını oluşturan nedenlerin ortaya çıkarılmasıdır. Ahlâkî muhakeme sürecinde, bireye gösterilen örnek durumları, bireyin seçmiş olduğu yargılar ve seçme sebepleri de önem kazanır.⁷³

Ahlâkî muhakeme ilk kez John Dewey tarafından ortaya atılmıştır. Ahlâk gelişim ve eğitiminde Piaget'in çizgisini devam

⁶⁶ Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*, 75.

⁶⁷ Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", 100

⁶⁸ Bkz. Dılmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*; Akbaş, "Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 9-27.

⁶⁹ Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", 100; Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*; Dılmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*; Türk, "Değerler ve Eğitimi", 192.

⁷⁰ Akbaş, "Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 9-27.

⁷¹ Türk, "Değerler ve Eğitimi", 192.

⁷² Akbaş, "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 9-27; Akbaş, "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 42.

⁷³ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 145;

ettiren Kohlberg çocuklarda ahlâkî gelişimi açıklamaya yönelik çalışmalarda ahlâkî düşünüş ve yargılama yeteneğine odaklanmıştır. Ahlâk anlayışı ve gelişim teorisine uygun olarak ahlâk eğitiminin ahlâkî muhakeme aşamalarına odaklanması gerektiğini ileri sürmüş ve ahlâkî muhakeme yaklaşımının gelişimine öncülük etmiştir.⁷⁴

Burada esas amaç, öğrencilerin davranışlarına rehberlik edecek ahlâkî ilkeler geliştirmelerine yardım etmektir. Öğrenci değerlendirme yaparken kullandığı dayanaklar bireyin ahlâkî gelişimi hakkında bilgi verir. Burada öğrencinin çözümü önemli değildir. Önemli olan, neden o çözüme ulaştığıdır. Yaklaşım tüm okul seviyelerinde kullanılabilir.⁷⁵

Öte yandan bu yaklaşımla öğrencilere örnek olay verilerek, grup çalışması yapılır, ahlâkî ikilemler oluşturulur ve öğrenciler bu çerçevede düşünür, tartışır ve verilen yargıda sağlıklı bir değere varmaya çalışır. Burada önemli olan değerle ilgili verilen karar değil, karara varıncaya kadar geçirilen sürede nelerin düşünüldüğü ve konuşulduğudur.⁷⁶

Değer Analizi

Değer analizi yaklaşımı, değer öğretiminde dikkati, düşünceyi ve ayırt etmeyi amaçlayan bir öğretme yoludur. Bu yaklaşımda öğrenci gerçek ya da yapay bir sorunla karşılaştığı zaman, duygusal olmadan, akılcı bir şekilde mantıksal düşünme süreçlerini kullanarak sorunu çözümlemeye çalışır.⁷⁷

Bir başka ifade ile değer analizi yaklaşımı, öğrencilerin bir değer tercihi yapmada rasyonel ve mantıksal yaklaşımlarda bulunma konusunda cesaretlendirilmesine dayanır. Değer içeren karar durumuyla karşılaşan öğrenciler akıl yürütme ve karar verme becerilerini kullanarak karar vermeye çalışırlar ve

⁷⁴ Larry Nucci, "Moral development", *Encyclopedia of Education*. ed. James W. Guthrie. Second Edition. Vol: 5 (New York: Macmillan Press, 2002) akt. Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", 101; Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 145.

⁷⁵ Akbaş, Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi, 101; Akbaş, "Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 16.

⁷⁶ Aktepe – Tahiroğlu, "Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities", 361-38; Akbaş, "Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 9-27.

⁷⁷ Aydın – Akyol Gürler, *Okulda Değerler Eğitimi*, 78, 79.

verdikleri kararı da aynı rasyonel düzlemde savunmaya çalışırlar.⁷⁸

Değer analizindeki temel amaç, öğrencilere bir değeri anlatmak yerine soru ve sorularla öğrencilerin, işlenen konu ve verilmek istenilen değerler ile ilgili akıl yürütmelerini sağlamaktır. Bununla öğrencilerin sonuca, duygularını kullanmadan gerçekçi bakış açısı ile ulaşmaları amaçlanır. Çünkü duygu karışırsa yanlış, eksik veya taraflı bir sonuç ortaya çıkabilir.⁷⁹

Değer analizi yaklaşımında öğrenciler değerleri öğrenirken, kendilerine sunulan ve önerilen değerleri öğrenmelerinden ziyade, kendilerinin seçmiş oldukları değerleri öğrenmeye çalışırlar. Öğrenilecek değerleri seçerken muhakeme ve akıl yürütme sürecini kullanmış olurlar.⁸⁰

Değer analizi yaklaşımında, sosyal problemleri içeren olaylar doğrudan ya da hikâyeler yoluyla ele alınarak incelenir.⁸¹ Daha çok sosyal problemlerle ilgili olarak literatür taraması veya alan araştırmaları bireysel veya grup çalışması şeklide yapılarak seminer yöntemiyle sınıfta paylaşılır ve müzakere edilir. Çevrenin temiz tutulması, trafik kurallarına uyulması, israf probleminin aşılması, okula geç kalma sorununun çözülmesi, doğanın korunması ve sokak hayvanları ile ilgili çözümler üretilmesi gibi birçok sorun bu yaklaşımla değerlerle ilişkilendirilebilir.⁸²

Bu bağlamda değerler analizi uygulanırken şu aşamalar izlenir:⁸³

- Sorunu öğrencilere sunma
- Öğrenciler açısından sorunu belirleme
- Sorunu açıklama
- Soruna ilişkin bilgi ve kanıtlar toplama
- Kanıtların doğruluğunu değerlendirme
- Olası çözüm yollarını belirleme

⁷⁸ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 135; ayrıca bk. Akbaş, “Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”; Sağlam, *Karakter ve Değer Eğitimi*; Türk, “Değerler ve Eğitimi”.

⁷⁹ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 147.

⁸⁰ Dilmaç, *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği ile Sınanması*, 40.

⁸¹ Akbaş, “Değer eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, 9-27; Aktepe – Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”, 361-384.

⁸² Meydan, *Okulda değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme*, 102.

⁸³ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 179; Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 149.

- Olası çözüm yollarını değerlendirme
- Alternatif çözüm yolları arasından seçim yapma
- Seçim doğrultusunda eylemde bulunma

Ulusoy ise değer analizi uygulamasındaki dikkat edilmesi gereken adımları şu şekilde ifade etmektedir:⁸⁴

- Oryantasyon-hazırlık süreci
- Proje seçilmesi ve tanımlanması
- Değer analizinin oluşturulması ve uygun bir zamanlama ayarlanması
- Bilginin kullanılması
- Analizlerin yapılması,
- Konu ile ilgili yeniliklerin ortaya çıkarılması
- Uygulama ve izleme süreci,
- Ortaya çıkan sonuçlara değinilerek bir değerlendirme raporunun hazırlanması.

Değer Açıklama

Sidney Simon ve arkadaşları tarafından geliştirilen değer açıklama yaklaşımı, telkine dayalı değer öğretiminin etkisini yitirdiği varsayımından hareketle geliştirilmiştir. 1960'ların sonu ve 1970'li yıllarda özellikle ABD'de etkili olmuştur.⁸⁵ Bireylerde değerlerin oluşma sürecini yakından ilgilendiren bu yaklaşım, özellikle telkin yaklaşımının bireylere zorlayıcı ve baskıcı özelliğinden sonra daha çok kabul gören bir yaklaşım haline gelmiştir.⁸⁶ Değer açıklama yaklaşımının merkezinde bireylerin yaşamlarında neyin öncelikli olduğu ve bunların ne şekilde belirlendiği⁸⁷ önem arz etmektedir.

Değer açıklama yaklaşımında amaç, öğrencilerin kendi yaşantıları yoluyla değerleri benimsemelerini/içselleştirmelerini sağlamaktır. Öğrencilerin değer ve davranışlarının farkına varması beklenir.⁸⁸

Suparka ve Johnson (1975) değer açıklama yaklaşımının amaçlarını: (a) Öğrencilere, kendisinin ve başkalarının değerlerinin farkında olması ve onları tanımlaması için yardımcı

⁸⁴ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 149.

⁸⁵ Sidney B. Simon – Leland W. Howe - Howard Kirschenbaum, *Values Clarification a Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students* (New York: Hart Publishing Company, Inc., 1972) akt. Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, 42.

⁸⁶ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 141.

⁸⁷ Aktepe – Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”, 361-384.

⁸⁸ Akbaş, *Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi*, 99.

olmak. (b) Öğrencilerin kendi değerleri hakkında başkalarıyla açık ve dürüst bir şekilde iletişim kurabilmelerine yardımcı olmak. (c) Öğrencilerin kendi kişisel duygu, değer ve davranış desenlerini test etmek için hem mantıklı düşünce hem de duygusal farkındalığı kullanmalarına yardım etmek olduğunu belirtmektedir.⁸⁹

Değer açıklama yaklaşımında öğretmenin telkin ve yönlendirmesi olmaksızın öğrencinin kendi değerlerini bulması sağlanır. Öğrencinin mevcut değer seçeneklerinden her birisini sonuçları ile değerlendirmesi ve bağımsız bir şekilde kendi savunduğu değeri belirlemesi gerekir. Öğretmenin bundan sonraki görevi öğrencinin yaptığı seçimi eleştirmek veya değiştirmeye çalışmak değil bunu açıkça ifade etmesi için ona imkânlar sunmak ve teşvik etmektir.⁹⁰ Dolayısıyla bu yaklaşım, bireylerin değerleri ve davranışları arasında bir bütünlük oluşturulmasına imkân hazırlamaktadır Bu süreçte öğretmenin rolü ise öğrencinin mevcut değerleri ve sonuçları değerlendirebilmesinde öğrenciye destek olmak ve bu değerleri açıklayabilmesi için ona katkı sunmaktır.⁹¹

Değer açıklama yaklaşımında değerler, öğrencilere baskı ve zorlama yapılmadan, değer empoze edilmeden şu üç temel basamakta kazandırılır:⁹²

- Seçme: Bu basamakta ilk olarak öğrencilerin değerleri özgürce seçmeleri için fırsat verilir. Mevcut seçeneklerden hareketle alternatifler oluşturulur ve her alternatifin olası sonuçları düşünülerek değerlendirme yapılır. Değerlendirme sonunda seçim gerçekleştirilir.
- Ödüllendirme: Bu basamakta öğrencinin, seçtiği değerden tatmin olması ve seçtiği değeri açıkça çevresine iletebilmesi gerekir.
- Hareket: Bu basamakta bireyin seçtiği değere uygun davranması beklenir. Bu hareket yaşamının tümünde tutarlı bir şekilde devam edebilmelidir.

Basamakların uygulanması ile öğrencilerin değerlerini açıklığa kavuşturması ve kendi yaşantıları yoluyla değerleri özümsemeleri sağlanmaya çalışılır.⁹³

⁸⁹ Suparka - Johnson, *Values Education: Approaches And Materials* akt. Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 180.

⁹⁰ Meydan, "Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme", 102; Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 142.

⁹¹ Türk, "Değerler ve Eğitimi", 192, 193.

⁹² Simon - Howe - Kirschenbaum, *Values Clarification a Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students* akt. Akbaş, "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 43.

c. Bütüncül Değerler Eğitimi Yaklaşımları

Değerler eğitimini genel anlamda değer açıklama; ahlâki ikilemleri çözümlemeye odaklanan ahlâki muhakeme veya ahlâki problemleri somut bilimsel meseleler gibi ele alan analiz yöntemlerinin yanında gencin bireyselliğini göz ardı eden değer aktarma yaklaşımlarının tek başına amaçlanan sonuca ulaşması beklenemez. Bu anlamda karakter eğitimi ve adil topluluk okulları; değerler eğitiminde bütüncül yaklaşımlar olarak kabul edilmekte, eğitimi belli yöntem-teknik ve etkinlikleri bütünleştirerek birlikte kullanmakta, sistemli ve değer merkezli bir eğitim reformu sunmaktadır.⁹⁴

Adil Topluluk Okulları

Ahlâki muhakeme yaklaşımının geliştiricisi olan Kohlberg zamanla ahlâki gelişim için bilişsel fonksiyonların eğitimi kadar sosyal çevrenin şartlarını da dikkate almak gerektiğini belirterek adil topluluk okullarını kurma düşüncesine yönelmiştir⁹⁵ Diğer bir deyişle Kohlberg, bilişsel gelişim yaklaşımının ahlâk eğitimi için yeterli olmadığını farkına varmış ve Adil Topluluk Yaklaşımı'nı kurma fikrini benimsemiştir.⁹⁶ Adil topluluk yaklaşımı, kuralların okuldaki tüm personelle birlikte oluşturulduğu, sorumlulukların paylaşıldığı ve demokratik okul sürecinin yaşandığı bir yaklaşımdır.⁹⁷

Bu yaklaşımda demokratik bir ortamda öğrenciler sürece aktif olarak katılmalı⁹⁸ ve öncelikle, öğretmen fikrini güce ve otoriteye güvenmeden rasyonel bir bakış açısıyla savunarak herkesin bir oya sahip olduğu demokratik toplumun bir üyesi olmalıdır. Öğretmenin tarafsızlığını en iyi ortaya koyan yaklaşımlardan biri, okul içi oylama ya da sınıf içi katılımcı süreçler gibi demokratik uygulamalardır. Öğretmen, belli bir kuralın veya politikanın doğruluğu konusundaki ahlâki görüşleri, adil topluluğa sahip bir okulda öğrencilere otoriteyle

⁹³ Akbaş, "Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış", 43.

⁹⁴ Meydan, Okulda Değerler Eğitiminin Yeri ve Değerler Eğitimi Yaklaşımları Üzerine Bir Değerlendirme; Türk, "Değerler ve Eğitimi".

⁹⁵ Peter Scharf, "The just school: A developmental context for social education". 55. Annual Meeting of The Western Psychological Association (California: ERIC Document Rproduction Service No: ED 103803, 1975), akt. Kaymakcan - Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 184.

⁹⁶ Yazıcı - Yazıcı, *Felsefi, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 138.

⁹⁷ Mediha Sarı, *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek "Okul Yaşam Kalitesi"ne Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007); Kaymakcan - Meydan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi*.

⁹⁸ Bk. Türk, "Değerler ve Eğitimi".

zorla uygulayamaz. Adil topluluk yaklaşımında toplum kavramı, haklara saygının yanında empatiyi, fedakârlığı ve bireyin toplum ilişkilerine katılmasını, aynı zamanda topluma karşı sorumluluklarını da içerir.⁹⁹

Buradan hareketle değerler eğitimi yaklaşımlarından özellikle çağdaş yaklaşımlar olan karakter eğitimi ve adil topluluk okulları yaklaşımlarının; okul yaşamının, okulda oluşturulan kültürün ve toplumun istediği değerlerin çocuklara kazandırılmasında¹⁰⁰ önem arz ettiği söylenebilir.

Karakter Eğitimi

Karakter eğitimi örtük/gizil veya açık program yoluyla, genç nesle insanî değerleri benimsetme, bu değerlere karşı duyarlılık kazandırma ve bunları eyleme dönüştürme çabalarının tümü olarak tanımlanabilir.¹⁰¹ Bunun yanında karakter eğitimi, değerler ve ahlâk eğitimi alanındaki farklı tecrübelerden de faydalanarak yeni bir takım uygulama ve kavramsallaştırmalarla değerler eğitimine farklı bir bakış açısı getiren bir yaklaşım olarak da ifade edilebilir.¹⁰²

Değerler eğitimi ve ahlâk eğitiminin, çoğunlukla benzer anlamda, bazen de eş anlamlı olarak kullanıldığı karakter eğitimiyle ortak noktalarının çocuklara dürüstlük, nezaket, cesaret, yardımseverlik, özgürlük, eşitlik ve saygı gibi temel insanî değerleri kazandırma olduğu söylenebilir. Değerler ve ahlâk eğitimi çerçevesinde karakter eğitimi ortaya konulurken, değerler eğitiminin daha geniş bir anlam içerdiği, insani, ahlâkî, estetik, demokratik, sosyal, ekonomik, siyasi ve dini değerleri kapsadığı, daha çok belli ilkelerin/kuralların içselleştirilmesini ve kazandırılmasını göz önünde bulundurduğu, karakter eğitiminin ise bireylerin nasıl bir kişi olmaları gerektiğini dikkate aldığı ifade edilebilir.¹⁰³

Karakter eğitimi, değerler eğitiminde bütüncül yaklaşım olarak kabul edilir. Karakter eğitiminde belirli değerlerin öğretilmesi, davranışa dönüştürülmesi ve bireyin bu

⁹⁹ Lawrence Kohlberg, The Just Community Approach to Moral Education in Theory and Practice, ed. Marvin W. Berkowitz and Fritz Oser, *Moral Education: Theory and Application*, New Jersey London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. (1985) akt. Aktepe – Tahiroğlu, “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”, 374.

¹⁰⁰ Sarı, *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek “Okul Yaşam Kalitesi”ne Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma*, 64.

¹⁰¹ Kaymakcan – Meydan, *Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi*, 37.

¹⁰² Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 187.

¹⁰³ Yazıcı – Yazıcı, *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*, 140.

davranışları kişiliği ile birleştirmesi amaçlanır. Bunun içinde bireylerin ahlâkî değerleri tanınması, fark etmesi ve anlaması/anlamlandırması gerekir. Ahlâkî değerleri davranışa dönüştürmüş bireyler, karakter bakımından toplumda kabul görmekte, ahlâkî açıdan toplum ve yasalar önünde hatalı/suçlu olan ve yanlış davranış sergileyen bireylerin ise karakteri sorgulanmaktadır. İnsan yetiştirmede temel anlayış da karakterli bireyler ve meslek sahipleri yetiştirme yönündedir.¹⁰⁴

Karakter eğitiminin değerler eğitimi içindeki konumu şu şekilde de ifade edilebilir:¹⁰⁵

- Genel olarak değerler eğitimi alanındaki çalışmalara oranla daha bütüncül ve sistemli programlar geliştirilerek kökleşmiştir.

- Değerler eğitimindeki farklı yaklaşımlar arasında önceden belirli ahlâkî değerlerin belirlenmesini önermesi ve öğretmene aktif rol biçmesi onu değer telkinine yaklaştırmakta, eğitimsel açıdan modern değer geliştirmeci yöntemlerden de yararlandırmaktadır.

- Değerler eğitimi, değerler arasında genel anlamda bir ayırıştırma yapmazken, karakter eğitimi daha çok ahlâkî, toplumsal, geleneksel, hatta dini değerlere referans yapmaktadır.

Karakter eğitiminin verilmesinde sorumluluk sadece okullarda değil aynı zamanda bütün toplumdur. Bu süreçte toplumların sorumlulukları şöyle ifade edilebilir:

- İyi karakter kendiliğinden biçimlenmez. Öğretim sürecine destek verilerek ve örnek öğrenme uygulamalarıyla uzun sürede gelişir.

- Çocukta geliştirilmiş iyi karakter ilk olarak ailenin sorumluluğundadır. Sonrasında toplumun, okulun, dinî kurumların ve gençlere hizmet veren diğer grupların sorumluluğunda biçimlenir.

- Vatandaş yetiştirme ancak etkili akademik öğretim ve karakter geliştirmekle mümkün olabilir.

- Etkili karakter eğitimi ile olumsuz öğrenci davranışları azalır, akademik başarı artar ve gençler sorumluluklarını bilen vatandaşlar haline gelir.¹⁰⁶

¹⁰⁴ Ulusoy, *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*, 151.

¹⁰⁵ Kaymakcan – Meydan, *Ahlak Değerler ve Eğitimi*, 187, 188.

¹⁰⁶ Thomas Lickona, *Educating for Character (How our schools can teach respect and responsibility)*, (New York: Bantam Books, 1992) akt. Akbaş, “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”, 48.

Sonuç

Küreselleşen dünyada hız kazanan bilimsel, teknolojik vb. gelişmelerin bir takım toplumsal problemleri de beraberinde getirdiği, bu bağlamda da sosyal sorunların (anlayışlı olmama, huzursuzluk, güvensizlik, disiplinsizlik, şiddet, doğru-dürüst olamama, riyakârlık vb.) arttığı ve değerlerin erozyona uğradığı görülmektedir. Bu anlamda değerler eğitimi önemli bir temel kuşatıcı sorumluluk alanı olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bağlamda son yıllarda daha fazla gündeme gelen ve öncelikli alan haline gelen değerler ve eğitimi konusu birçok araştırmacının/çalışmanın da odak noktası haline gelmiş, çok yönlü olarak sınıflandırılmış ve farklı yaklaşımlarla [Değer Aktarma Yaklaşımları (Değer Telkini/Davranış Değiştirme), Değer Geliştirme Yaklaşımları (Ahlâkî Muhakeme/Değer Analizi/Değer Açıklama), Bütüncül Değerler Eğitimi Yaklaşımları (Adil Topluluk Okulları/Karakter Eğitimi)] birlikte ele alınmıştır.

Bu çerçevede değerler eğitimi, soyut kavramların yoğunlukta olduğu bir alan olduğu için, bu eğitimde takip edilecek yaklaşımların ve bilişsel alanın yanında özellikle duyuşsal alana hitabın da önem kazandığı görülmektedir. Bu bağlamda değerlerin (sevgi, saygı, hoşgörü, sorumluluk, çalışkanlık, paylaşım, yardımlaşma, empati, şefkat, doğruluk, güvenilirlik, disiplinli olmak vb.) öğrencilere/hedef kitleye kazandırılmasında, içselleştirilmesinde/benimsenmesinde öğrencilerin bireysel farklılıklarının, gelişim özelliklerinin, ihtiyaç ve beklentilerinin dikkate alınması, öğretim programı, öğrenme-öğretme sürecinde kullanılacak yöntem-teknik ve etkinlikler ile bunlara yönelik yaklaşımlar ön plana çıkmaktadır. Bu süreçte değerler eğitimi ile ilgili görüşler, hangi değerlerin nasıl öğretileceği, değerler eğitiminde öğretmen ve öğrencinin rolü, değerler eğitiminin işlevselliği konuları da göz önünde bulundurulması gereken önemli konulardandır. Bunları dikkate alarak takip edilecek ve farklı değerlere öncelik tanıyan çeşitli yöntem-teknik ve etkinlik uygulamalarına uygun geleneksel ve çağdaş yaklaşımlar, değerler eğitiminin genelde toplumun özelde bireylerin değerleri özümsemesinde, değişim ve dönüşümünde önemli bir fonksiyona sahiptir. Bu bağlamda, değerler eğitimi yaklaşımlarının kuşatıcı ve bütüncül bir anlayışla ele alınmasının, değerlerin okul ve aile/toplum (formal ve informal alan) üzerindeki işlevselliğine ve bireylerin bilişsel-duyuşsal-devinışsel becerilerinin gelişimine katkı sağlayacağı söylenebilir.

Kaynakça

- Akbaş, Oktay. “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı. 38-55. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Akbaş, Oktay. “Değer Eğitimi Akımlarına Genel Bir Bakış”. *Değerler Eğitimi Dergisi* 6/16 (2008), 9-27.
- Akbaş, Oktay. Türk Milli Eğitim Sisteminin Duyuşsal Amaçlarının İlköğretim II. Kademedeki Gerçekleşme Derecesinin Değerlendirilmesi Gazi Üniversitesi, Eğitim Bilimleri Enstitüsü, Doktora Tezi, Ankara, 2004.
- Aktepe, Vedat – Tahiroğlu, Mustafa. “Değerler Eğitimi Yaklaşımları ve Etkinlik Örnekleri Values Education Approaches and Sample Activities”. *International Journal of Social Science* 42 (2016), 361-384.
- Algur, Hüseyin. “Değer Eğitimi Yaklaşımları”. *İş Ahlakı ve Değerler Eğitimi*. 169-194. Ankara: Pegem Akademi Yayınları, 2017.
- Alver, Mehmet – Kesicioğlu, Oğuz Serdar. “Karakter ve Değer Eğitimi Yaklaşımları ve Uygulamaları”. *Karakter ve Değer Eğitimi*. ed. Mücahit Kağan – Nusrettin Yılmaz. 155-174. Ankara: Pegem Akademi, 2021.
- Arslan, Z. Şeyma – Yaşar, Fatma T. “Yükselen ‘Değer’ Kavramı Üzerine Eleştirel Bir Yaklaşım”, *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı. 7-13. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Aydın, Mehmet Zeki - Akyol Gürler, Şebnem. *Okulda Değerler Eğitimi*. Ankara: Nobel Yayıncılık, 2014.
- Bahçekapılı, Mehmet. “Din ve Ahlak Eğitiminin Ergenlerin Kişilik Gelişimine Katkısı”, *Değerler Eğitimi Dergisi*, 9/22 (2011), 7-42.
- Balcı, Ali. *Sosyal Bilimlerde Araştırma Yöntem, Teknik ve İlkeler*. Ankara: Pegem A Yayıncılık, 2006.
- Balcı Arvas, Fatma. *Aile Psikolojisi Din ve Değerler*. Bursa: Emin Yayınları, 2021.
- Çanakcı, Ahmet Ali. “Okul Öncesi Dönemde Din-Ahlak-Değer Eğitimi Üzerine Bazı Tespit ve Değerlendirmeler” *Uluslararası Erken Çocukluk Dönemi Din-Ahlak-Değerler Eğitimi ve Sorunları Sempozyumu Özet Kitabı*. ed. Mehmet Bayyığı vd. 130. Konya: Palet Yayınları, 2020.
- Dilmaç, Bülent. *Bir Grup Fen Lisesi Öğrencisine Verilen İnsani Değerler Eğitiminin İnsani Değerler Ölçeği İle Sınanması*. Konya: Selçuk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, Konya, 2007).
- Erbay, Ercüment (ed.). *Etkinliklerle Değerler Eğitimi I*. Ankara: DİB Yayınları, 2019.
- Johnson, Burke – Christensen, Larry. *Eğitim Araştırmaları (Nicel, Nitel ve Karma Yaklaşımlar)*. çev. ed. Selçuk Beşir Demir. Ankara: Eğiten Kitap, 2014.
- Kağan, Mücahit – Yılmaz, Nusrettin (ed.). *Karakter ve Değer Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2021.
- Kesgin, Safiye. “Amerika Birleşik Devletleri’ndeki Karakter Eğitimi Programları Üzerine Bir Değerlendirme (Georgia ve Florida Örneği)”. *Değerler Eğitimi Dergisi*, 13/29 (2015), 117-148.
- Kaymakcan, Recep – Meydan Hasan. *Ahlak Değerler ve Eğitimi*. İstanbul: DEM Yayınları, 2016.
- Kaymakcan, Recep - Meydan, Hasan. Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Programlarına ve Öğretmenlerine Göre Değerler Eğitimi. *Değerler Eğitimi Dergisi* 9/21 (2011), 27-51.
- Kuş, Elif. *Nicel-Nitel Araştırma Teknikleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2012.
- Kohlberg, Lawrence. The Just Community Approach to Moral Education in Theory and Practice. ed. Marvin W. Berkowitz and Fritz Oser. *Moral Education: Theory and Application*. New Jersey London: Lawrence Erlbaum Associates, Inc. (1985), 27-85.

- Lickona, Thomas. *Educating for Character. (How our schools can teach respect and responsibility)*. New York: Bantam Books, 1992.
- Meydan, Hasan. Okulda değerler eğitiminin yeri ve değerler eğitimi yaklaşımları üzerine bir değerlendirme. *Bülent Ecevit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 1/1 (2014), 93-108.
- Nucci, Larry. "Moral development". *Encyclopedia of Education*. ed. James W. Guthrie. Second Edition Vol: 5. New York: Macmillan Press, 2002.
- Patton, Michael Quinn. *Nitel Araştırma ve Değerlendirme Yöntemleri*. çev. ed. Mesut Bütün - Selçuk Beşir Demir. Ankara: Pegem Akademi Yayıncılık, 2018.
- Saban, Ahmet – Ersoy, Ali (ed.). *Eğitimde Nitel Araştırma Desenleri*. Ankara: Anı Yayıncılık, 2016.
- Sağlam, Halil İbrahim. *Karakter ve Değer Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Sarı, Mediha. (2007). *Demokratik Değerlerin Kazanımı Sürecinde Örtük Program: Düşük ve Yüksek "Okul Yaşam Kalitesi"ne Sahip İki İlköğretim Okulunda Nitel Bir Çalışma* (Adana: Çukurova Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2007).
- Simon, Sidney. B. – Howe, Leland W. - Kirschenbaum, Howard. *Values Clarification a Handbook of Practical Strategies for Teachers and Students*. New York: Hart Publishing Company, Inc., 1972.
- Scharf, Peter. "The just school: A developmental context for social education". 55. *Annual Meeting of The Western Psychological Association*. California: ERIC Document REproduction Service No: ED 103803, 1975.
- Suparka, Douglas P. - Johnson, Patricia L.. Values Education: Approaches And Materials, (ERIC Document Reproduction Service No: ED103284), 1975.
- TDK, Türk Dil Kurumu Sözlükleri. "Değer". Erişim 06 Ekim 2023. <https://sozluk.gov.tr/>.
- Türk, Esra. "Değerler ve Eğitimi", [openaccess.izu.edu.tr](https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/4156/194-205.pdf?sequence=2&isAllowed=y). 06 Ekim 2023. <https://openaccess.izu.edu.tr/xmlui/bitstream/handle/20.500.12436/4156/194-205.pdf?sequence=2&isAllowed=y>
- Özensel, Ertan. "Sosyolojik Bir Olgu Olarak Değer". *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı. 14-37. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.
- Ulusoy, Kadir. *Karakter Değerler ve Ahlak Eğitimi*. Ankara: Pegem Akademi, 2019.
- Yazıcı, Sedat - Yazıcı, Aşlı. *Felsefî, Psikolojik ve Eğitim Boyutlarıyla Karakter*. Konya: Çizgi Kitabevi, 2011.
- Yıldırım, Ali - Şimşek, Hasan. *Sosyal Bilimlerde Nitel Araştırma Yöntemleri*. Ankara: Seçkin Yayınları, 2011.
- Zavalı, Y. Sinan. "Üniversite Öğrencilerinin Değer Algısı (Karabük Üniversitesi Örneği)". *Değerler Eğitimi*. der. Y. Sinan Zavalı. 209-239. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2014.

Ahlâkî Gelişimde İslâmî Değerler

Esma SAYIN*

Giriş

Değerler, yaşamın ve toplumsal hayatın en kıymetli hazineleridir. Dolayısıyla onlar, insanın karakterini inşa eden ahlâkî ilkeler toplamıdır. Onlar, insanın özüyle buluşmasına ve Rabbi'nin ilahî isim ve sıfatlarıyla bütünlük kurmasına vesile olurlar. İnsan, kendi içinde değerleri geliştirirken bunu insanlıkla paylaşır ve böylece daha iyi bir dünyaya doğru ilerler.

Değerler eğitimi, kişilerin karakter ve ahlâk gelişiminde, değerlerin aktarımında önemli roller üstlenmiştir. Eğitim dünyasında, değerler eğitiminin akademik başarı kadar gerekli olduğu ortaya çıkmıştır. Akademik başarı, öğretim ilke ve metotlarını oluştururken değerler eğitimi, ahlâkî ve toplumsal hayatta manevî kaynaklı eğitimin temelini oluştururlar.

Değerler, ahlâkî ilkeleri temellendirirken ahlâkî ilkeler de değerleri güçlendirirler. Bu nedenle bu iki kavram birbirlerinin yerine kullanılsalar da birbirlerinden ayrıldıkları noktalar vardır. Aslında bu iki kavram, daha ziyade birbirlerini beslerler ya da birbirlerinden beslenirler. Aslında ahlâklı ve iyi insan olmak, insanın yaratılıştaki temiz fitratına dönme gayretidir.

Değerlerle, ahlâkî ve tasavvufî kavramlar arasında çok önemli bağlantılar bulunur. Bu iki kavram, birbirlerinin yerine kullanıldıkları gibi daha özel anlamda tasavvufî değerler, İslâm ahlâkî ve İslâm maneviyatının özünü oluşturur. İslâm

* Doç. Dr., Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

maneviyatı ise, Hz. Peygamber'in manevî ve derunî yönünü oluşturur. Onun manevî söz, takrir ve davranışlarını özellikle teşkil eder.

Değerler kavramı, etik değerler anlamında da kullanılarak daha genel bir kullanıma da karşılık gelir. Bu bağlamda değer kavramı, farklı ilmi branşlar ve disiplinlerde de kullanıma imkânına sahiptir. Buna karşılık tasavvufî ahlâkî ve tasavvufî kavramları da kapsayan ahlâk kavramı, belli zaman ve ortamda meydana gelmiş hayatı yaşamaya yönelik ilkeler toplamıdır. Bu noktada insanı iyi duygulara yönlendiren ilkeler toplamı olarak hem değerler hem de ahlâkî ilkeler, karakterin inşasında ve toplumsal yaşamda önemli roller üstlenirler.

1. Değerler ve Ahlâk Arasındaki İlişki

Değerler, davranışlara yön veren ve onları anlamlandırmaya yarayan ahlâkî ilkelerdir. Bu nedenle değerlerle ahlâkî kavramlar arasında önemli bir bağ bulunmaktadır. Değerler ayrıca, insanların toplumsal ya da manevî olarak önemli gördüklerini tanımlarlar. Dolayısıyla değerler, insanların iradeleri dâhilinde yaptıkları veya yapmadıkları davranışları gösterir.¹

Değerler, yaşama anlam veren ve insanı kıymetli kılan hazinelerdir.² Değerler, insanın varlığına anlam katan kıymet ölçüsüdür.³ Ayrıca onlar, toplumsal ilişkilerin geliştirilmesini ve toplumsal kutuplaşmanın önlenmesini de sağlar. Bu açıdan bakıldığında değerlerin, kişiler ve toplumlar üzerinde önemli etkileri vardır. Değerler, ailede bireylerin sosyal bağları üzerinde etkilidir.⁴

Ahlâk, iyi davranışta bulunmak için insanı yönlendiren içsel bir güçtür. Bu anlamda ahlâk, insanı iyi insan olmaya yönlendiren onun içsel yapısı anlamındadır. O, iyilik etmek ve kötülüktan korunmak için uyulması gereken yol ve yöntemleri

¹ İbrahim Ethem Başaran, *Örgütsel Davranışların Yönetimi* (Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1982), 58.

² Necmettin Tozlu, *Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler* (Ankara: Mikro Yayınları, 2003), 45.

³ Ünver Günay, *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi* (İstanbul: Karahan Yayınları, 2006), 18.

⁴ Michael Berkowitz, *The Science of Character Education* (California: Hoover Institution Press, 2002), 96.

insana gösterir. Bu yöntemler, insanların toplumun normlarına uyum sağlamalarını sağlar.

Aynı zamanda ahlâk, belli zaman ve ortamda meydana gelmiş hayatı yaşamaya yönelik ilkeler toplamıdır. Bu noktada insanı iyi duygulara yönlendiren ilkeler toplamı olarak hem değerler hem de ahlâkî ilkeler karakterin inşasında ve toplumsal yaşamda önemli roller üstlenirler.

2. Ahlâkî Kavramlar Açısından Değerler

a. Doğruluk ve Tutarlılık Açısından İstikâmet

Doğruluğun özü ve kaynağı olan istikâmet; kişinin düşüncelerinin ve inançlarının gerçeğe uyumlu olmasıdır. Doğruluk, öncelikle insanın davranışlarında ‘gerçeği’ göstermesidir. Doğruluk, bütün iyiliklerin özüdür. İstikâmet, söz ve fiil tutarlılığı olduğu kadar, zihin ve duygu kararlılığıdır. Bu noktada istikâmet, her davranış ve tutumda orta yolu izlemektir. Bu bağlamda istikâmet, manik-depresif bir insan gibi davranmayıp uç ve aşırı duygular yerine denge üzerine oluşan duyguları geliştirmektir.⁵

Nefisleri terbiye etme halinden, kalpleri temizlemeye kadar manevî yükselişi kapsayan istikâmet, psikolojik açıdan doğruluk, tutarlılık, duygusal-zihinsel denge, kararlılık ve sadakat duygularını insana kazandırır. Gerçek doğruluk olan istikâmet, insanın özünün sözüne uyması ve onun her hususta dengeli olmasıdır.⁶ Süfîler, “Benim yarım lisanım ve yarım yüzüm olamaz. Bu ikisinin de manzarası, çirkindir. İki yüzlülükle seviceksem, sevilmemem sevilmemden daha üstündür.” derler.⁷ Bu bağlamda istikâmetin sağladığı söz ve davranış tutarlılığı ortadan kalkarsa kişide, duygusal uyumsuzluklar ortaya çıkar.

Namaz kılan bir insan, Allah’tan her türlü ahlâkî davranış, duygu ve düşünce hususunda bu aşırı iki ucun arasında kalan ve orta yol olan doğru yola iletilmesini ister.⁸ Duygusal ve

⁵ İsmail Ankaravî, *Minhâcû'l-fukârâ* (İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1869), 254.

⁶ Süleyman Uludağ, *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü* (İstanbul: Marifet Yayınları, 1999), 278.

⁷ Ebû'l-Hasan Maverdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn* (Beyrût: Dâru İhyâ-i Ulûm, 1988), 342.

⁸ Esmâ Sayın, *Namaz ve Karakter Gelişimi* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2006), 127.

zihinsel dengeyi insana kazandırdığı için istikâmet anlayışı, kişiye bilişsel tutarlılık denilen bir yetenek kazandırır.

b. Samimiyet ve Şeffaflık Açısından İhlâs

İhlâs, Allah'a tam bir doğrulukla kullukta bulunmaktır. İnsanın işlerinde Allah'tan başkasından karşılık beklememesidir.⁹ Bu anlamda ihlâs, insanın bütün işlerini kibir ve riyâdan temizleyip samimi ve Allah Teâlâ'ya layık hale getirmesidir. İhlâs'ın gerçek anlamı, sadece Allah'a yakınlık ve O'nun sevgisine odaklanmak amacıyla kalıcı işler ve eserler üretmektir. İnsan, ihlâsını sorgulayarak kendi samimiyetini tespit etmelidir. Çünkü insan, samimiyetinde bir leke gördüğünde sahte olan ihlâsı, gerçek bir ihlâsa ihtiyaç duyar.

İhlâs, gerçek bir samimiyet anlamı taşır. “O, altın arayıcılarının altınla çamuru ayırt etmek için kullandıkları süzeğe benzer.”¹⁰ Süzeğin üstünde altın madeni kalırken süzeğin altından çamur akar gider. İhlâs süzeğinin üzerinde her zaman samimiyet ve Allah'a tam bir bağlılıkla yapılan işler kalır. İhlâs'ın özünde samimiyet, iyi niyet ve menfaatlerden arınmış bir ruhsal yapı varken riyânın özünde, kötü niyet ve samimiyetsizlik vardır. Riyâ, Allah'a ibadet ederken bile diğer insanların ne düşündüklerini ve ne hissettiklerini amaçlamaktır.

Ruh sağlığı ihlâs anlayışıyla yolunda olan insanda, dindarlık ile yaşamdan memnuniyet ve mutluluk arasında olumlu bir ilişki bulunur.¹¹ İhlâs kaynaklı yaşam tarzı, manevî yaşamın özüdür. Ruh sağlığı yerinde olan insanlar, olağanüstü durumlarda ümidini kaybetmez; diğer insanlar için moral kaynağı olur. Ruh sağlığını oluşturan bütün unsurların samimiyet, dürüstlük ve şeffaflık merkezli din anlayışını oluşturan ihlâs sahibi insanlarda olması gerekir.

İhlâs anlayışı; kişiyi henüz keşfedemediği ilâhî özüyle karşılaştırdığı ve onu menfaate dayalı samimiyetsiz ruh halinden arındırdığı için kişilik bozukluklarının temelinde yatan

⁹ Ethem Cebecioğlu, *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü* (İstanbul: Anka Yayınları, 2004), 298.

¹⁰ Feridüddin Attâr, *Tezkiretül-evliyâ*, trc. Muhammed el-Asili el-Vestâni, nşr. M. Edib el-Câder, (Dimaşk: Mektebetül-Külliyyeti'l-Amme, 2009), 205.

¹¹ Hayati Hökelekli, *Din Psikolojisine Giriş* (İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2010), 74.

karakter zafiyetlerini ortadan kaldırır. Ruh sağlığını, bireyin ruhunda ve yakın çevresiyle ilişkilerinde ruhsal rahatsızlıkların bulunmaması şeklinde özetlemek mümkündür.¹²

c. Bağışlanma, Bağışlama ve Ümit Duygusu Açısından Tevbe

Tevbe, kalbin içinde bulunan kötülük hususunda inadı ve inkârı ortadan kaldırıp Yüce Allah'ın emir ve yasaklarına dönmektir. Aynı zamanda o, Yüce Allah'ın hukukunu insanın hayatının merkezine koymasıştır. Bir başka açıdan tevbe, insanın kötü işlere pişman olup Hâk Teâlâ'ya yönelmesidir. Aslında o, her durum ve şartta Allah Teâlâ'ya yönelmektir.

Tevbe, hatalardan 'dönmeyle' başlayan, her haliyle ve durumuyla Allah Teâlâ'ya 'dönmeyle' devam eden bir süreçtir. Bu açıdan tevbe içinde umudu, sevgiyi ve kişinin kendisini yenileme anlayışını barındırır. Tevbe anlayışıyla insan, Allah'tan başka her şeyi unuttur ve bilincini Yüce Allah'ın rızası doğrultusunda yeniler.¹³ Tevbe, içerisinde hatalardan dönme ve bir daha onları yapmamama iradesini göstermektir. İnsanın tevbe vasıtasıyla bilincini Yüce Allah'ın emir ve yasakları doğrultusunda tekrar yenilemesi söz konusudur. Bu nedenle tevbe sayesinde insanın duygularını, düşüncelerini, isteklerini ve amaçlarını bağışlanma umuduyla tekrar yenilemesi söz konusudur.¹⁴

Tevbe vasıtasıyla karakterin olumlu yönde değişmesi mümkündür. Mesela öfke ve arzu gücünü ortadan kaldırmanın sevgiyi merkeze almanın tek yolu, tevbe anlayışını hayata hâkim kılmaktır.¹⁵ İyi bir karakter özelliğiyle kendisini yenileyen ve zenginleştiren bir kişi için kâinat, insan ve Yaratıcı birbirlerini bütünleyen bir sevgi olarak karşımıza çıkar.

Sonuç itibarıyla Allah, insan ilişkilerinin merkezine sevgi, umut ve yenilenmeyi koyar. Bu duygular da tevbe anlayışının

¹² G. Nils Holm, *Din Psikolojisine Giriş*, çev. Abdülkerim Bahadır, (İstanbul: İnsan Yayınları, 2004), 143.

¹³ Reynold A. Nicholson, *The Mystics of Islam* (London: Academic Press, 1974), 31.

¹⁴ Nevzat Tarhan, *İnanç Psikolojisi-Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2011), 101.

¹⁵ Muhyiddin İbn Arabî, *Allah Kimleri Sever*, çev. Ekrem Demirli (İstanbul: Hayyikitap, 2006), 83.

özünde bulunur.¹⁶ İlahî sevginin özündeki manevî güç ve yenilenme bilinci, tevbeyle sürekli dinamik tutar. Yapılan günahlara pişmanlık duymak geçmiş zamanı, günahlardan vazgeçmek, şu anı; bir daha aynı günaha dönmemeye karar vermek ise gelecek zamanı kapsar. Bu nedenle tevbe, insanı günahkârlık ve suçluluk duygusunun yıkıcı etkilerine karşı tedavi ve terapi eder.

Tevbe ise, olumlu karakter özelliğine yönlendirerek sürekli psikolojik ve ruhsal olarak onu inşa eder. Bu durumda tevbe eden insan, hatasının bağışlanacağına dair umudunu sürekli yenilediği için günahkârlık duygusunu ortadan kaldırabilir. O, bütün insanları hata yaptıkları takdirde bağışlayabilir. Tevbe, çekilen acılara karşın dinî arınmayı sağlar ve günahların yol açtığı suçluluk duygusundan kişiyi kurtarır. Kişi, bunun Allah'ın yüce iradesinin bir sonucu olduğunu ve kendisini imtihan ederek arındırdığını düşünebilir.

d. Hoşgörü ve Samimiyet Açısından Tevâzu

Tevâzu'nun hak ve hakikate karşı teslimiyetçi bir bakış açısı sergilemek olduğu ortaya çıkar.¹⁷ "Aynı zamanda tevâzu, her durum ve şartta nefsin mütevazı bir duruş almasıdır."¹⁸ O, insanın kalbini şefkat, samimiyet ve iyi niyetle kuşatır. Buna karşılık kibirli insan, Rabbine uzak ve bütün insanlara soğuktur.

Kibir, kalp katılığı ve ahlâkî anlamda sertlik getirir. Bu noktada israfı bırakan, kıymeti bulur; cimriliği bırakan, şerefi bulur; kibirliliği bırakan, manevî mucizeler kazanır.¹⁹ Gerçekten kibir, kin ve öfke, kalbe en çok zarar veren duygular olmakla beraber hoşgörü, bağışlayıcılık, bağışlanma ve tolerans anlayışı ruh sağlığını en güçlü tutan duygulardandır. Zaten tolerans farklı insanları, tutumları, inançları ve kültürleri hoşgörüyle karşılama yeteneğidir. Bu anlamda hoşgörü, başka insan ve kültürlerle kendileri olma iznini verme eğilimidir.²⁰ İnsanın mütevazı duruşu, başka toplum ve kültürlerle açılma ve onlara kendileri olma iznini onları ötekileştirmeden verme eğilimidir.

¹⁶ William C. Chittick, *Sûfîsm* (London: One World Oxford Press, 1997), 65.

¹⁷ Abdülkerim Kuşeyrî, *Risâletü'l-Kuşeyrî* (Beyrût: Dâru'l-Hayr, 2003), 258.

¹⁸ Şah Velîyullah Dihlevî, *Huccetullâhî'l-bâliğa* (Kâhire: Dârü't-Türâs, 1985), 228.

¹⁹ Mâverîdî, *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*, 336.

²⁰ Michael Walzer, *On Toleration* (New York: Yale University Press, 1997), 17.

Ayrıca o, bunları kendinin ve başkalarının gelişmesine yardım etme vasıtası olarak görmektir. İnsan, kendi egolarının esiri olup sadece onlara değer verirse, tevâzudan uzaklaşır. “Tevâzu; azlıkla övünmek, alçak gönüllüğü kucaklamak ve insanların yükünü taşımaktır.”²¹

Her insan toplumda iyi bir yer edinmek, başarılı ve üstün bir kişi olmak, başkaları tarafından saygı ve değer görmek ister. Eksiklik duygusu ve başkaları tarafından önemsenmeme, insanı rahatsız eder. Toplumda saygınlığı olmayan, hor ve hakir görülen, kendilerini dışlanmış hissedene kimselerin iyi yaşama ve kendilerini gerçekleştirme şansları daha azdır.²²

Kibir, kalpteki bütün güzel duyguları yok eder. İnsan, kibir duygusuyla önce Rabbinden sonra bütün varlıklardan ve en önemlisi kendisinden kaçır.²³ Böylece insan, kibir duygusuyla kendi hazin sonunu hazırlar ve kendi egosuna âşık bir tarzda Rabbinden ve kendisinden uzaklaşır. Kendi egosuna âşık olan kibirli kişi, kibrin verdiği güçle Allah'ın verdiği nimetleri unuttur. O, kibrin vermiş olduğu bencillikle kendisine yapılan iyilikleri unuttur, Yüce Allah'ın ikramlarını inkâr eder.

Kendi egosuna âşık ve sadece kendi nefsinin üstün görerek Rabb'inden ve kendisinden uzak düşen bir insan, kibir duygusunun etkisi altına girmiştir. Üstünlük kompleksi, tevâzu duygusunun insanın ruhsal dünyasında güçlendirilip kibir duygusunun etkisiz hale getirilmesiyle önlenir. Tevâzu duygusu, Allah insan kâinat üçgeninde kişiye sağladığı şefkat, bütünlük ve yakınlık duygularıyla ona darbe vurur.

“Bu kompleks, kişinin başkalarınıninkine kıyasla kendi fiziksel, zihinsel ve duygusal özelliklerine veya yeteneklerine gerçeğe uymayan aşırı abartılı bir önem vermesiyle ve bu temelde kendini herkesten üstün görmesiyle tanımlanan bir tutumdur.”²⁴ Özetle üstünlük kompleksinin abartılı bir şekilde

²¹ Ebû Bekir Muhammed Kelâbâzî, et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf (Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâti'l-Ezheriyye, 1980), 147.

²² Çiğdem Kağıtçıbaşı, *Kültürel Psikoloji* (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998), 97.

²³ Hâris Muhasibî, er-Riâye li-hukûkillâh (Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadiseti, 1970), 361.

²⁴ Selçuk Budak, *Psikoloji Sözlüğü* (İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019), 801.

başkalarından üstün olma duygusu olduğu söylenir.²⁵ Buna karşılık büyülenme hastalığı, ilk başlarda insanın insanlardan daha sonra da kendisinden uzaklaşmasına ve onları sürekli eleştirmesine neden olur.

e. Sorumluluk Bilinci ve İlahî Aşk Açısından Takvâ

Takvâ, sorumluluk bilinci ve sadakati içine alan önemli bir değerdir. İnsana huzur ve içerisinde şüphe olmayan imanın tadını ikrâm eden takvâ, Allah'tan başkasını terk etmektir.²⁶ Kişi, takvâ anlayışından doğan sorumluluk bilinci ve sadakat duygusuyla ruhsal huzur ve mutluluğu yaşar. Vicdan, doğru ile yanlış birbirinden ayıran değerler sistemidir. Bu noktada ibadetleri geliştiren takvâ, insandaki sorumluluk bilincinin ana merkezidir.

Aynı zamanda takvânın üç derecesi vardır: İlk olarak ego denilen nefsi şirk ve küfür gibi hastalıklardan uzak tutmaktır. Bu sayede kulun kendisini cehennem azabından kurtarmasıdır. İkincisi, kulun işlemiş olduğu bütün günahlardan dolayı pişmanlık duyup tevbe etmesidir. Bu, seçkin kulların takvâsıdır. Takvânın üçüncü derecesi ise Allah dışındaki her düşünce ve duygudan yani mâsivâullahtan temizlenmektir.”²⁷

Bu noktada takvâdan beslenen merhamet hissi, başkalarının gerçek duygularını hissetme ve o duygularla kucaklaşma olduğundan, bütünlük ve sonsuzluk duygusunu kişiye hissettirir. Allah'ın gerçek sevgisini ve merhametini O'nun emirlerine itaat edip yasaklarından sakınarak; O'nun merhametiyle hatalardan korunarak hisseden bir kul için kâinatı ve bütün varlığı, bütünlük ve sonsuzluk duygusuyla kavramak mümkün olabilir.

Takvâ, Allah'ın emirlerine kayıtsız ve şartsız bir itaat anlayışı olarak tanımlanırken insan, Allah Teâlâ'ya karşı korku duygusundan önce sevgi ve onun en ileri noktası olan aşk duygusuyla bağlanmalıdır. Bu nedenle takvâ duygusu, Hz. Peygamber'in ifadesiyle etkisi kalpte hissedilen bir duygu olarak Allah'ın aşkıyla hissedilebilecek bir duygudur. Allah'a itaat hususunda takvâdan amaç, Allah dışındaki her şeyi terk etme,

²⁵ D. Schultz, *Superiority Complex* (New York: Wads Word Press, 2009), 131.

²⁶ Kelâbâzi, et-Taarruf li-mezhebi ehli't-tasavvuf, 148.

²⁷ Ankaravî, *Minhâcü'l-fukarâ*, 243.

Allah'ın emirlerine uyma ve yasaklarından sakınmadır.²⁸ Bir göz açıp kapamalık kısa bir sürede emirlere uyan ve yasaklardan sakınan bir insan, Allah'a daha derin bir saygı ve aşk duygusu içerisinde bağlanır.

İnsan, Allah'a aşk ve sevgi bağıyla bağlandıkça takvâ sayesinde Allah dışındaki her şeyden kendisini temizler. Yine takvâ sayesinde insan, kendisini günahlardan ve ilahî cezadan da temizler. Takvâ vasıtasıyla bir kul, aşkın içerisindeki sarmaşık gibi saran sevgi ve bağlılığı hisseder.²⁹ Takvâ'nın Hz. Peygamber'in ifadesiyle kalpte yaşanması, O'nun derin bir aşk ve saygı hissi olmasından kaynaklanır.

f. Zaman ve Çalışma Disiplini Açısından İbnü'l-Vakt

Vakit, insanın içinde bulunduğu zamandır. Yani vakit, geçmiş zamanla gelecek zaman arasındaki anı kapsar. Zamanın uslu çocuğu olmak anlamına gelen ibnü'l-vakt olmak, zamanı iyi değerlendirmektir. Zamanı iyi değerlendirenler, zaman ve iş disiplinine sahip insanlardır. Çünkü onlar, yaşadıkları anda yapılması gereken işi yaparlar. Zamanı iyi değerlendirenler, zamanın yıpratıcı etkilerine karşı korunmuş olacaklardır.

İnsan, hatırlamak istemediği anıları anmaz.³⁰ Hâlbuki zamanı ibnü'l-vakt anlayışıyla değerlendiren insanlar, geçmişin sıkıntılarından ibret alırlar ama "Geçen zaman, geçmiştir." diyerek üzülmezler. Buna karşılık onlar, "Gelecek zaman ise, henüz gelmemiştir gelip gelmeyeceği belli değildir." diyerek geleceğin kaygılarını yaşadıkları zaman dilimine taşımazlar. Bu bağlamda insanın varoluşsal sorularına cevap vermesi ve zamanı değerlendirmesi, onun hayat amacının farkında olmasını sağlar. Aynı zamanda insanın kendisini tanıması, insanın kendisi hakkındaki bilinç duygusudur.³¹ İbnü'l-vakt olma bilinci, İslamî tebliğin özüdür ve insanın zaman ve çalışma disiplinine ulaşması hedefini ona kazandırır. "Zaten İslam dini,

²⁸ Hasan Kâmil Yılmaz, *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002), 157.

²⁹ Peter Lauster, *Aşk ve Aşkın Psikolojisi*, çev. Nurittin Yıldırım (Ankara: Doruk Yayıncılık, 2000), 55.

³⁰ Kemal Sayar, *Ruh Hali* (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 235.

³¹ William Mcgaughey, *Rhythm and Self-Consciousness* (Minneapolis: Thistlerose Press, 2001), 78.

dünyanın en önde gelen tebliğci dinlerinden birisidir.”³² Böylece ibn’ül-vakt olma bilinci vasıtasıyla insan, zamanın kıymetini bilen rol model bir insan olur.³³ Zamanını değerlendiren insanlar, zamanın daraltıcı sınırlarını aşarlar. Zamanlarını aşarak ebu’l-vakt olanlar ve özellikle Peygamberler, Allah dışındaki her şeyden (masivâdan) arınmışlardır.³⁴

g. Duygu Kontrolü ve Kalp Temizliği Açısından Murâkabe

Murâkabe, insanın duygularına odaklanması vasıtasıyla “kalbindeki duygularını kontrol etmesi” metodudur. Allah, kalbin gerçek sahibidir. O, kulunun kalbini sürekli denetim altında tutmaktadır. İlahî sevgiyle insan, bütün kâinatı, insanları ve kendi kalbini kuşatabilir.

“Kalp, ilahî isim ve sıfatların kendisinde yansıdığı bir aynadır.”³⁵ İç gözlemde kişinin kendi duygu ve düşüncelerini kendi bakış açısıyla analizi söz konusu olduğu için insan, kendini bile yanıltabilir. Ancak murâkabe anlayışında, “Allah kalbi gözlüyor ve kontrol ediyor bu nedenle kalpteki duygularımı kontrol edeyim.” anlayışı söz konusu olduğu için, insan kendinden kaçamaz ve kendi lehine taraflı davranamaz. Çünkü Rabbinin kalbindeki gerçek duygularını bildiğinin farkındadır. Bu nedenle murâkabe, içebakış metodundan çok daha güçlü bir metottur. Yani iç gözlemde kişinin özneliği ve taraflılığı, murâkabede ise, sadece Allah aşkı vardır.

İnsan, murâkabe vasıtasıyla sadece zihinsel ve algısal dünyasına değil; aynı zamanda kalbinin derinliklerine ve kalbindeki en gizli duygulara odaklanır. Onları görür ve kalbini denetler ki, kalbinin ve duygularının merkezinde sadece Allah vardır. Çünkü kalp evinin gerçek sahibi, Yüce Allah’tır. Diğer sevgiler, gelir ve geçer. Mal, makam, insan ve evlat sevgisi bile gelip geçici bir sevgidir.

İnsan, fark eder ki kalpte gün geçtikçe büyüyen tek sevgi, Allah sevgisidir. Böylece içebakış metodundan daha kapsamlı olan murâkabe metodu ve anlayışı sayesinde insan, anlar ki,

³² T.J. Winter, *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*, çev. Ömer Baldık, Muhammed Şeviker (İstanbul: Timaş Yayınları, 2006), 135.

³³ Nilüfer Acar, *İnsan İlişkileri ve İletişim* (Ankara: Nobel Yayınları, 2008), 51.

³⁴ Nurettin Topçu, *İsyân Ahlakı* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995), 31.

³⁵ Tahir Uluç, *İbn Arabî’de Sembolizm* (İstanbul: İnsan Yayınları, 2007), 167.

kalpte her an büyüyen Allah sevgisi, bütün sevgilerin kaynağıdır ve insana muazzam bir bütünlük ve mutluluk hissi verir. Murâkabe sayesinde duygu ve düşüncelerini kontrol etmeyi başarabilen bir kişi, davranışlarını da kontrol etmeyi başarabilir.

Önce duygularını sonra düşünce ve davranışlarını kontrol etmeyi başarabilen bir kişi, Allah sevgisi sayesinde Allah'la ve kâinatla bütünlük kurabilir. "Aslında içebakış, sevgidir. Bir kimse, içebakış durumundaysa tüm mücadelenin ve gerginliklerin bir sonu olduğunun ve duygularının dikkatle algıladığı her şeyi sevmeye hazır olduğu için kendini aştığının ayrımına varır. Böylesi bir durumda, onun tüm kişiliğinde tam bir bütünlük egemendir, bu durumdan sonsuz bir mutluluk duygusu doğar."³⁶ İçebakış durumunda, sevgi de vardır; sevgiyle birlikte üst düzeyde bir var olma ve sonsuz mutluluk duygusu vardır.

Kalpteki sevginin ölçөгü ve gerçek göstergesi olan murâkabe, kalbe tam manasıyla odaklandığımızda ilahî sevgiyi ve âlemin şifrelerini insana gösterir. Sevgideki samimiyeti ve hakikati, ancak kalbin içindeki duygu ve hallere odaklanarak sağlayabiliriz. Allah Teâlâ, insanın kalbine sürekli bakmakta ve onu sürekli denetlemekte olduğu için kalbin kötü hislerden arındırılması amacı da murâkabenin temel amaçlarındandır.

Kişide hayal kırıklığı, bilinç bulanıklığı ve kafa karışıklığı yapmayan tek sevgi, Allah sevgisidir. İnsana kesintisiz huzur veren tek aşk da Allah aşkıdır. Allah sevgisinin ve aşkının mekânı ve makamı da kalptir. Kalbe odaklanarak kalpteki duyguları ve değişkenlikleri, gözleme, gözetleme ve onları ayrıntılı bir şekilde analiz etme imkânı veren murâkabe, insanın kalbinin içerisindeki duygu, hal ve durumları bir ayna gibi görmesini sağlar. Bu da murâkabenin en önemli avantajı ve terapik etkisidir.

Nefsini sorgulayan ve hatalarından dolayı kendisini hesaba çekmeyi başarabilen bir kişi, Rabbine yakınlık makamında Rabbinin sürekli kalbine bakmakta ve onu denetlemekte olduğunu bilir. Böylece Rabbi kalbine baktığında, O'na layık bir kalple Rabb'inin huzurunda bulunmak ister. Bu kişi, önce

³⁶ Lauster, *a.g.e.*, 53.

duygularını sonra düşüncelerini sonra da hallerini ve davranışlarını denetleme ve düzeltme gayretinde olur.

Murâkabe vasıtasıyla önce duygu ve düşüncelerini sonra da hal ve davranışlarını denetleme ve düzenleme gayretinde bulunan bir kişi, kendine ve olaylara akıl, kalp ve ruhun hâkimiyetindeki bir anlayışla bakar. Kendisine bu kadar derin ve geniş bir bakış açısıyla Murâkabe vasıtasıyla bakmayı başarabilen bir insan, Rabbine de engin bir kalple, O'nun sefkatinin ve kuşatıcılığını hissederek yönelebilir.

h. Ego Kontrolü ve Nefis Sorgulaması Açısından Muhâsebe

Nefis; arzu, eğilim ve dürtülerden oluşan bir cevherdir. Nefsi eğitime yollarını tasavvufla beraber din ve felsefe de belirlemektedir. Mesela batını oruç yalan söyleme, hırsızlık yapma, kibir gibi kötülüklerle meşgul olmaktan yasaklanmak; arzu ve isteklerden kendini korumak şeklinde ifade edilen bireyin ruhuna empoze edilen disiplin anlamına gelir. Batını orucun diğer bir aşaması ise, Allah korkusu olan insan için sınırları aşma korkusuna yol açan şeylerden kaçınmak veya onları kendisine yasaklamaktır.³⁷ İnsan, nefisini sorgulayarak kontrol ederse eş zamanlı olarak onu hesaba çeker. Bu noktada doğuştan ahlâkî yatkınlığa sahip olan bir insan, muhâsebe anlayışıyla olumlu karakter özelliklerini yerleştirebilir ve geliştirebilir.

Akıl sağlığı ile ahlâkî yapı arasında var olan çok yakın ilişki göz önüne alındığında ancak iyi karakter sahibi insanların doğru davranışlarda bulunacağı açık bir gerçektir. Muhâsebe vasıtasıyla doğru-yanlış algısını sağlam oturtan ve olumlu karakter özelliklerini geliştiren bir kişi, ahlâkî ve manevî anlamda olgunlaşır. Psikolojik ve ruhsal düzlemdeki nefis, karanlığı temsil ettiği için nefsanî arzu ve şehvetlerin esiridir.

Nefsi sorgulama ve hesaba çekme hali olan muhâsebe ise, insana kendi hatalarını sorgulama imkânı verir.³⁸ İnsan, kendini sorgulayarak nefsinin isteklerinin aksini yaparsa ruhsal

³⁷ Seyyed Hossein Nasr, *Islamic Spirituality* (New York: Crossroad Publishing Company, 1987), 118.

³⁸ Mehmet Bayraktar, *İslâm İbadet Fenomenolojisi* (Ankara: Akçağ Yayınları, 1987), 9.

anlamda kendisini korumuş olur.³⁹ Muhâsebe anlayışı, insanı kendi iç dünyasına, duygu, düşünce ve değerlerine yönlendirirken, insanın onları kontrol etmesini ve sorgulamasını sağlar. Bu kontrol mekanizması ise, kişisel bütünlük ve karakter gelişiminin bir anahtarıdır. İnsan, dünyada çalışıp gayret ederken istemediği birçok olayla da karşılaşır. Sanki kendi gücünün üstündeki bir kuvvet onu bir yerlere iter. Onu rahatsız eden, ona zor gelen arzu etmediği bu olayları değerlendirışı, onlara yaklaşım tarzı özellikle ruh sağlığı açısından çok önemlidir.

Sonuç

İstikâmet, doğru bir davranış modeli ve kişilik bütünlüğü yakalamaktır. Bunun zıddına yalan söz ve davranış tutarsızlığı, istikâmet düşüncesine zarar verir. Allah'a inanan ve O'nun sevgisini kazanmaya çalışan samimiyet merkezli ihlâs sahibi bir kişi, erdemli ve ahlâklı olmaya yönelir. Böylece diğer insanları da sevmeyi ve topluma samimiyetle uyum sağlamayı başarır. İstikâmet ve ihlâs anlayışı sayesinde insan, birtakım manevî kazanımlarla karşılaşır ve kişilik bozukluklarının temelinde yatan karakter zafiyetlerini ortadan kaldırır. Tevbe vasıtasıyla şahsiyetin yeniden yapılanması söz konusudur.

Duyguda, düşüncede, dikkat ve ilgide, arzu ve isteklerde, ibadet ve diğer tüm davranışlarda Allah'ın arzusuna uyma, kendi beninden sıyrılarak O'na ulaşma kararlılığında şahsiyet yeniden şekillenir. Bu nedenle tevbe, insanı günahkarlık ve suçluluk duygusunun olumsuz etkilerinden korur. Tevbe anlayışı, insanın kendisini sorgulayarak manevî anlamda geliştirmesini sağlar.

Tevâzu duygusu, Allah'a ve insanlara şefkat ve samimiyet duygusuyla beraber insanın kendisiyle ve bütün kâinatla yakınlık kurmasını sağlar. İnsan, tevâzu neticesinde kendi hatalarını görüp düzeltir. Tevâzu duygusu, insanı bütün güzel duygulara açtığı gibi, aynı zamanda onun kendisinin hatalarını fark etmesini sağlar. Böylece insan, tevâzu duygusuyla kendi egosunu yenerek Rabb'ine ve insanlara yakınlaşır.

³⁹ Tahir Hafızalioğlu, *Bostanu'l-Kuds, Gayb Sırlarından Hikâyeler* (İstanbul: Furkan Yayınları, 2006), 122.

Takvâ, tutarlılık ve vicdanlılığı destekler. Böyle bir kişi, takvâ anlayışıyla Allah dışındaki her şeyden kalbini temizlemeyi başardığı için insanlara ve bütün varlıklara merhamet hisleriyle yaklaşabilir. Merhamet hissi, başkalarının gerçek duygularını fark etme ve bu farkındalıkla insanlığı kucaklamaktır.

Zamanı değerlendirme başarısını insana sunan ibnû'l-vakt olma bilincinin yanında kalbi, duyguları ve nefsi kontrol altına alma kabiliyeti olan murâkabe ve muhâsebe anlayışı, tasavvufî kavramların ahlâkî değerleri ne kadar güçlü yansıttıklarının en önemli delilidir.

Bibliyografya

- Acar, Nilüfer. *İnsan İlişkileri ve İletişim*. Ankara: Nobel Yayınları, 2008.
- Ankaravî, İsmail. *Minhâcû'l-fukarâ*. İstanbul: Rıza Efendi Matbaası, 1869.
- Attâr, Feridüddin. *Tezkiretü'l evliyâ*, trc. Muhammed el-Asilî el-Vestânî, nşr. M. Edib el-Câder. Dımaşk: Mektebetü'l-Külliyeti'l-Amme, 2009.
- Avcı, Nazmi. *Toplumsal Değerler ve Gençlik*. Ankara: Siyasal Kitabevi, 2007.
- Başaran, İbrahim Ethem. *Örgütsel Davranışların Yönetimi*. Ankara: Ankara Üniversitesi Eğitim Fakültesi Yayınları, 1982.
- Bayraktar, Mehmet. *İslâm İbadet Fenomenolojisi*. Ankara: Akçağ Yayınları, 1987.
- Berkowitz, Michael. *The Science of Character Education*. California: Hoover Institution Press, 2002.
- Budak, Selçuk. *Psikoloji Sözlüğü*. İstanbul: Bilim ve Sanat Yayınları, 2019.
- Cebecioğlu, Ethem. *Tasavvuf Terimleri ve Deyimleri Sözlüğü*. İstanbul: Anka Yayınları, 2004.
- Chittick, William C. *Sûfîsm*. London: One World Oxford Press, 1997.
- Dihlevî, Şah Velîyyullah. *Huccetullâhî'l-bâlîga*. Kâhire: Dârü't-Türâs, 1985.
- Gilman, L. *Difference and Pathology*. New York: Cornell University Press, 1985.
- Günay, Ünver. *Dindarlığın Sosyo-Psikolojisi*. İstanbul: Karahan Yayınları, 2006.
- Hafızalioğlu, Tahir. *Bostanu'l-Kuds, Gayb Sırlarından Hikâyeler*. İstanbul: Furkan Yayınları, 2006.
- Holm G. Nils. *Din Psikolojisine Giriş*. çev. Abdülkerim Bahadır. İstanbul: İnsan Yayınları, 2004.
- Hökelekli, Hayati. *Din Psikolojisine Giriş*. İstanbul: Değerler Eğitimi Merkezi Yayınları, 2010.

- İbn Arabî, Muhyiddîn. *Allah Kimleri Sever*. çev. Ekrem Demirli. İstanbul: Hayykitap, 2006.
- Kağıtçıbaşı, Çiğdem. *Kültürel Psikoloji*. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Kelâbâzî, Ebû Bekir Muhammed. *Taarruf li mezhebi ehli't-tasavvuf*. Kâhire: Mektebetü'l-Külliyâtî'l-Ezheriyye, 1980.
- Kuşeyrî, Abdülkerim. *Risâletü'l-kuşeyrî*. Beyrût: Dâru'l-Hayr, 2003.
- Lauster, Peter. *Aşk ve Aşkın Psikolojisi*. çev. Nurittin Yıldırım. Ankara: Doruk Yayıncılık, 2000.
- Mâverdi, Ebû'l-Hasan. *Edebü'd-dünyâ ve'd-dîn*. Beyrût: Dâru İhyâ-i Ulûm, 1988.
- Mcgaughey, William. *Rhythm and Self-Consciousness*. Minneapolis: Thistlerose Press, 2001.
- Muhasibî, Hâris. *Riâye li hukukillâh*. Kâhire: Dâru'l-Kütübü'l-Hadiseti, 1970.
- Nasr, Seyyed Hossein. *Islamic Spirituality*. New York: Crossroad Publishing Company, 1987.
- Nicholson, Reynold A. *The Mystics of Islam*. London: Academic Press, 1974.
- Pieper, Annemarie. *Etîge Giriş*. çev. Gönül Sezer, Veysel Atayman, İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 1999.
- Rûmî, Mevlânâ Celâleddîn. *Mesnevî-i mânevî*. Thk. Reynold A. Nicholson, Tahrân: İntişârât-ı Hermes, 2003, c. 1-3.
- Sayar, Kemal. *Ruh Hali*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Sayın, Esmâ. *Namaz ve Karakter Gelişimi*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2006.
- Schultz, D. *Superiority Complex*. New York: Wads Word Press, 2009.
- Tarhan, Nevzat. *İnanç Psikolojisi-Ruh, Beyin ve Akıl Üçgeninde İnsanoğlu*. İstanbul: Timaş Yayınları, 2011.
- Topçu, Nurettin. *İşyan Ahlâkı*. İstanbul: Dergâh Yayınları, 1995.
- Tozlu, Necmettin. *Eğitim Problemlerimiz Üzerine Düşünceler*. Ankara: Mikro Yayınları, 2003.
- Uludağ, Süleyman. *Tasavvuf Terimleri Sözlüğü*. İstanbul: Marifet Yayınları, 1999.
- Uluç, Tahir. *İbn Arabî'de Sembolizm*. İstanbul: İnsan Yayınları, 2007.
- Walzer, Michael. *On Toleration*. New York: Yale University Press, 1997.
- Winter, T.J. *Postmodern Dünyada Kibleyi Bulmak*. çev. Ömer Baldık, Muhammed Şeviker. İstanbul: Timaş Yayınları, 2006.
- Yılmaz, Hasan Kâmil. *Anahatlarıyla Tasavvuf ve Tarikatlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2002.

Kitâb-ı Mukaddes'te Kutsal Değerler

Hatice ARSLAN*

Giriş

Kutsal değerler, herhangi bir maddî hedeften bağımsız olarak davranışı yönlendiren ahlâkî zorunluluklardır.¹ Bu kavram, belirli değerlerin ve ahlâkî ilkelerin mutlak ve tartışılmaz olarak görüldüğü ve dolayısıyla diğer değerlerle değiş tokuş edilmekten korunduğu fikrini ifade etmek için geliştirilmiştir.² Buna göre herhangi bir maddî ya da seküler değere karşı kutsal değerlerden taviz verilmez. Kişiler kutsal saydıkları değerleri tüm diğer değerlerin üzerinde tutarak bu değerleri yaşamlarını belirlemede temel bir dayanak olarak görürler. Yapılan araştırmalarda kişilerden kutsal değerlerinden dünyevî bir değer uğruna ödün verilmesi istendiğinde veya bu kişiler kutsal değerlerinin ihlaliyle karşı karşıya kaldıklarında buna ahlâkî bir öfkeyle karşılık verdikleri gözlemlenmiştir.³ Kutsal değerlerin temelleri çoğu zaman dine dayanır.⁴ Bu değerlerin kaynağı çoğunlukla Tanrı olarak kabul edilir ve bu değerler dinlerin kutsal metinlerinde ifade edilir.

* Dr. Öğr. Üyesi, Balıkesir Üniversitesi İlahiyat Fakültesi.

¹ Scott Atran - Robert Axelrod, "Reframing Sacred Values", *Negotiation Journal* 24/3 (Temmuz 2008), 226.

² Jonathan Baron - Mark Spranca, "Protected Values", *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 70/1 (1997), 1; Martin Hanselmann - Carmen Tanner, "Taboos and Conflicts in Decision Making: Sacred Values, Decision Difficulty, and Emotions", *Judgment and Decision Making* 3/1 (2008), 51.

³ Yapılan araştırmalarla ilgili bk. Atran - Axelrod, "Reframing Sacred Values"; Hanselmann - Tanner, "Taboos and Conflicts in Decision Making: Sacred Values, Decision Difficulty, and Emotions"; Baron - Spranca, "Protected Values".

⁴ Bireysel ahlâkın, adaletin, karşılıklılığın ve kolektif kimliğin önemine olan inanç gibi aşkın temel laik değerler de kutsal değerler olabilir. Bk. Atran - Axelrod, "Reframing Sacred Values", 226.

Bu araştırmanın merkezinde bulunan Kitâb-ı Mukaddes'te de pek çok kutsal değer zikredilmektedir. Burada kutsal değerlerin Tanrı'nın isteğiyle şekillendiği görülmektedir. Bu değerlerin bir bütün olarak yer aldığı ilk metin Sinâ Ahdi'dir. Kitâb-ı Mukaddes'in ilk bölümü olan ve büyük ölçüde Yahudi kutsal metni Tanah'ın kitaplarını içeren Ahdi Atık'de⁵ Çıkış 20-24. bâblarda yer alan Sinâ Ahdi⁶, Tanrı'nın Hz. Musa aracılığıyla İsrailoğulları ile yaptığı antlaşmadır. Buradaki ilkelerden belki de en çok bilinenleri “On Emir” olarak adlandırılan ilkelerdir. On Emir'in ilk dört emri insanın Tanrı ile ilişkilerine yönelik ilkelerken diğer altı emri insanların birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen ahlâkî ilkelerdir. On Emir'de ve bir bütün olarak Sinâ Ahdi'nde ifadesini bulan bu değerler aynı zamanda Yahudi ahlâkının da temelini oluşturmaktadır.

Kitâb-ı Mukaddes'te kutsal değerlerin bir bütün olarak zikredildiği bir başka yer Ahdi Cedid'de bulunmaktadır. Matta İncili 5-7. bâblarda zikredilen ve “Dağ Vaazı” olarak adlandırılan metinde Hristiyan ahlâkının temel ilkeleri yer almaktadır.⁷

Bu bölüm Sinâ Ahdi ve Dağ Vaazı merkeze alınarak hem Ahdi Atık'de hem de Ahdi Cedid'de ortak olarak bulunan kutsal değerleri incelemeyi amaçlamaktadır. Zira Kitâb-ı Mukaddes'te yer alan tüm kutsal değerleri ele almanın zorluğu aşikârdır. Bu bağlamda ilgili metinlerde tespit edebildiğimiz ortak değerler Tanrı'ya iman, sevgi ve saygı, merhamet ve bağışlama, doğruluk, adalet, yardımlaşma, evlilik ve aile hakkındaki değerlerdir.

1. Tanrı'ya İman

Dini ahlâk anlayışlarında insan bir birey olarak öncelikle Tanrı'ya karşı ahlâkî bir sorumluluk içerisinde.⁸ Bu sorumlulukların başında da Tanrı'ya iman gelir. Kitâb-ı

⁵ Ahdi Atık ya da Eski Ahid, Hristiyanların Yahudi kutsal metnini ifade etmek için kullandıkları bir ifadedir. Yahudiler kendi kutsal kitaplarını “Tanah” (תנ"ך) olarak adlandırmaktadır. Tanah, Yahudi kutsal kitabının bölümleri olan Tora (תורה), Nevi'im (נביאים) ve Ketuvim (כתובים)'in İbranice baş harflerinin kullanılmasıyla oluşturulmuş bir akronimdir. İbranice'de “kaf” (כ) harfi sona geldiğinde ses değişimine uğradığından “h” sesiyle okunur.

⁶ Sinâ Ahdi, bazı farklılıklarla birlikte Tesniye kitabında da geçmektedir. Bk. 5-8. bâblar.

⁷ Ramazan Adıbelli, “Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırmak”, *Bilimname* 21/2 (2011), 44.

⁸ Celil Kiraz, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma-* (Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005), 103.

Mukaddes'te Tanrı'nın varlığına ve birliğine olan inanç en temel ilkedir ve en yüce kutsal değer olarak görülmektedir. Zira Tanrı, kendisini kutsal olarak nitelemekte ve kişilerin de ancak kendisine benzeyerek kutsallık kazanacaklarını ifade etmektedir.⁹ Tanrı ayrıca insanlardan kendi yolunda yürümesini istemektedir.¹⁰ Burada Tanrı'ya benzeme ya da onun yolunda yürümeden kasıt ahlâkî anlamda en doğruya, en iyiye yönelmektir.

Kitâb-ı Mukaddes'in daha ilk cümlesinden itibaren Tanrı'nın varlığına vurgu yapılmaktadır.¹¹ Ayrıca hem Ahdi Atık'de hem de Ahdi Cedîd'de Tanrı'dan başka ilahlara ve putlara tapınılmaması gerektiği vurgulanmaktadır.¹² Bu bağlamda Tanrı'ya inananların ve itaat edenlerin mükafatlandırılacağı, ona isyan edenlerin ise cezalandırılacağı bildirilmektedir. Ahdi Atık'de Tanrı'ya şirk koşulmayıp kurallarına uyulduğu takdirde yağmurların vaktinde yağacağı, toprağın ürününün bol olacağı ve insanların ülkelerinde barış ve güvenlik içinde yaşayacakları vaat edilmektedir. Buna karşın Tanrı'nın emirlerine itaat etmeyenler kıtlık, hastalık, korku, savaş ve ölüm ile cezalandırılacaklardır.¹³ Bununla ilgili en çarpıcı örneklerden birisi Ahdi Atık'ın Çıkış kitabında anlatılmaktadır. Buna göre İsrailoğulları, Hz. Musa önderliğinde Mısır'dan çıkıp vaat edilmiş topraklara doğru yol almaktadır. Tanrı ile görüşmek için Sina Dağı'na çıkan Hz. Musa'nın söz verdiği vakitte dönmeşi nedeniyle İsrailoğullarından bazıları altından bir buzağı yaparak putperestliğe yönelmiştir. Tanrı kendisinden yüz çevirerek puta tapmaya başladıkları için tüm İsrailoğullarını yok etmek istemiştir. Ancak Hz. Musa Tanrı'ya yalvararak İsrailoğullarının tamamının ölmesini engellemiş, yalnızca bu suçu işleyenlerin öldürülmesiyle tüm halkın üzerindeki günahı bağışlayabilmiştir. Bu olayda üç bine yakın kişinin öldüğü kutsal kitapta kaydedilmektedir.¹⁴

⁹ *Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)* (İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016), Lev. 11:44-45; 19:2; 20:26; Mez. 99:3; Yşa. 6:3; 1Pe. 1:15-16.

¹⁰ Bk. Yas.11:22.

¹¹ Ömer Faruk Harman, "Yahudilik: İnanç Esasları", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 43/203.

¹² Bk. Çık. 20:2-7; 22-23; 22:20; Mat. 6:24.

¹³ Lev. 26:1-39.

¹⁴ Çık. 32:1-28. Ayrıca bk. Yas. 9:7-29.

Kitâb-ı Mukaddes'e göre Tanrı'nın varlığına inanmayanlar akılsız olarak nitelendirilmekte ve insanların ahlâksızlığı da bu inançsızlığa bağlanmaktadır.¹⁵ Pavlus'un Romalıları Mektubunda ifade ettiğine göre Tanrı'nın varlığı, dünya var olduğundan beri onun yaptıklarıyla açıkça anlaşılmasına rağmen bazı insanlar Tanrı'nın yüceliği yerine ölümlü insanlara, hayvanlara ya da sürüngenlere benzeyen putlara meyletmişler; Bu meyilleri sonucunda Tanrı onları faydasız düşüncelere ve ahlâksızlığa teslim etmiştir.¹⁶

Görüldüğü üzere Kitâb-ı Mukaddes'e göre Tanrı'ya iman, mutluluğun, huzurun ve ahlâkın kaynağı olarak kabul edilirken; imansızlık, hem maddi hem de manevi çöküşün kaynağıdır.

2. Sevgi ve Saygı

Kitâb-ı Mukaddes'te Tanrı'nın sevgisinin değişmez ve sonsuz olduğu,¹⁷ Tanrı'nın sevgi olduğu ve sevginin de Tanrı'dan olduğu¹⁸ vurgulanmıştır. Tanrı, insana olan sevgisini birçok şekilde göstermektedir. Ahdi Cedîd'e göre İsa Mesih'i göndermek suretiyle Tanrı, bunu en açık biçimde göstermiştir.¹⁹ Tanrı'nın insana olan sevgisi gibi insanın da hem Tanrı'yı hem de diğer insanları sevmesi ve saygı göstermesi beklenmektedir. Kitâb-ı Mukaddes'te insanların birbirlerine sevgi ve saygı göstermelerinin istenmesinin teolojik temeli öyle görünüyor ki insanın Tanrı suretinde yaratılmış olduğuna dair öğretiler.²⁰

Talmud âlimlerinden Rabbi Akiva, Tevrat'ın merkezi öğretisi olan insanın Tanrı suretinde yaratılması doktrininin en açık ahlâkî çıkarımının komşunu kendin gibi sevmek olduğunu savunmuştur.²¹ Yahudi din bilgini Hillel de "Komşunu kendin gibi seveceksin."²² şeklindeki Tevrat pasajının temelinde "Hoşlanmadığın şeyi başkasına yapma!" kuralı olduğunu söylemiştir. Hillel'e göre "Altın Kural" olarak bilinen bu kural

¹⁵ Bk. Mez. 14:1-3.

¹⁶ Bk. Rom. 1:18-32.

¹⁷ Bk. Çık. 20:6; 34:6-7; Yu. 3:16; Turgay Üçal - Derek Malcolm, *Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik* (Babylon Kitaplığı, 2003), 65.

¹⁸ Bk. 1Yu. 4:7-8.

¹⁹ Üçal - Malcolm, *Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik*, 443.

²⁰ Bk. Yar. 1:26; 9:6.

²¹ Menachem Kellner, "Ethics of Judaism", *The Encyclopaedia of Judaism*, ed. Jacob Neusner vd. (Leiden, Boston: Brill, 2005), 1/742.

²² Lev. 19:18.

Tevrat'ın bizzat kendisidir; bunun dışındaki sözler ise onun yorumundan ibarettir.²³ Tevrat'ta ayrıca yalnızca kendi halkının değil yabancıların da sevilmesi gerektiği ve onlara kötü davranılmaması emredilmektedir.²⁴

Benzer inançlar Ahdi Cedid'de de bulunmaktadır. Burada kaydedildiğine göre Hz. İsa'ya en büyük buyruğun ne olduğu sorulduğunda Tanrı'yı bütün kalbinle, canınla ve aklınla sevmek; ikinci buyruğun da komşunu kendin gibi sevmek olduğunu ifade etmiştir.²⁵ Ayrıca Hz. İsa, Ahdi Atık'deki emri bir adım daha ileri götürerek komşu, dost akraba ve yabancıların yanı sıra düşmanların da sevimeleri gerektiğini vurgulamıştır.

“...düşmanlarınızı sevin, size zulmedenler için dua edin. Öyle ki, göklerde olan Babanızın oğulları olasınız.”²⁶

Dolayısıyla Tanrı'nın özünü sevgi olarak tanımlayan Hristiyanlığa göre bir kimse kurtuluşa ermek istiyorsa herkesi, hatta düşmanlarını bile sevmeli, kimseye kötülük etmemeli, kendisine yapılan kötülükleri bağışlamalıdır.

3. Merhamet ve Bağışlama

Merhamet ve bağışlama, Kitâb-ı Mukaddes'teki ana değerlerin başında gelir. Kendisini en merhametli olan ve hataları en çok bağışlayan şekilde niteleyen Tanrı, insanlardan da merhametli ve bağışlayıcı olmalarını istemektedir.

Yahudi kutsal kitabında ifade edildiğine göre İsrailoğulları Tanrı'yla olan ahitlerini yerine getirmemiş, verdikleri sözde durmamış ve birbirlerine karşı insafsızca davranmışlardır.²⁷ Hatta bu nedenle Tanrı, Hoşea Kitabı'nda İsrailoğullarını söz dinlemeyen ve itaat etmeyen yaramaz bir çocuk gibi tanımlamıştır.²⁸ Onların itaatsizlikleri karşısında bir babanın çocuklarına olan merhameti gibi halkına karşı rahmetiyle muamele etmiştir.²⁹ Kitâb-ı Mukaddes'e göre Tanrı'nın merhameti o kadar geniştir ki kişilerin günahı ne kadar fazla

²³ Kellner, “Ethics of Judaism”, 1/742-743; Kiraz, *Kur'an'da Ahlak İlkeleri - Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma-*, 55.

²⁴ Bk. Lev. 19:33-34.

²⁵ Bk. Mat. 22:37-38.

²⁶ Mat. 5:44-45.

²⁷ Mustafa Köylü, *Dünya Dinlerinde Ahlak* (İstanbul: Dem Yayınları, 2010), 106.

²⁸ Zekiye Sönmez, *Hristiyanlıkta Ahlak, Erdem ve Affedicilik* (Ankara: İlahiyat Kitap, 2022), 172. Bk. Hoş. 11:1-8.

²⁹ Sönmez, *Hristiyanlıkta Ahlak, Erdem ve Affedicilik*, 172-173.

olursa olsun bağışlanmak istediklerinde, onların günahlarını bağışlar. Tanrı'nın buengin merhametini ve bağışlayıcılığını gösteren örneklerden biri Yunus Kitabı'nda anlatılan Ninovalıların durumudur. Buna göre Tanrı Ninovalıların yaptıkları kötülüklerden dolayı onları yok etmek istemektedir. İşledikleri günahlardan dolayı helak olacaklarını bildirmesi için Yunus Peygamberi görevlendirir. Yunus Peygamber önce bu görevden kaçsa da daha sonra Tanrı'nın emrini yerine getirmek için Ninova'ya gider. Ninova kentinde bir gün dolaştıktan sonra "Kırk gün sonra Ninova yıkılacak!" diye insanlara ilan eder. Bunun karşısında dehşete düşen tüm Ninovalılar oruç tutmaya başlar. Kral, insanların yanı sıra hiçbir hayvana da yiyecek ve içecek verilmemesini böylece tüm canlıların ağızlarına bir şey koymayarak oruç tutmasını emreder. Ninovalıların yaptıklarını gören Tanrı, onlara merhamet göstererek Ninova'yı helak etmekten vaz geçer.³⁰

Yahudi geleneğine göre kutsal kitapta Tanrı'nın "13 Merhamet Niteliği" sıralanmaktadır. Çıkış 34:6-7. pasajlarında "...Aşem, Aşem, Tanrı, Merhametli, Lütufkar, Öfkesini Geciktiren, Şefkat ve Doğrulukta Bol; Şefkati binlerce [nesil] için Muhafaza Eden; Günahı, İsyanı ve Hatayı Bağışlayan ve Temizleyen..."³¹ şeklinde zikredilen bu niteliklerin her biri Tanrı'nın merhametinin farklı bir boyutunu ifade etmektedir. Geleneğe göre (1) "Aşem (Y-H-V-H)" ismi ilk kez söylenildiğinde Tanrı'nın bir kimseye, o kimsenin henüz günah işlemeyi düşünüp günah işlemeyen önce gösterdiği merhameti belirtmektedir. (2) İsmi ikinci kez zikredilişi günah işleyen kişinin pişman olup tövbe ettikten sonra Tanrı'nın merhamet göstererek onu affetmesidir. (3) Bunlardan sonra "Tanrı (El)" ismi zikredilir. Bu isim "güç" anlamına gelir ve Aşem isminden de öte bir güce sahip merhamet düzeyini gösterir. (4) "Merhametli (Rahum)" özelliğiyle Tanrı, kişinin günahının sebep olduğu fiziksel ya da manevi sıkıntıları hafifletir ve ona aşırı sıkıntı yüklemeyi. (5) "Lütufkar (Hanun)" sözcüğü İbranice'de karşılıksız verilen hediyeği ifade eder. Buna göre Tanrı, hiç hak etmeyen kişilerden bile lütfunu esirgemez. (6) "Öfkesini

³⁰ Bk. Yun. 1-4. bāblar.

³¹ Yitshak Haleva vd. (ed.), *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 2. Kitap: Şemot*, çev. Moşe Farsi (İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2004), 450-453.

Geciktiren (Ereh Apayim)", günahkarların hemen cezalandırılmayıp tövbe etmeleri için fırsat verilmesini ifade eder. (7) "Şefkatte Bol (Rav Hesed)", hem doğru insanlara hem de kötülere karşı şefkatini esirgemeyen anlamındadır. (8) "Doğrulukta Bol (Rav Emet)", Tanrı'nın verdiği sözden dönmediğini ifade eder. (9) "Şefkati binlerce [nesil] için Muhafaza Eden (Notser Hesed Laalafim)" isminde bahsedilen şefkat, insanların birbirlerine yönelik nazik ve sevecen tavırlarını ifade eder. Tanrı, sanki kendisine iyilik yapılmış gibi bu iyilikleri sonraki nesiller için de muhafaza eder. Böylece daha sonra gelen daha az erdemli nesiller, atalarının yaptıkları şefkatli davranışların karşılığında merhamete hak kazanırlar. (10) "Günahı Bağışlayan (Nose Avon)", kişinin insani dürtülerine hâkim olamayıp işlediği günaha karşılık tövbe ederse Tanrı'nın bağışlaması anlamındadır. (11) "İsyanı Bağışlayan (Nose Peşa)", bilerek, isteyerek ve sırf Tanrı'ya isyan amacıyla yapılan günahlardan tövbe edildiğinde Tanrı'nın bağışlamasını ifade eder. (12) "Hatayı Bağışlayan (Nose Hataa)", dikkatsizlik ya da bilgisizlik sonucu işlenen günahların affedilmesidir. (13) "Temizleyen (Nake)", kişi günah işledikten sonra tövbe ettiğinde Tanrı'nın o günahı silmesi, yani günahın olumsuz etkisini temizlemesi anlamına gelir.³²

Ahdi Cedid metinlerinde ise Tanrı'nın merhametinin ve bağışlayıcılığının en temel göstergesi İsa Mesih'i göndermesi olarak kabul edilir. Hristiyan teolojisine göre ilk insan Adem'in cennetten kovulmasına neden olan itaatsizliği sonucunda tüm insanlık aslı günaha mahkûm olarak dünyaya gelir. Ancak insanoğlunu çok seven Tanrı aslı günahın yükü altında ezilen insanoğluna merhamet göstererek Oğul İsa'yı gönderir ve bu günaha kefareti olarak Oğul çarmıha gerilir. İsa'nın çarmıhta dökülen kanı insanların günahlarının kefareti olarak görülmektedir. Artık insan için kurtuluş İsa'ya iman ile gerçekleşecektir.

Kullarına karşı lütuf ve ihsanla muamele eden Tanrı, onların da birbirlerine karşı merhametle davranmalarını emretmiştir:³³

³² Haleva vd., *Tora-Şemot*, 450-453.

³³ Köylü, *Dünya Dinlerinde Ahlak*, 106-107.

“Babanız merhametli olduğu gibi, siz de merhametli olun. Başkasını yargılamayın, siz de yargılanmazsınız. Suçlu çıkarmayın, siz de çıkarılmazsınız. Başkasını bağışlayın, siz de bağışlanırsınız”³⁴.

Ahdi Cedid metinlerinde merhametin ve bağışlayıcılığın tüm insanlara yönelik olması gerektiği vurgulanmaktadır. Tıpkı insanları sevmeye ve onlara saygı göstermede olduğu gibi dost-düşman ayırt etmeksizin herkese merhamet gösterilmelidir. Zira merhamet göstermeyenlere Tanrı da merhamet göstermeyecek ve onları bağışlamayacaktır.³⁵

Bağışlayıcı ve merhametli olmaları hususunda Hz. İsa, havarilerine şu tavsiyede bulunmaktadır:

“...Kardeşiniz günah işlerse onu azarlayın; tövbe ederse bağışlayın. Günde yedi kez size karşı günah işler ve yedi kez gelip ‘Tövbe ediyorum’ derse, onu bağışlayın”.³⁶

Burada verilen yedi rakamı tamamlanmayı veya mükemmelliği gösterir. İsa’nın demek istediği, ne kadar çok hata olursa olsun ve ne kadar sık tekrarlanırsa tekrarlansın, mağdurun, tövbe eden suçluyu affetmeye devam etmesi gerektiğidir.³⁷

Hz. İsa’nın insanların hatalarının sınırsız bir biçimde affedilmesi gerektiğini vurgulayan bir başka pasajda da havari Petrus’a tavsiyede bulunmaktadır:

“Bunun üzerine Petrus İsa’ya gelip ‘Ya Rab’ dedi, ‘Kardeşim bana karşı kaç kez günah işlerse onu bağışlamalıyım? Yedi kez mi?’ İsa, ‘Yedi kez değil’ dedi. ‘Yetmiş kere yedi kez derim sana.’”³⁸

Hz. İsa’nın affetme konusunda çok geniş olunması gerektiğiyle ilgili tavsiyesinin temelinde kişilerin Tanrı katında affedilmelerinin de sağlanması yatar. Hz. İsa’nın ifadesiyle, bir kimsenin başkasına karşı bir şikâyeti varsa önce onu affetmelidir ki Tanrı’da onun günahlarını bağışlasın. Şayet kişi başkalarının hatalarını bağışlamazsa Tanrı’da onu bağışlamayacaktır.³⁹ Hz. İsa bununla ilgili olarak köleleriyle

³⁴ Luk. 6:36-37.

³⁵ Bk. Mat. 6:14-15.

³⁶ Luk. 17:3-4.

³⁷ Anthony Bash, *Forgiveness and Christian Ethics* (New York: Cambridge University Press, 2007), 96.

³⁸ Mat. 18:21-22.

³⁹ Bk. Mat. 6:14-15; Mar. 11:25-26.

hesaplaşmak isteyen bir kral örneği verir. Buna göre kral, köleleriyle hesaplaşırken kendisine borcu olan bir köle getirilir. Ancak kölenin bu borcu ödemeye gücü yoktur. Bunun üzerine kral, kölenin ailesinin ve tüm varlığının satılarak borcun ödenmesine karar verir. Köle, kralın ayaklarına kapanarak kendisine biraz süre verilirse borcunu ödeyeceğini söyler. Kral, kölenin bu durumuna acır; onun tüm borcunu bağışlar. Köle, serbest kaldıktan sonra kendisine borcu olan başka bir köleye rastlar. Onu borcunu ödemesi için zorlar. Borcu olan köle süre istese de diğer köle bunu reddeder ve borcunu ödeyene kadar onu hapseder. Buna şahit olan diğer köleler bu duruma üzülmeye başlar. Onu kralı haberdar ederler. Kral, daha önce bağışladığı köleyi yanına çağırır. Ona gösterilen merhamete karşılık, kendisinin bir başkasına acımasızca davranmasını kınar ve borcunu ödeyinceye kadar ona işkence eder. Hz. İsa, bu hikâyede olduğu gibi eğer bir kimse kardeşini gönülden bağışlamazsa, Tanrı'nın da onu bağışlamayacağını bildirir.⁴⁰

4. Doğruluk

Doğruluk, başlıca ahlâkî erdemlerden biridir. Doğru sözlü olma ve doğru davranışlarda bulunma şeklinde tanımlanabilecek olan doğrulukla ilgili Kitâb-ı Mukaddes'te pek çok atıf vardır. Ahdi Atik'de Tanrı, yalan söylemeyi, yalan yere yemin etmeyi, dedikodu yapmayı, insanlara haksızlık etmeyi ve çalmayı kesin bir dille yasaklamıştır.⁴¹ İnsanların doğruluktan uzak davranışları karşısında Tanrı'nın onları çeşitli cezalarla cezalandırdığına dair örnekler kutsal metin boyunca zikredilir. Mesela İsrailoğulları, Yeşu önderliğinde vaat edilen topraklara girerken küçük bir topluluğa karşı yenilgiye uğrarlar. Büyük bir üzüntü yaşayan Yeşu, yüzüstü yere kapanarak Tanrı'ya neden İsrailoğullarına vaat ettiği bu topraklara girerken böyle bir yenilgi yaşadıklarını sorar. Tanrı şöyle karşılık verir:

“...Ayağa kalk! Neden böyle yüzüstü yere kapanıyorsun? İsraililer günah işlediler. Onlarla yaptığım ve yerine getirmelerini buyurduğum antlaşmayı bozdular. Koşulsuz adanmış eşyaların bir kısmını çalıp kendi eşyaları arasına gizlediler ve yalan söylediler. İşte bu yüzden

⁴⁰ Bk. Mat. 18:23-35.

⁴¹ Bk. Çık. 23:1-13; Lev. 6:3, 19:11-14, 16; Mez. 15:1-4, 24:4-5.

İsrailliler düşmana karşı tutunamıyor, arkalarını dönüp düşmanlarının önünden kaçıyor...”⁴²

Bunun üzerine bir araştırma yapan Yeşu, Tanrı'ya adanan eşyalardan çalan kişiyi tespit eder ve hem onu hem de ailesini ölümle cezalandırır.⁴³ Burada Tanrı'nın sadece bir kişi doğruluktan ayrılrsa bile tüm topluluğu cezalandırdığı görülmektedir.

Ahdi Cedid'e bakıldığında da doğruluk ilkesinin vurgulandığı görülmektedir. Dağ Vaazı'nda Hz. İsa, doğruluk uğruna zulme katlanılması gerektiğini; zira ancak doğru kişilerin Tanrı katında ödülü olduğunu salık vermektedir.⁴⁴ Ancak bu doğruluğun gösteriş amacıyla olmaması gerektiği de vurgulanmaktadır. Gösteriş amacıyla doğru davranan kişilerin herhangi bir mükafatının olmayacağını yine Hz. İsa ifade etmektedir.⁴⁵

Doğru davranışta bulunmanın en temel ilke olarak görüldüğü Kitâb-ı Mukaddes'e göre Tanrı katında yeri olan insanlar ancak doğru bir yaşam sürenlerdir. Mezmurlar'da geçen Hz. Davud'un sözleri bunu en açık biçimde göstermektedir:

“Ya Rab, çadırına kim konuk olabilir?

Kutsal dağında kim oturabilir.

Kusursuz yaşam süren, adil davranan,

Yürekten gerçeği söyleyen.

İftira etmez, Dostuna zarar vermez,

Komşusuna kara çalmaz böylesi.

Aşağılık insanları hor görür,

Ama Rab'den korkanlara saygı duyar.

Kendi zararına ant içse bile, dönmez andından.”⁴⁶

“Kim yaşamdan zevk almak, iyi günler görmek istiyorsa,

Dilini kötülükten, dudaklarını yalandan uzak tutsun.

⁴² Yşu. 6:10-12.

⁴³ Bk. Yşu. 7:1-26.

⁴⁴ Bk. Mat. 5:10.

⁴⁵ Bk. Mat. 6:1.

⁴⁶ Mez. 15:1-4.

Kötülükten sakının, iyilik yapın;
 Esenliği amaçlayın, ardınca gidin.
 Rab'bin gözleri doğru kişilerin üzerindedir.,
 Kulakları onların yakarışına açıktır.
 Rab, kötülük yapanlara karşıdır.
 Onların anısını yeryüzünden siler.
 Doğrular yakarır, Rab duyar;
 Bütün sıkıntılardan kurtarır onları.
 Rab gönlü kırıklara yakındır,
 Ruhlu ezginleri kurtarır.
 Doğrunun dertleri çoktur,
 Ama Rab, hepsinden kurtarır onu.
 Bütün kemiklerini korur,
 Hiçbiri kırılmaz.
 Kötü insanın sonu kötülükle biter,
 Cezasını bulur doğrulardan nefret edenler.⁴⁷

5. Adalet

“Adalet, erdemler sınıflandırılmasında usûl-i fedâil (asıl erdemler) olarak adlandırılan temel erdemlerin başında gelir.”⁴⁸ Kitâb-ı Mukaddes'e göre adalet, Tanrı'nın niteliklerinden biridir. Yahudi kutsal metni göz önüne alındığında adalet kavramının Tanrı ve insanlar olmak üzere iki açıdan ele alındığı görülmektedir.⁴⁹ Ahdi Atık'de Tanrı'nın adil olduğu⁵⁰ ve adaletinin ebediyen var olacağı⁵¹ kaydedilmektedir. Aynı zamanda onun adaletinin merhametle kuşatıldığı da ifade edilmektedir. Tanrı, Sodom ve Gomora'yı yok etmeye karar verdiğinde Hz. İbrahim'in yakarışlarına kulak vermiş ve çok az sayıda doğru insan saptayabildiği takdirde onların hatırına bu kentleri bağışlayacağını bildirmiştir.⁵² Yine İsrailoğullarını altın

⁴⁷ Mez. 34:12-21.

⁴⁸ Emine Gören, *İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı* (İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009), 114.

⁴⁹ Ömer Faruk Harman, “Yahudilik Ve Hristiyanlık'ta Adalet”, *Din ve Hayat* 18 (2013), 20.

⁵⁰ Bk. Yas. 32:4; Mez. 7:11, 145:7.

⁵¹ Bk. Mez. 119:142,160; Yşa. 51:8.

⁵² Bk. Yar. 18:20-32.

buzacağıya taptıkları için yok etmeye karar verdiğinde Hz. Musa'nın çağrısına kulak vermiştir.⁵³

Tanrı adil olduğu için kendi sûretinde yarattığı insanların da adaletle davranmasını emretmektedir:

“Adil ve doğru olanı koruyup yerine getirin.”⁵⁴

“Yalan haber taşımayacaksınız. Haksız yere tanıklık ederek kötü kişiye yan çıkmayacaksınız. Kötülük yapan kalabalığı izlemeyeceksiniz. Bir davada çoğunluktan yana konuşarak adaleti saptırmayacaksınız....Duruşmada yoksula karşı adaleti saptırmayacaksınız.”⁵⁵

Hz. İsa da Tanrı'yı adil olarak nitelemekte,⁵⁶ adaleti de Kutsal Yasa'nın en önemli yönlerinden biri olarak zikretmektedir. O, Yahudi din bilginlerini, en küçük şeylerin bile ondalığını inceliklerle hesaplayıp adaletten, merhametten ve sadakatten uzak yaşamalarını eleştirir.⁵⁷

6. Yardımlaşma

Tüm dinler ihtiyaç sahiplerine yardım edilmesini kutsal bir değer olarak kabul eder. Kitâb-ı Mukaddes'in pek çok pasajında yoksullara ve muhtaçlara yardım etme bir yükümlülük olarak ifade edilmiştir. Ahdi Atık'te Tanrı'nın yoksullara, yetimlere, yabancılara yardım edilmesini istemesi nedeniyle bağışta bulunmak Yahudi din bilginlerince en önemli *mitzv*alardan biri olarak kabul edilmiştir. Her ne kadar Tevrat'ta dinî bir yükümlülük olarak ihtiyaç sahiplerine maddî yardımda bulunulması pek çok kez zikredilmişse de bunun için özel bir kavram kullanılmamaktadır. Ancak Talmud alimleri kutsal kitapta “doğru olma, adil olma” anlamında kullanılan İbranice *tsedaka* kelimesini hayırseverlik anlamında kullanmışlardır. O zamandan beri de hayır işleri için yaygın olarak *tsedaka* ifadesi kullanılmaktadır.⁵⁸ Bu kelime Arapça'daki sadaka terimiyle etimolojik ve semantik açıdan benzerdir. Her iki kelime de “doğru olmak” anlamı taşıyan tek bir kökten türediğinden bu iki

⁵³ Bk. Çık. 32:7-14; Harman, “Yahudilik Ve Hristiyanlık'ta Adalet”, 22.

⁵⁴ Ysa. 56:1; Yer. 22:3.

⁵⁵ Çık. 23:1-2, 6. Ayrıca bk. Çık. 20:16; Lev. 19:13-15.

⁵⁶ Bk. Yu. 17:25.

⁵⁷ Bk. Mat. 23:23.

⁵⁸ Bk. “Zedakah”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum (London: Thomsan Gale, 2007), 21/487; “Charity”, *Encyclopaedia Judaica*, ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum (London: Thomsan Gale, 2007), 4/569.

kavramda da doğruluk ve karşılıksız verme arasında bir bağ kurulmaktadır.⁵⁹

Yahudi kutsal kitabına göre zengin olsun fakir olsun herkesin bağışta bulunması zorunludur. Kişinin mala karşı aşırı hırs ve rağbet etmesi kınanmıştır.⁶⁰ Ahdi Atık, birlikte yaşama bilincinin bir gereği olarak insanlara sosyal yardımlaşma ve dayanışmayı telkin etmektedir.⁶¹

Ahdi Atık'de Tanrı, İsrailoğullarına hem kendi milletlerinden olan ihtiyaç sahiplerine hem de ülkede yaşayan yabancılara yardımda bulunmalarını emretmiştir.⁶² Kutsal kitapta yabancılara yapılması emredilen yardımın teolojik temeli İsrailoğullarının Mısır'da köle olarak bulundukları dönemle ilişkilendirilir. Tanrı, İsrailoğullarına yabancılara yardımda bulunmalarını emrederken kendilerinin de bir zamanlar Mısır'da köle ve yabancı olduğunu, Tanrı'nın onları kurtardığını, bu yüzden kendilerinin de hem yabancılara hem de kölelere yardımda bulunmalarını emretmiştir.⁶³ Ayrıca özgür bırakılan kölelere de yardım edilmesi emredilmiştir. Tevrat'a göre şayet bir Yahudi başka bir Yahudiye köle olarak satılırsa, kölenin yedinci yılda özgür bırakılması gerekir. Özgür bırakılan köleye yiyecek, içecek ve geçimini sağlayacağı hayvanlardan verilmesi emredilmiştir.⁶⁴

Tanrı, yoksullara ve ihtiyaç sahiplerine yardımın nasıl yapılacağını kutsal kitapta belirlemiştir. İsrailoğulları tarlalarında yetişen malların bir kısmını yardım olarak bırakmakla yükümlüdür. Buna göre kişi tarladaki hasadının tamamını toplamamalıdır. Ekinler biçilirken tarlanın sınırlarına kadar biçilmemeli ve yere düşen başaklar toplanmamalıdır. Yine bağbozumunda az gelişmiş üzüm salkımları ve tane tane yere düşenler toplanmamalıdır. Bunlar yoksulların ve yabancılardan hakkı olarak belirlenmiştir. Hasat toplandığında ardında bu ürünlerden unutursa onu almak için geri dönmemelidir.

⁵⁹ Mahmut Salıhoğlu, "Zekat: Diğer Dinlerde", *TDV İslâm Ansiklopedisi* (İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013), 44/207.

⁶⁰ Vai. 5:10-11.

⁶¹ Abdülkadir Kıyak, "Yahudilik'te Ahlak, Değer ve İdeal İnsan Tasavvuru", *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası 19-21 Haziran 2014 Erzurum -Tebliğler-*, ed. Gengiz Gündoğdu (Erzurum, 2015), 1/140.

⁶² Bk. Yas. 15:11; Yşa 1:17.

⁶³ Bk. Yas. 15:15.

⁶⁴ Bk. Yas. 15:12-14.

Bunlar, ihtiyaç sahiplerinin hakkı olarak belirlenmiştir. Bunun dışında ağaçtaki meyvelerden de yoksulun hakkı bırakılmalıdır. Zeytin ağaçlarının meyvesi dövülerek toplandığında ağaçta kalanların ve en üstte kalanların toplanmaması gerekir. Bunların yabancılara, yetimin ve dulların hakkı olduğu vurgulanmıştır.⁶⁵

Yabancılar ve ihtiyaç sahipleri dışında Tanrı, Levililere de yardımda bulunulmasını emretmiştir. Çünkü Levililer din adamı grubu olarak seçildiğinden vaad edilmiş olan Kenan ülkesine gidildiğinde onlara topraktan pay verilmemiştir. Levililer din işlerini yürütürken ürün yetiştiremeyecekleri için İsrailoğullarının diğer kabilelerinin Levililere ürünlerinin ve hayvanlarının ondalığını vermeleri emredilmiştir. Levililer de kendi haklarına düşen hakkın ondalığını Kohenlere vermekle yükümlüdür.⁶⁶

“Kentlerinizde yaşayan Levilileri yüz üstü bırakmayın. Onların sizin gibi payları ve mülkleri yoktur. Her üç yılın sonunda, o yılın ürününün bütün ondalığını getirip kentlerinizde toplayın. Öyle ki, sizin gibi payları ve mülkleri olmayan Levililer, kentlerinizde yaşayan yabancılar, öksüzler, dul kadınlar gelsinler, yiyip doysunlar. Bunu yaparsanız, Tanrınız Rab el attığınız her işte sizi kutsayacaktır.”⁶⁷

Ahdi Atık'e göre ondalıkların düzenli olarak vermeyenler adeta Tanrı'dan çalmaktadır.⁶⁸ Bunlar Yahudilerin zorunlu olarak vermeleri gereken yardımlardır. Bunun dışında kutsal kitapta gönüllü olarak yapılması tavsiye edilen yardımlar da vardır. Bu yardımlar maddi olabileceği gibi bedenen yapılan yardımlar da olabilir. Yahudi geleneğinde bu yardımlara '*gemilut hasadim*' denilir.⁶⁹

Hristiyan geleneğine bakıldığında, yardımlaşmanın Yahudi geleneği kadar ayrıntılı bir biçimde tasnif edilmediği görülmektedir. Her ne kadar Ahdi Cedid'de de yardımlaşmanın önemi vurgulansa da bu yardımın miktarı ve kimlere yapılacağı açık değildir. Ahdi Cedid'in yardımlaşma ile ilgili üzerinde

⁶⁵ Bk. Lev. 19:9-10; Yas. 24:19-21.

⁶⁶ Bk. Say. 18:8-30.

⁶⁷ Yas. 14:27-29.

⁶⁸ Üçal - Malcolm, *Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik*, 310. Ayrıca bk. Mal. 3:7-11.

⁶⁹ Bununla ilgili ayrıntılı bilgi için bk. Louis Isaac Rabinowitz, "Gemilut Hasadim", *Encyclopedia Judaica*, ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum (London: Thomson Gale, ts.), 7/427-428.

durduğu en önemli mesele yardım yaparken gösteriş amacıyla yapılmaması gerektiğidir:

“Bu nedenle, birisine sadaka verirken bunu borazan çaldırarak ilan etmeyin. İkiyüzlüler, insanların övgüsünü kazanmak için havralarda ve sokaklarda böyle yaparlar. Size doğrusunu söyleyeyim, onlar ödülleri almışlardır. Siz sadaka verirken, sol eliniz sağ elinizin ne yaptığını bilmesin. Öyle ki verdiğiniz sadaka gizli kalsın. Gizlice yapılanı gören Babanız sizi ödüllendirecektir.”⁷⁰

Burada da vurgulandığı gibi yardım yaparken, bunun gizli olarak yapılması gerekir. Tanrı, ancak bu şekilde yapılan yardımı mükafatlandırmaktadır. Gizli olarak yapılmayan yardımın karşılığı da aslına bakılırsa Tanrı'dan beklenmemektedir. Zira kişi Tanrı'dan bir karşılık bekliyor olsaydı yaptığı yardımın insanlarca bilinmesine önem atfetmemesi beklenirdi. Kişinin yaptığı yardım toplumun takdiriyle mükafatlandırıldığından dolayı Tanrı'nın vereceği bir ödül de kalmamıştır.

7. Evlilik ve Aile

Aile toplumun en temel birimidir. Kitâb-ı Mukaddes, insanların aile kurmasını emretmiş, evlilik yoluyla kurulan akrabalık ile karısının anne-babasını kendi öz anne-babası, kardeşini de kendi öz kardeşi kılacak kadar aileyi kutsal kılmıştır.⁷¹ Hristiyanlığa göre kadın ve erkeğin evliliği, İsa Mesih ile kilisenin ilişkisini yansıtmaktadır. İki kişi arasındaki bu bağlayıcı ilişkinin yakınlığı aynı zamanda İsa Mesih ile kendi kilisesi arasındaki yakınlığı ve sıcaklığı açıklar.⁷²

Ahdi Atık'de kişinin evlenebileceği ve evlenemeyeceği kişiler belirlenmiştir. Levililer 18:6-23. pasajlarda yakın akraba evlilikleri, aynı cinsten bir kimseyle ilişki ya da hayvanlarla ilişki kesin olarak yasaklanmış ve lanetlenmiştir. Genel olarak farklı dinlerden olanlarla evliliğe dair genel bir yasak olmasa da bununla ilgili kötü örnekler verilerek adeta bundan uzak durulması teşvik edilmiştir. Mesela Hz. Süleyman'ın putperest pek çok eşinin olduğu ve hayatının sonlarına doğru onun da eşlerinin inançlarına yöneldiği ve bu yüzden cezalandırıldığı anlatılmaktadır.⁷³ Ahdi Cedid'de de boşanma yasak olmasına

⁷⁰ Mat. 6:1-4.

⁷¹ Kürşat Haldun Akalın, “Eski Ahit'in Ekonomik Analizi”, *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (2018), 210.

⁷² Üçal - Malcolm, *Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik*, 140.

⁷³ Bk. 1Kr. 11:1-12.

rağmen iman etmeyenlerle yapılan evliliğin bitirilmesinde sakınca olmadığı kaydedilmektedir.⁷⁴

Kitâb-ı Mukaddes'e göre ailenin her bir üyesinin birbirine karşı sorumlulukları vardır. Öncelikle eşler birbirlerine sadık olmalıdır. On Emir'in yedincisi olan "zina etmeyin" yasağı bir Yahudinin uğruna ölümü göze alması gereken üç yasaktan biri olarak ifade edilmektedir.⁷⁵ Ahdi Cedit'e göre evlendikten sonra tek bir beden olan erkek ve kadın,⁷⁶ şayet başka birisi ile ilişkiye girerse kendi bedenine karşı günaha girmiş sayılır. Aynı zamanda karısını boşayıp başkasıyla evlenenin ve kocasını boşayıp başkasıyla evlenenin de zina yaptığı kabul edilir.⁷⁷ Ahdi Cedit'de ifade edildiğine göre insanın işlediği diğer günahlar bedeninin dışındadır; ancak zina, kendi bedenine karşı işlemiş olduğu büyük bir suçtur. Zinanın en büyük günahlardan sayılmasının nedeni Tanrı'dan alınan bedenin Kutsal Ruh'un tapınağı olduğu inancıdır. Bu nedenle zina fiili ile Tanrı'ya karşı suç işlenmiş olur.⁷⁸

Eşlerin birbirlerine karşı sorumluluklarından başka ebeveynlerin çocuklarına ve çocukların da ebeveynlerine karşı sorumlulukları vardır. Ebeveynler çocuklarını Tanrı'nın terbiye ve öğüdüyle büyütmelidir.⁷⁹ Çocukların ebeveynlerine göstermesi gereken saygı, Yahudi kutsal kitap öğretisinde önemli bir yere sahiptir. On Emir çocuklardan ebeveynlerine saygı göstermelerini ister.⁸⁰ Bu onların her zaman onlara itaat etmeleri gerektiği anlamına gelmez; daha ziyade onlara her zaman gerekli saygıyı göstermeleri gerektiği anlamına gelir.⁸¹ Anne babaya saygısızlık kutsal kitapta yerilmektedir. Tanrı, çocuğun anne babasına lanet etmesi ya da şiddet uygulaması durumunda ölüm cezasıyla cezalandırılması gerektiğini bildirmektedir.⁸²

⁷⁴ Bk. 1Ko. 7:15. Bunun yanı sıra iffetsizlik yapanlarla da boşanılmasına izin vardır. Bk. Mat. 5:32.

⁷⁵ Diğerleri putperestlik ve cinayettir. Bk. Clive A. Lawton, "Judaism", *Ethical Issues in Six Religious Traditions*, ed. Peggy Morgan - Clive A. Lawton (Edinburgh: Edinburgh University Press, 2007), 178.

⁷⁶ Bk. Mar. 10:8.

⁷⁷ Bk. Mar. 10:11-12.

⁷⁸ Bk. 1Ko. 6:18-19.

⁷⁹ Bk. Ef. 6:4.

⁸⁰ Ayrıca bk. Çık. 20:12, 21:15, 21:17

⁸¹ Lawton, "Judaism", 177.

⁸² Bk. Çık. 21:15, 17.

Sonuç

Kişiler için vaz geçilmez olarak kabul edilen kutsal değerlerin kaynağı çoğu zaman mensup oldukları dinin kutsal metinleridir. Bu çalışmada, Kitâb-ı Mukaddes'in iki ana bölümü olan Ahdi Atık ve Ahdi Cedid'deki kutsal değerler, Sina Ahdi ve Dağ Vaazı çerçevesinde incelenerek ortak unsurları tespit edilmiştir. Her iki metinde de özellikle vurgulanan husus Tanrı'nın en kutsal ve en yüce varlık olduğudur. Dolayısıyla Tanrı'ya iman en yüce kutsal değer olarak sunulmaktadır. Tanrı'ya inanan insanların ahlâkî olarak en iyiye ve en güzele yönelmesi beklenmektedir. Buna göre bireysel olarak doğru sözlü ve dürüst olması gereken insanların toplumsal olarak da birbirlerini sevmesi, saygı göstermesi, yardımlaşması, birbirlerine karşı adaletli ve merhametli olması gerekmektedir. İnsanların sahip olması gerektiği belirtilen tüm bu değerler, Kitâb-ı Mukaddes'te aynı zamanda Tanrı'nın nitelikleri olarak da zikredilmektedir.

Sonuç olarak Kitâb-ı Mukaddes'in insanlara bir yaşam biçimi olarak sunduğu kutsal değerlerin temelinde Tanrı'ya benzeme düşüncesinin yattığı görülmektedir. Buna göre, Tanrı suretinde yaratıldığı ifade edilen insanın, yine Tanrı'nın niteliklerine benzer bir biçimde davranması gerekmektedir.

Kaynakça

- Adıbelli, Ramazan. "Dinlerdeki Kozmogonik ve Eskatolojik Anlatılar Bağlamında Ahlakı Anlamlandırmak". *Bilimname* 21/2 (2011), 33-56.
- Akalın, Kürşat Haldun. "Eski Ahit'in Ekonomik Analizi". *Kocaeli Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi* 35 (2018), 207-229.
- Atran, Scott - Axelrod, Robert. "Reframing Sacred Values". *Negotiation Journal* 24/3 (Temmuz 2008), 221-246. <https://doi.org/10.1111/j.1571-9979.2008.00182.x>
- Baron, Jonathan - Spranca, Mark. "Protected Values". *Organizational Behavior and Human Decision Processes* 70/1 (1997), 1-16.
- Bash, Anthony. *Forgiveness and Christian Ethics*. New York: Cambridge University Press, 2007.
- Gören, Emine. *İnsanın Arınma İhtiyacına Dini Ahlâkın Katkısı*. İstanbul: İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı Yüksek Lisans Tezi, 2009.
- Haleva, Yitshak vd. (ed.). *Türkçe Çeviri ve Açıklamalarıyla Tora ve Aftara 2. Kitap: Şemot. çev. Moşe Farsî*. İstanbul: Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın A.Ş., 2. Basım, 2004.

- Hanselmann, Martin - Tanner, Carmen. "Taboos and Conflicts in Decision Making: Sacred Values, Decision Difficulty, and Emotions". *Judgment and Decision Making* 3/1 (2008), 51-63.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik: İnanç Esasları". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 43/201-207. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- Harman, Ömer Faruk. "Yahudilik Ve Hristiyanlık'ta Adalet". *Din ve Hayat* 18 (2013).
- Kellner, Menachem. "Ethics of Judaism". *The Encyclopaedia of Judaism*. ed. Jacob Neusner vd. 1/739-749. Leiden, Boston: Brill, 2005.
- Kıyak, Abdülkadir. "Yahudilik'te Ahlak, Değer ve İdeal İnsan Tasavvuru". *Uluslararası Sempozyum İnsani Değerlerin Yeniden İnşası 19-21 Haziran 2014 Erzurum -Tebliğler-*. ed. Cengiz Gündoğdu. 1/133-148. Erzurum, 2015.
- Kiraz, Celil. *Kur'an'da Ahlâk İlkeleri -Tevrat, Zebur ve İncil'le Mukâyeseli Bir Çalışma-*. Bursa: Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2005.
- Köylü, Mustafa. *Dünya Dinlerinde Ahlak*. İstanbul: Dem Yayınları, 2010.
- Lawton, Clive A. "Judaism". *Ethical Issues in Six Religious Traditions*. ed. Peggy Morgan - Clive A. Lawton. 168-215. Edinburgh: Edinburgh University Press, 2. Basım, 2007.
- Rabinowitz, Louis Isaac. "Gemilut Hasadim". *Encyclopedia Judaica*. ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum. 7/427-428. London: Thomson Gale, ts.
- Salihoglu, Mahmut. "Zekat: Diğer Dinlerde". *TDV İslâm Ansiklopedisi*. 44/207-209. İstanbul: Türkiye Diyanet Vakfı, 2013.
- "Charity". *Encyclopaedia Judaica*. ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum. 4/569-575. London: Thomson Gale, 2007.
- "Zedakah". *Encyclopaedia Judaica*. ed. Fred Skolnik - Michael Berenbaum. 21/487. London: Thomson Gale, 2007.
- Sönmez, Zekiye. *Hristiyanlıkta Ahlak, Erdem ve Affedicilik*. Ankara: İlahiyat Kitap, 2022.
- Üçal, Turgay - Malcolm, Derek. *Ahlak: Kutsal Kitap'a Göre Etik*. Babylon Kitaplığı, 2. Basım, 2003.
- Kutsal Kitap (Tevrat, Zebur, İncil)*. İstanbul: Yeni Yaşam Yayınları, 2016.

